

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН

ВБД: 338.431 (575.3)
ТБК: 65.9 (2) 32-4 (2т)
М - 91

Бо ҳуқуқи дастнавис

БАХТИЁРИ ИЗАТУЛЛО МУРОДЗОДА

**ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ
АГРООЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН**
(ДАР МАВОДИ МИНТАҚАИ АГРОСАНОАТИИ МАРКАЗУ ҲИСОР)

Ихтисос: **08.00.10** - Менечмент, маркетинг ва нархгузорӣ (менечмент)

ДИССЕРТАЦИЯ
барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ

Роҳбари илмӣ:
Тагоев Ҷ.Ҳ. - н.и.и., дотсент

Душанбе - 2023

МУНДАРИЧА

НОМГҮЙИ ИХТИСОРАХО

МУҚАДДИМА3-13

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ УСЛУБИИ ТАШАККУЛУ ТАНЗИМ ВА

ИДОРАИ КОМПЛЕКСИ АГРООЗУҚАВОРӢ ДАР НИЗОМИ КАС

§ 1.1. Ҷанбаҳои назариявии ташаккулу танзими равандҳои ҳамгироӣ

дар КАС ва зеркомплексҳои он.....14-32

§ 1.2. Ҳусусиятҳои ташаккул ва марҳилаҳои рушди комплекси

агроозуқаворӣ дар низоми муносибатҳои ҳамгироӣ дар КАС....32-50

§ 1.3. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии идоракунӣ ва танзими рушди

комплекси агроозуқаворӣ дар агробизнеси мамолики хориҷӣ..51-67

БОБИ II. АРЗЁБИИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ АГРООЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИЙ

ВА МИНТАҚАҲОИ АГРОСАНОАТИИ ОН

§ 2.1. Баҳои иқтисодии комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ дар доираи

ҳамгирии агросаноатӣ68-85

§ 2.2. Таҳлил ва арзёбии вазъи комплекси агроозуқаворӣ дар минтақаи

агросаноатии Марказу Ҳисор.....85-106

БОБИ III. САМТҲОИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ

КОМПЛЕКСИ АГРООЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИЙ

§ 3.1. Танзими давлатии комплекси агроозуқаворӣ дар доираи сиёсати

агарию саноатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.....107-123

§ 3.2. Такмили низоми идоракуни КАС- самти муҳими рушди

комплекси озуқавории ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он.....123-139

§ 3.3. Дурнамои рушди стратегии комплекси озуқавории ҷумҳурӣ ва

минтақаҳои он дар низоми комплекси агросаноатӣ.....140-156

ХУЛОСА ВА ПЕШНИХОДХО.....157-161

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ.....162-174

ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ.....174-176

НОМГҮЙИ ИХТИСОРАХО

АМИТ	- Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
АИКҶТ	- Академияи илмҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон
АҲД	- Ассоциатсияи хоҷагиҳои дехқонӣ (фермерӣ)
АИО	- Ассоциатсияҳои истифодабарандагони об
АМФА	- Арзиши миёнасолонаи фондҳои асосӣ
АА	- Арзиши аслий
БМТ	- Базаи моддию техникий
ВАО	- Вақоити ахбори омма
ВМҚБ	- Вилояти муҳтори кӯҳистони Бадаҳшон
ДМТ	- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ИА	- Иттиҳоди Аврупо
ИҶШС	- Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ
ИДМ	- Иттиҳоди давлатҳои мустақил
ИМА	- Йёлоти муттаҳидаи Амрико
ЗАИ	- Занчираи арзиши иловашуда
КВД	- Корҳонаи воҳиди давлатӣ
КАС	- Комплекси агросаноатӣ
КАО	- Комплекси агроозуқаворӣ
КОА	- Комиссияи олии аттестатсионӣ
КИТТҚ	- Корҳои илмию техникий, таҷрибавию конструкторӣ
КИТ	- Корҳои илмию таҳқиқотӣ
КБ	- Корҳонаи байниҳоҷагӣ
МТОК	- Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ
МТИ	- Муассисаю ташкилотҳои илмӣ
МММ	- Маҷмуи маҳсулоти миллӣ
МУК	- Маҳсулоти умумии кишоварзӣ
ММД	- Маҷмуи маҳсулоти доҳилӣ
МХТ	- Марказҳои хизматрасони техникий
МЗКЗҚ	- Майдони заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ
МЗАҚД	- Майдони заминҳои аҳамияти кишоварзишта
МЗҚ	- Майдони заминҳои кишт
МММ	- Музди миёнаи меҳнат
МФМ	- Маблағи фурӯши маҳсулот
НТҶ	- Ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ
ПИТ	- Пешрафти илмию техникий
СММ	- Созмони миллали муттаҳид
СМР	- Стратегияи миллии рушд
СУС	- Созмони умумиҷаҳонии савдо
ТБО	- Таъмини бехатарии озуқаворӣ
ТУТ	- Ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ
ФА	- Фондҳои асосӣ
ШАМҚ	- Шумораи аҳолии машгули кор
ШУҚ	- Шумораи умумии кормандон
ҶДММ	- Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд
ҶМЧ	- Ҷумҳурии мардумии Ҷин
ҶСП	- Ҷамъияти саҳомии пӯшида
ҶТ	- Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҲДФ	- Хоҷагиҳои дехқонӣ (фермерӣ)

МУКАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити ҷаҳони муосир иқтисодиёти аксари мамолики рушдкарда дар шакли комплексҳои соҳавию байнисоҳавӣ рушд меқунад. Яке аз навъҳои комплексҳои байнисоҳавии вазеъ паҳншуда ин комплекси агросаноатӣ маҳсуб мёёбад. Зарурати ташаккули ин комплекс аз таъмини бехатарии озуқаворӣ сарчашма мегирад ва ташаккули он ибтиди 1970-ум оғоз гардида, то ба имрӯз дар шаклу равандҳои мухталиф дар мамолики ИДМ, аз ҷумла Тоҷикистон идома дорад. Маълум аст, ки то ҷомеа ба ҳӯрдану пӯшидан ниёз дорад ин занцира, мұchtамаъ мұхиммияти худро гум намекунад. Коршиносони ин баҳш аз рӯи ҳусусияти маҳсулоти ниҳоии истехсолкарда мұchtамаи аграрию саноатиро ба ду зермұchtамаъ тасниф намуданд: мұchtамаи озуқаворӣ; мұchtамаи молу маҳсулотҳои ғайриозуқаворӣ. Бо ибораи дигар, мұchtамаи агроозуқаворӣ дар натиҷаи рушди ҳамгириҳои соҳаҳои кишоварзӣ ва саноатӣ, яъне дар доираи иқтисоди КАС ба вучуд омада, дар ҳудтаъминии аҳолии ҷумҳурӣ бо молу маҳсулоти озуқавории баромади кишоварзӣ нақши марказӣ дорад ва солимии ҷомеаи кишвар, насли имрӯзу фардои он ва ҳамчунин истиқлолияти воқеии мамлакат ба дараҷаи рушди ин комплекс алоқамандии ногусастаний дорад.

Таркиби комплекси агроозуқаворӣ вобаста аз иқтисодиёти ҳар як кишвар метавонад аз зеркомплексҳои мухталиф, ба мисли комплексҳои ғалла ва ордкашӣ, меваю сабзавот, картошка ва коркарди саноатии он, ширу маҳсулоти ширий, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ ва г. иборат бошад. Ташаккул ва равнақи ин зеркомплексҳо аз дараҷаи рушди корхонаҳои доираи якуми КАС ва ядрои он - соҳаи кишоварзӣ вобастагии мустақим дорад. Коршиносони ватанию ҳориҷӣ дараҷаи ҳудтаъмини бехатарии озуқавории аҳолии кишварро дар сатҳи зиёда аз шаст дар сад баҳогузорӣ мекунанд, ки ҳудуди инқизозӣ маҳсуб мёёбад. Сабабу омилҳои дар чунин вазъият қарор доштани комплекси номбурда объективӣ ва субъективӣ низ ҳастанд. Дар миёни онҳо мушкилот дар робитаҳои иқтисодӣ бо кишварҳои ИДМ, набудани саноати фондистехсолкунандай ватаний, арзиши гарони воситаҳои техникий ва технологияи муосир, баҳусус фондҳои гардони баромади саноатӣ, аз зумраи

сабабхое ҳастанд, ки ба рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҳамчунон ба вазъи саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла саноати хӯрокворӣ таъсироти манғӣ мерасонанд. Коршиносони соҳавӣ ҳиссаи маҳсулоти кишоварзиро, ки ба корхонаҳои саноатӣ барои коркард ворид мешаванд, на зиёда аз 30% баҳогузорӣ мекунанд. Инчунин, дар шароити қунунӣ корхонаҳои комплекси агроозуқавории ватаниӣ мушкилоти камчинии сармоягузориҳо барои таҷдиди истеҳсолоти амалкунанда ва бунёди иқтидорҳои нав, молиякунонии навгониҳои илмию техникӣ дар истеҳсолоти агросаноатӣ, рақобатпазир набудани маҳсулоти корхонаҳои саноати хӯроквории ҷумҳурӣ, масоили тарғибу фурӯши маҳсулоти онҳо ва мушкилоти ба инҳо монанд, ки дар маҷмуъ ба самаранокии фаъолияти корхонаҳои мұchtамаи номбурда таъсири манғӣ мерасонанд.

Ҳукумати кишвар низ дар даврони истиқлолият дар самти ташаккул ва рушди комплекси агроозуқаворӣ корҳои зиёдеро анҷом дода, дар ин ҷода ба комёбиҳо низ муваффақ шудааст. Оид ба муҳиммияти ин масъала Президенти кишвар, муҳтарам Эмомали Рахмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз соли 2015 қайд карда буданд, ки “... вобаста ба таъмини амнияти озуқавории кишвар мо бояд қӯшиш қунем, ки дар солҳои наздиктарин талаботи мамлакатро ба аксарияти молҳои озуқаворӣ тавассути афзоиш додани истеҳсоли доҳилӣ қонеъ намоем”.¹ Яъне идоракуни танзими давлатии комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ ҳама вақт дар таҳти назорат ва танзими давлат қарор дорад. Барқароркунии истеҳсолоти кишоварзию агросаноатӣ амали гардонидани стратегияҳо, концепсияҳо, қонунҳо ва барномаҳои рушди соҳавӣ, амалигардонии даҳҳо лоиҳаҳо бо сармоягузориҳои давлатӣ ва дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд далели воқеии муваффакиятҳо ва қӯшишҳои давлату Ҳукумати Тоҷикистон дар ин самт мебошанд. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, маҳсусан ҳадафҳои 3 ва 4 бевосита ба рушди иқтисодиёти КАС, аз ҷумла ба рақобатпазирии корхонаҳои комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ нигаронида

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Рахмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон -ш. Душанбе, 23.01. 2015.-Душанбе: «Шарқи Озод», 26.01.2015. -С.19 (48с.).

шудааст. Ҳамзамон, коршиносон бар он назаранд, ки рушди устуори иқтисодиёт ин рушди ба сармоягузориҳо асосёфта мебошад. Зеро маҳз мавҷудияти ҳачми зарурии сармоягузориҳо барои расидан ба ҳадафҳои номбурда, яъне гузариш аз истеҳсолоти агросаноатӣ ба истеҳсолоти саноатию аграрӣ мусоидат мекунанд.

Дар маҷмуъ масъалаи рушду рақобатпазирии корхонаҳои комплекси агроозуқавории кишвар ва минтақаҳои он яке аз масъалаҳои ҳалталаби ҷанбаи назариявӣ, идоракунию ташкилӣ ва амалидошта мебошад, ки таҳқиқу омӯзишҳоро аз равзанаи коркарди моделҳои инноватсионии идоракуни рушд тақозо дорад. Аз ин рӯ, ҳалли мушкилоти зикргардидаи рушду идоракуни комплекси агроозуқаворӣ ба мақсад ва вазифаҳои ташаккул ва тараққиёти иқтисодиёти чумхурӣ ва вазъи иҷтимоии аҳолӣ мусоидат намуда, мубрамии мавзуи таҳқиқотро инъикос менамоянд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Таҳқиқи назарияҳои бунёдӣ ва асосҳои методии таҳқиқи ҷараёнҳои ташаккул ва равнақи ҳамгирои агросаноатӣ, аз ҷумла комплекси агроозуқаворӣ ва амалкарду мушкилоти рушди он дар асарҳои олимони варзидаи хориҷӣ аз қабили Александров Н.П., Алтухов А.И., Боев В.Р., Буздалов И.Н., Беляев А.В., Бондарев Н.С., Гатаулин А.М., Добрынин В.А., Дунаев П.П., Загайтов И.Б., Зельднер А.Г., Кундиус В.А., Милосердов В.В., Назаренко В.И., Никонов А.А., Полтарыхин А.Л., Радионова О.А., Ткач А.В., Ушачев И.Г., Узун В.Я., Хицков И.Ф., Шутъков А.А., Шмелёв Г.И., Эйнштейн Д., Якутина Ю. ва дигарон инъикос ёфтаанд.

Мушкилоти муносибатҳои ҳамгирои агросаноатӣ, аз ҷумла ташаккул ва равнақи комплекси агроозуқаворӣ аз тарафи муҳаққиқони зерини ватани баррасӣ гаштаанд: Асроров И.А., Ашурев И.С., Фафуров Ҳ., Фаниев Т.Б., Давлатзода Қ.Қ., Исайнов Ҳ.Р., Мадаминов А.А., Комилов С.Ҷ., Қудратов Р.Р., Носиров Р., Одинаев Ҳ.А., Раҳматзода Ҳ.Б., Пиризода Ҷ.С., Умаров Ҳ.У., Ҳушваҳтзода Қ.Ҳ., Шарифов З.Р., Эргашев А.Э. ва дигарон. Инчунин, корҳои донишмандони зерин ба ҷанбаҳои алоҳидай комплекси агроозуқаворӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ бахшида шудаанд: Қаюмов Н.Қ., Низомова Т.Д., Собирзода Н.М., Самандаров И.Ҳ., Курбонов А., Қодирзода Д.Б.,

Қандиёрова Д.О., Курбонов М.Р., Усмонова Т.Ч., Шералиев Э.Н., Тағоев Ч.Х., Тағоев Б.Д., Кабиров Н.Ш., Файзуллоева К.Н., Фасихов И.С., Исаинова М.Х. ва дигарон.

Саҳми назарраси корҳои олимони зикршударо дар таҳқиқи назария ва амалияи рушди комплекси агроозуқаворӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар мамлакат, дар доираи минтақаҳои ҷумҳурӣ таъкид карда, бояд қайд намоем, ки мушкилоти ташаккул ва равнақи комплекси агроозуқаворӣ ва таъмини бехатарии озуқавории ҷумҳурӣ ҳанӯз ба таври бояду шояд ҳалли пурраи худро наёфтаанд. Аз он ҷумла, дар корҳои илмии муҳаққиқони ватаний мушкилоти ташаккули корхонаҳои сикли пурра дар зеркомплексҳои комплекси агроозуқаворӣ, бунёди шароитҳои мусоид ва мустаҳкамгардонии базаи моддию техникӣ барои фаъолияти самараноку босуботи ҳочагиҳои қишоварзӣ, корхонаҳои коркарди маҳсулоти озуқавории ватаний, баҳодиҳии имкониятҳои комплекси агроозуқавории қишвар, коркарди моделҳои мусоиди рушди соҳторҳои ҳамгиришудаи агроозуқаворӣ ва такмили низоми идорақунии онҳо, истифодаи таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар ин самт ва ҳамчунин, масоили арзёбии самаранокии иқтисодӣ ва муайянқунии самтҳои рушди корхонаҳои комплекси агроозуқаворӣ дар низоми КАС-и ҷумҳурӣ бо назардошти маҳсусиятҳои хоси минтақаҳои алоҳидаи мамлакат ҳамаҷониба таҳқиқ нашудаанд. Мубрамият ва мавҷудияти мушкилоти зикршуда, зарурати ҳалли онҳо дар сатҳи назариявию услубӣ ва амалӣ интихоби мавзӯъ, объект ва предмети таҳқиқотро муайян карда, гузориши ҳадаф ва мақсадҳои диссертатсияро асоснок намудаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯъҳои илмӣ. Таҳқиқоти илмии номбурда бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодӣ-иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи рушди иқтисоди сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037, Барномаи бехатарии маҳсулоти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023, Концепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 ва бо дигар барномаҳои рушди соҳавию байнисоҳавӣ, санадҳои ҳукуқиу меъёри дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалқунанда робитай мустаким дорад.

ТАВСИФИ ҮМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот таҳқиқи ҷанбаҳои назариявию услубӣ ва зинаҳои ташаккулу рушди мұчтамаи агроозуқаворӣ ва коркарду таҳияи тавсияҳою пешниҳодоти илман исботшуда оид ба такмили механизми рушди мұчтамаи агроозуқаворӣ дар низоми муносибатҳои ҳамгирии агросаноатии ҷумҳурӣ ва минтақаи мавриди таҳқиқ маҳсуб мейбад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои дар ҷода ба ҳадаф расидан диссертант иҷроиши чунин вазифаҳоро тарҳрезӣ намудааст:

- таҳқиқи муқаррароти марбут ба ҷанбаҳои назариявӣ, аз ҷумла мағҳум ва моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии ташаккулу рушди мұчтамаи агроозуқаворӣ ва мавқеи он дар системаи муносибатҳои ҳамгирии дар мұчтамаи агросаноатӣ;
- ошкорсозии ҳусусиятҳо ва омилҳои ба раванди ташаккулу рушди комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он таъсирбахш ва муайянкунии принципҳои амалкарди самараноки ҳочагиҳо ва корхонаҳои комплекси мазкур;
- таҳлили вазъи комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ, арзёбии ҳолати ташаккул ва равнақи механизми идорақунию танзими он ва баҳодиҳии самаранокии фаъолияти ҳочагиҳо ва корхонаҳои комплекси мазкур дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор;
- асосноккунии самтҳои такмили механизми рушди комплекси агроозуқавории мамлакат ва идораву танзими давлатии он дар сатҳи ҷумҳурӣ ва буриши минтақаҳои он;
- баҳодиҳӣ ва дурнамои рушди комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ ва минтақаи агросаноатии таҳқиқшаванда бо назардошти индикаторҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ;
- коркарди тавсияҳо ва пешниҳодоти илман асоснокшуда оид ба такмили механизми рушди комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ ва минтақаи

агросаноатии таҳқиқшавандадар заминай истифодаи таҷрибаи пешқадами мамлакатҳои тараққикарда.

Объекти таҳқиқот низоми корхонаҳои комплекси агроозуқавории чумхурӣ, аз ҷумла ҳочагию корхонаҳои минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор маҳсуб меёбанд.

Мавзуи таҳқиқот шомили муносибатҳои ташкилию иқтисодие мебошад, ки дар раванди ташаккулу такмили механизми рушди комплекси агроозуқаворӣ дар доираи комплекси агросаноатии кишвар зухур мекунанд.

Фарзияи таҳқиқот. Дар рисолаи илмӣ дар амал тадбиқ гардиданӣ таъмини амнияти озуқавории аҳолӣ дар заминай такмили механизми рушди комплекси агроозуқаворӣ дар доираи мӯҷтамаи агросаноатии кишвар арзёбӣ гардидааст. Амалишавӣ ва тамоюлҳои рушди фарзияи номбурда дар мисоли комплекси агроозуқавории чумхурӣ ва минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор дар давраи солҳои 2017-2021 натиҷагирию хулосабарорӣ шудааст. Яъне мақсаду вазифаҳои таҳқиқот воқеяни фарзияи номбурдaro инъикос ва барои зина ба зина арзёбӣ гардиданӣ он мусоидат менамоянд.

Асосҳои назариявию методологии таҳқиқотро таҳқиқотҳои бунёдии илмии муҳаққиқони классики илми иқтисодиёт, таҳқиқотҳои донишмандони ватаниӣ ва хориҷӣ, аз он ҷумла олимони рус дар бахши ташаккулу такмили механизми рушди комплекси агроозуқаворӣ дар низоми комплекси агросаноатӣ ташкил медиҳанд. Асоси услубии таҳқиқи ҷараёнҳои ташаккулу рушди комплекси агроозуқавориро дар доираи КАС ва минтақаҳои агросаноатии он равишҳои ҳудудӣ ва системавию соҳторӣ ташкил медиҳанд. Ҳамчун олоти таҳқиқ ҳангоми коркард ва таҳлили рақамҳо усулҳои таҳқиқоти мағҳумиyo мантиқӣ, монографӣ, ҳисобиyo конструктивӣ, сотсиологӣ, таҳлилу синтез, иқтисодию оморӣ истифода шуданд.

Сарчашмаи маълумотии таҳқиқотро иттилооти аввалияи маводи Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин барномаҳои давлатӣ, минтақавӣ ва соҳавӣ оид ба раванди ташаккулу такмили механизми рушди комплекси

агроозуқаворӣ дар низоми комплекси агросаноатии чумхурӣ ва минтақаи мавриди таҳқиқ ташкил додаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертационӣ дар кафедраи иқтисод ва идораи КАС-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2014-2023 ичро шудааст.

Навғониҳои илмии таҳқиқоти диссертатсия. Аз рушди муқаррароти назариявӣ, услубӣ, амалию таҷрибавӣ ва коркарди тавсияҳо оид ба такмили механизми рушди комплекси агрозуқавории чумхурӣ ва минтақаи мавриди таҳқиқ иборат аст. Дар кори диссертационӣ натиҷаҳои зерини назариявӣ ва амалӣ ба даст оварда шуданд, ки навоварии илмии таҳқиқот ва предмети химоя мебошанд:

- асосҳои назариявӣ, аз ҷумла мағҳум ва моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии комплекси агрозуқаворӣ ва мавқеи он дар низоми комплекси агросаноатӣ таҳқиқ, тақвият ва тавсеа дода шуданд, аз ҷумла муаллиф натиҷагири намудааст, ки аз рӯйи ҳусусияти маҳсулоти ниҳоии КАС, комплекси агрозуқаворӣ яке аз комплексҳои он ба шумор рафта, ҳадаф аз ташаккулу рушди он таъмини талаботи рӯзафзуни аҳолӣ бо маводи озуқаи истеҳсоли ватани мебошад;
- ҳусусиятҳо ва омилҳои ба раванди ташаккулу рушди комплекси агрозуқавории чумхурӣ ва минтақаҳои он таъсирбахш ошкор ва қоидаҳои амалкарди самараноки корхонаҳои мұchtамаъ муайян карда шуданд;
- ҳолати ташаккул ва равнақи механизми идоракунию танзими комплекси агрозуқавории чумхурӣ ва арзёбии самаранокии амалкарди корхонаҳои доираҳои комплекси мазкур дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор таҳлилу баҳогузорӣ шуданд;
- самтҳои такмили механизми рушди комплекси агрозуқавории мамлакат ва идораву танзими давлатии он дар сатҳи чумхурӣ ва буриши минтақаҳои он муайян ва асоснок карда шуданд;
- дурнамои тараққиёти комплекси агрозуқавории чумхурӣ ва минтақаи мавриди таҳқиқ бо назардошти такмили механизми рушд ва

индикаторҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ муайян ва баҳодиҳӣ карда шуданд;

- тавсияҳо ва пешниҳодоти илман асоснокшуда оид ба такмили механизми рушди комплекси агроозуқавории чумхурӣ ва минтақаи мавриди таҳқиқ дар асоси истифодаи таҷрибаи мамолики рушдкард коркард карда шуданд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- тақвияти муқаррарот оид ба асосҳои назариявию услубии ташаккул ва рушди комплекси агроозуқаворӣ дар низоми мұчтамаи агросаноатии кишвар;
- муайянкунини хусусиятҳо, омилҳо ва қоидаҳои ба раванди ташаккул ва рушди комплекси агроозуқаворӣ дар низоми мағымуаи агросаноатии кишвар ва минтақаи таҳқиқшаванда таъсирбахш;
- баҳодиҳии ташаккул ва равнақи механизми рушди комплекси агроозуқавории чумхурӣ ва арзёбии самаранокии амалкарди корхонаҳои доираҳои комплекси мазкур дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор;
- муқаррарсозии сamtҳои такмили механизми рушди комплекси агроозуқавории мамлакат ва идораву танзими давлатии он дар сатҳи чумхурӣ ва буриши минтақаҳои он;
- дурнамои пешрафти комплекси агроозуқавории чумхурӣ ва минтақаи таҳқиқшуда бо назардошти такмили механизми рушди индикаторҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ;
- пешниҳодот ва тавсияҳои илман асоснокшуда оид ба такмили механизми рушди комплекси агроозуқавории чумхурӣ ва минтақаи таҳқиқшуда дар заминаи истифодаи таҷрибаи пешқадами мамлакатҳои тараққикарда.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии рисолаи илмӣ дар он зухур мекунад, ки хулосаҳои илмӣ ва пешниҳодҳои муаллифи диссертатсия барои рушди комплекси агроозуқавории чумхурӣ ва минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор ҳамчун асосҳои услубӣ ва амалӣ хизмат карда метавонанд. Натиҷаҳо ва тавсияҳои пешниҳоднамудаи муаллиф имконият

медиҳанд, ки донишҳои илмӣ оид ба такмили механизми рушди комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ ва минтақаи агросаноатии мавриди таҳқиқ арзёбӣ карда шаванд. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он инъикос мёбад, ки натиҷаҳои ноилшудаи рисоланависро корхонаҳои КАС-и ҷумҳурӣ ва мақомоти идораи ҷумҳурияйӣ, минтақавӣ ва маҳаллии ҳокимияти иҷроияи давлатӣ метавонанд ҳангоми асосноккунии самтҳои рушди комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ ва минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор истифода баранд.

Дараҷаи эътиимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро маълумоти аввалия, ки асоси онҳоро сарчашмаҳои оморӣ ташкил медиҳанд, тасдиқ мекунанд. Зоро маҳз ҳамин маълумотҳо ба муаллиф имкон додааст, ки оид ба масоили рушди комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ, аз ҷумла минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор таҳлилу баҳодиҳҳоро доир намуда, хулоса ва натиҷагириҳо намояд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Навоварӣ ва натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси **08.00.10 - Менечмент, маркетинг ва нархгузорӣ (менечмент)** мутобиқат мекунанд: 10.2. Моҳият, соҳтор ва ҳусусиятҳои фарққунандай низоми идорақунии оммавӣ, тамоюлҳои асосӣ ва самтҳои инкишофи он дар шароити муосир. Принципҳои ташкил, захираҳо ва равандҳои идорақунии оммавӣ; 10.5. Махсусияти коркард ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар бахшҳои иҷтимиёт ва иқтисодиёт. Алоқаҳои бевосита ва бавосита сиёсати давлатӣ, механизмҳо, методҳо ва технологияҳои таҳия ва татбиқи онҳо. Инкишофи шаклҳои ҳамкории давлат ва бахши ҳусусӣ. Идорақунии моликияти давлатӣ; 10.8. Идорақунии низомҳои иқтисодӣ, принципҳо, шаклҳо ва усулҳои амалисозии он. Вобастагии идорақунӣ аз хислат ва ҳолати низоми иқтисодӣ. Идорақунии тағйиротҳо дар низомҳои иқтисодӣ. Назария ва амалияи идорақунии соҳторҳои интегратсионӣ ва равандҳои интегратсияи бизнес; 10.9 Ташкилот ҳамчун объекти идорақунӣ. Асосҳои назариявӣ-методии идорақунии ташкилот. Таркиби функционалии идорақунӣ. Соҳтори идорақунии ташкилот.

Чанбаҳои дарозмуддат, миёнамуддат ва кӯтоҳмуддати идоракунии ташкилот, идоракунии чорӣ. Идоракунии ташкилот аз рӯйи давраҳои ҳаётии он.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Ҳамаи марҳилаҳои иҷрои нақшай кори диссертатсионӣ, аз ҷумла интиҳоби мавзӯъ, асосноккунӣ, мақсад, вазифаҳо ва баррасии аҳамиятнокии он бо иштироки бевоситаи диссертант таҳия карда шудааст. Таҳияҳои илмии диссертант дар раванди омӯзиш дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ҳангоми омӯзиши курсҳои таълимии «Иқтисодиёти КАС», «Иқтисодиёти кишоварзӣ», «Интегратсия ва кооператсия дар КАС» ва «Таъмини бехатарии озукварӣ» истифода бурда шуданд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррароти асосии назариявӣ ва амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли маърӯза ва мақолаҳо дар конференсияҳову семинарҳои илмӣ ва илмию амалии аҳамияти байнамилалӣ ва ҷумхуриявӣ дошта дар шаҳрҳои Душанбе, Ҳуҷанд, Ҷоҳар, Қӯлоб ва Новосибирскии Федератсияи Россия дар давраи солҳои 2014-2023 пешниҳод ва баррасӣ шудаанд. Натиҷаҳо ва нуқтаҳои алоҳидай кори диссертатсионӣ дар таҷрибаи хочагиҳо ва корхонаҳои комплекси агросаноатии ҷумҳуриӣ, аз ҷумла минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор дар амал татбиқ шудаанд, ки бо санадҳои мувоғиқ тасдиқ гардидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия дар 22 кори илмии муаллиф, аз он ҷумла 5 мақола дар мачаллаҳои (нашрияҳои) тақризшавандай Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд.

Ҳаҷм ва соҳтори таҳқиқоти диссертатсионӣ. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо, муқаддима, се боб, хулоса ва пешниҳодот, рӯйхати адабиёт иборат аст. Матни кори илмӣ дар 176 саҳифаи компьютерӣ чоп карда шуда, фарогири 25 ҷадвал, 9 расм ва 2 диаграмма мебошад.

**БОБИ 1. АСОСХОИ НАЗАРИЯВИЮ УСЛУБИИ ТАШАККУЛУ ТАНЗИМ
ВА ИДОРАИ КОМПЛЕКСИ АГРООЗУҚАВОРЙ ДАР НИЗОМИ КАС**
**§1.1. Ҷанбаҳои назариявии ташаккулу танзими равандҳои ҳамгирий
дар КАС ва зеркомплексҳои он**

Ҳанӯз солҳои 70-уми асри гузашта ҷомеаи ҷаҳонӣ оид ба бехатарии озуқаворӣ бонги хатар зада буданд. Яке аз аввалин ташкилотҳои байналхалқӣ оид ба ин масъала ба таври расмӣ гузоришдода, ин Ташкилоти байналхалқии озуқаворӣ ва кишоварзӣ (Food and Agriculture Organization) мебошад. Ин ташкилот дар ҷаласаи СММ аввалин маротиба масъалаи мазкурро мавриди таваҷҷуҳи намояндагони кулли мамолики ҷаҳон қарор доданд.² Аз ҳамон вақт инҷониб кулли мамлакатҳо кӯшиш ба ҳарҷ медиҳанд, ки аҳолии худро бо молу маҳсулоти озуқавории худӣ таъмин намоянд. Зоро ин масъала паҳлӯҳои муҳталиф дорад, ки муҳимтаринашон инҳоянд: 1) Истемоли маводи озуқавории бехатар-безараар; 2) Талаботи аҳолии мамлакати худро бо маводи озуқавории истеҳсолоти худӣ тамоми вақт (рӯз, моҳ, сол) таъмин намудан; 3) Аз фишори дигар давлатҳои содиркунандай маводи озуқа иқтисодиёт ва вазъи некуаҳволии мардуми худро нигоҳ доштан; 4) Истиқлолияти воқеии кишвари худро таъмин намудан. Ин ва амсоли ин масъалаҳо буданд, ки дар ин солҳо кулли давлатҳои тараққикарда ва ҳамчунон давлатҳои рӯ ба инкишоф барои ҳалли бомуваффақияти онҳо самту роҳҳои гуногунро ҷустуҷӯ менамуданд ва ин ҷаҳду талошҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҷунбишҳои алоҳида барои мустақилият ва таъмини бехатарии озуқаворӣ бебаҳра намонданд.

Қариб дар тамоми қитъаҳои олам, маҳсусан дар Амрикои Шимолӣ, Аврупои Ғарбӣ ва собиқ Иттиҳоди Шуравӣ падидаҳои нави иқтисодӣ рӯ ба инкишоф ниҳоданд. Яке аз чунин падидаҳо, ки маҳз ба рушди занцираи истеҳсолу коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва то ба истемолкунанда расонидани он пешбинӣ гаридид буд бо номи ҳамгириҳои саноату кишоварзӣ рӯ ба инкишоф ниҳод. Дар забони иқтисодӣ ин истилоҳ бо номи «интегратсия» машҳур аст. Ҳамчунин

² Фасихов И.С. Иқтисодиёти агросаноатӣ ва муносибатҳои бозорӣ / Васоити таълимӣ. – Душанбе: ДМИИТ, 2015. – С.277-278(304с.).

маълум аст, ки интегратсия дар дигар соҳаҳои фаъолияти хоҷагидории давлат низ ҷой доранд. Аз ҷумла, ҳамгириҳои байни давлатҳо дар бахши сиёсат, маданияту фарҳанг, тандурустӣ, рушди илму техника, азхуднамоии захираҳои нави энергетикӣ ва гайра то ба имрӯз маълуму машҳур ҳастанд. Дар миёни онҳо ҳамгириҳои байни соҳаҳои саноату кишоварзӣ, савдо ва дигар соҳаҳои ёрирасону хизматрасон дар доираи иқтисодиёти мамлакат нақши калидиро мебозанд. Дар доираи иқтисодиёти хоҷагии ҳалқ дар он солҳо ин падидаи иқтисодиро интегратсияи агросаноатӣ номгузорӣ карданд, ин раванд ҳам дар собиқ давлатҳои Шуравӣ ва ҳам дар дигар давлатҳои Аврупо ва Амрикои Шимолӣ дар он замон мавриди ташаккулу равнак қарор гирифта буд. Зоро ҳадафи асосии ин ҳамгириҳо таъмини талаботи рӯзафзуни ин аҳолии мамлакатҳо бо маводи озуқа ба шумор мерафт ва имрӯз низ ин масъала моҳияти иқтисодии худро аз даст надодааст. Зоро дар шароити имрӯза дар ҷаҳон зиёда аз 1 млрд аҳолӣ аз нарасидани маводи озуқа танқисӣ ва гуруsnагӣ мекашанд.³ Ҳамгириҳои саноату кишоварзӣ низ бо он равона карда шудаанд, ки тавассути техникую технологияҳои нав рушди истеҳсолоти кишоварзиро чунон ба роҳ мондан лозим аст, ки талаботи аҳолии мамлакатро дар ҳудудҳои зарурӣ бо маводи озуқа таъмин кардан мумкин гардад. Ҳамзамон маълум аст, ки на ҳамаи маҳсулоти кишоварзӣ дар шакли натуралиашон барои истеъмол муносиб аст. Ин аст, ки зарурати коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ ба миён меояд. Ин зарурият соҳаи саноатро боз ҳам ба соҳаи кишоварзӣ омезиш дода, рушди ҳамкориҳо ва ҳамгириҳо онҳоро ба зинаи навбатӣ боло мебардорад.

Оид ба мағҳуми таҳқиқшаванда ва моҳияти иқтисодии он, нақши он дар низоми КАС ақидаҳои мухталиф арзи вучуд доранд. Масалан, дар луғати «Большой толковый словарь русского языка», ки дар зери таҳрири Д.Н. Ушаков чоп гардидааст, қайд шудааст, ки «...истилоҳи

³ Число голодающих людей в мире. Электр.ресурс. <https://news.un.org/ru/story/2015/05/1264211>

integration аз ибораи лотинии *integer*—пурра, комил, том, кулл гирифта шуда, ҳамчун маҷмуи ҳамагуна қисмҳо ё унсурҳои раванди рушд маънидод мешавад».⁴ Олимӣ дигари ин мавзуъ Г.М. Костюнина истилоҳи интегратсияро ҳамчун раванди барқарор кардани қисмҳои алоҳида дар як воҳиди ягона шарҳ додааст.⁵ Дар лӯғати «Советский энциклопедический словарь», ки зери таҳрири А.М. Прохорова аз чоп баромадааст, ҳамгироӣ ҳамчун ҳолати пайвастагии қисмҳои фарқунандаи ҷудогона ба кулл ва инчунин раванде, ки ба ҷунин вазъият оварда мерасонад муайян карда шудааст.⁶ Аксар вақт дар доираи ҳамгироӣ сифатҳо ва ҳусусиятҳои комилан нав, ки дар натиҷаи ҳамгирои низоми комил ташаккул ёфтаанд ба миён меоянд, ки ба қисмҳои алоҳидаи он хос намебошанд.

Равандҳои ҳамгироӣ метавонанд дар соҳаҳои муҳталиф - иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ғайра сурат гиранд. Яке аз пешоҳангон дар истифодаи категорияи «ҳамгироӣ» дар илми иқтисод Алфред Маршалл эътироф гардидааст, ки асосгузори самти неоклассикии таҳқиқотҳои иқтисодӣ буда, аввалин шуда бузургии миқдории ҳамгироиро ҳамчун як тавсифи ҳамаҷонибаи вазъи низоми сармоядории ҳочагидорӣ дар давраи ташаккулёбии корпоратсияҳо истифода намудааст.⁷ Мавриди қайд аст, ки дар иқтисодиёт ҳамгироӣ, ҷун қоида, аксар вақт дар ду сатҳ баррасӣ мешавад: макроиқтисодӣ (давлатӣ); микроиқтисодӣ (ширкат). Илова бар ҳамгирои макро ва микро А.О. Аюшеева инчунин пешниҳод менамояд, ки ҳамгирои сатҳи маҳаллӣ (равандҳои истеҳсолӣ дар доираи як субъекти ҳочагидорӣ), сатҳи минтақавӣ ё вилоятӣ, миллӣ (дар доираи

⁴ Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / Д.Н. Ушаков. – Буколика, 2008. – 1247 с. – Режим доступа: <http://ushakovdictionary.ru>.

⁵ Костюнина Г.М. Интеграционные объединения мира / Г.М. Костюнина, Н.Н. Ливенцев // Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник / Под ред. А.С. Булатова и Н.Н. Ливенцева. – М., Магистр, 2008. – С. 164-187.

⁶ Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – 4-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1986. – 1600 с.

⁷ Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл; пер с англ. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – Т. I. – С.321(594 с.).

давлат), сатхи мезоминтақавӣ (дар доираи якчанд давлатҳои ҳамсарҳад), мегасатҳ (дар доираи фазои иқтисодии ҷаҳонӣ) баррасӣ карда шавад.⁸

Дар доираи макроиқтисодӣ, ҳамгирои иқтисодӣ дар сатхи байналмилалӣ, дар заминаи ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ, ҳамгирои иқтисодиёти кишварҳои муҳталиф, шаклгирии иттифоқҳо, иттиҳодияҳои иқтисодӣ ва рушди соҳторҳои корпоративии фаромиллӣ баррасӣ карда мешавад. Зери мағҳуми ҳамгирои макроиқтисодӣ раванди омезиш, ҳамоҳангозии равандҳои тақрористехсолии миллӣ дар асоси қарорҳои сиёсӣ, бо мақсади муттаҳид кардани соҳторҳои институтсионалии иҷтимоию сиёсии давлатҳои муттаҳидшаванда, фаҳмида мешавад. Дар натиҷаи ин, намудҳои гуногуни иттиҳодияҳо, иттифоқҳо, блокҳои давлатҳо ва гайра пайдо мешаванд.

Дар ин радиф ба андешаи Ю.В. Шишков ҳамгирои макроиқтисодиро ҳамчун марҳилаи баландтарини башарикунонӣ баён месозад ва қайд мекунад, ки дар натиҷаи ҳамгирои ду ё якчанд кишвар муттаҳидсозии бозорҳои миллии мол, хизматрасонӣ, сармоя ва қувваи корӣ ва шаклгирии фазои комили бозорӣ бо низоми воҳиди асьориву молиявӣ, ҳуқуқӣ дар ҳамбастагии мустаҳками сиёsatҳои иқтисодии дохилӣ ва хориҷии давлатҳои ҳамгиришуда ба вуқӯъ мепайвандад.⁹

Мағҳуми ҳамгироӣ хеле домандор мебошад, зоро дар он ҳамзамон ҳам омор ва ҳам динамикаи равандҳои муҳталиф, ки дар ин ё он фосилаи вақт рух медиҳанд, инъикоси худро пайдо менамоянд, аз ҷумла банақшагирӣ, асоснокӣ, қабули қарор, омодагии ташкилӣ ва моддӣ барои муттаҳидшавӣ, татбиқи нақша ва равандҳои амсоли инҳо. Дар ин замина В.Ж. Дубровский таъкид менамояд, ки мағҳуми ҳамгироӣ ё натиҷаи ташаккули низоми мушаҳҳаси муносибат ва робитаҳоро миёни субъектҳои иқтисодӣ (инҳо метавонанд шахсони воқеӣ, субъектҳои хочагидорӣ, минтақаҳо ва давлат бошанд) муайян

⁸ Аюшеева А.О. Формирование интегрированных структур агропромышленного комплекса региона: проблемы и перспективы: монография / А.О. Аюшеева. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2013. – С.26-27(153 с.).

⁹ Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века. Почему не интегрируются страны СНГ / Ю.В. Шишков. – М., НП «III тысячелетие», 2001. – С.17(480с.).

менамояд, ё раванди онро тавсиф менамояд, ки дар рафти ин робитаҳо он ташаккул меёбад.¹⁰ Ҳамчунин, таҳти мағхуми раванди ҳамгирой К.А. Васильев маҷмуи тадбирҳо барои муттаҳид кардани ширкатҳои мустақилона фаъолияткунандаро баён месозад.¹¹ Илова бар ин, ба сифати ҳадафҳои ҳамгирой, ташаккул додани низоми ягона барои таъмини истифодаи муштараки самарабахши тамоми захираҳо, ки дар салоҳияти субъектҳои хочагидории дар муттаҳидшавӣ иштироккунанда қарор доранд, баррасӣ мегардад. Дар мавриди хусусияти низомнокии ҳамгирой Н.В. Седова чунин қайд менамояд, ки равандҳои ҳамгирой ба ташаккули низоми ягонаи мутамаркази истеҳсолӣ, хизматрасонӣ, идоракунӣ ё дигар низоми маркетингӣ нигаронида шудааст, ки барои таъмини истифодаи оқилонаи тамоми иқтидорҳои истеҳсолӣ ва ноил гардидан ба натиҷаҳои баландтари фаъолияти истеҳсолӣ ва иқтисодӣ равона гардидаанд.¹²

Розенберг Д.М. ба ғайр аз ҷузъи иқтисодии раванди ташкилӣ, инчунин ҷанбаи ташкилӣ-идоракуниро баррасӣ менамояд, ки тибқи он ҳамгирой муттаҳидсозӣ, гурӯҳбандӣ, мутамарказгардонии вазифаҳои идоракуниро ифода намуда, мутамарказӣ ва концентратсияи ваколатҳои идоракуниро дар салоҳияти роҳбарони баландпоя ё кормандони иҷроияи ду ё зиёда ташкилотҳо бо мақсади гирифтани фоидай тарафайн, ки дар паст кардани ҳарочот, коҳиш додани сатҳи рақобат, ғасби ҳиссаи бештари бозор ва ғайра ошкор меёбад, баён месозад.¹³

В.М. Володин, Л.Н. Дубова, Г.А. Баклаченко, Ю.Д. Бахтеев, А.Н. ба сифати асосҳои равандҳои ҳамгирой амиқтар гардидани ҳамкориҳои субъектҳои хочагидорӣ, наздишавӣ ва мутобиқсозии мутақобилаи ташкилотҳои алоҳида, рушди муносибатҳо миёни онҳо, ки дар

¹⁰ Дубровский В.Ж. Определение ценовых соотношений для регулирования товарообмена в интеграционном формировании / В.Ж. Дубровский, О.А. Родионова, Е.П. Юрков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2007. – № 2. – С. 23-26.

¹¹ Васильев К.А. Методические подходы к оценке потенциала кластеризации аграрной сферы региона / Васильев К.А. Шамин А.Е. // Вестник НГИЭИ. – 2016. – № 5 (60). – С.7-18.

¹² Седова Н.В. Развитие методологии формирования и функционирования интегрированных предпринимательских структур в агропромышленном комплексе: автореф. дис. ... д-ра. наук: 08.00.05/ Седова Надежда Васильевна.– Москва, 2011. –С.12(40с.).

¹³ Розенберг Д.М. Бизнес и менеджмент: терминологический словарь / Д.М. Розенберг. – М.: ИНФРА-М, 1997. – С.163(464 с.).

истифодаи муштараки захираҳо, мутамарказӣ ва дохилшавии сармоя, тавсса ва амиқсозии робитаҳои истеҳсолӣ ва технологӣ ва дар барпо намудани шароитҳои мусоиди мутақобилан судманд барои татбиқи фаъолияти иқтисодӣ зоҳир мешаванд, баррасӣ менамоянд.¹⁴

Қобили қайд аст, ки ба сифати натиҷаи равандҳои ҳамгироӣ (ҷузъи динамикии ҳамгироӣ) соҳторҳои ҳамгироӣ (иттиҳодияҳо, созмонҳо) ба вучуд меоянд, ки вазъи ниҳоиро (ҷузъи статики ҳамгироӣ) ифода мекунанд. Вобаста ба ин Слепнева Л.Р. соҳтори ҳамгириро ҳамчун иттиҳодияи субъектҳои хоҷагидорӣ муайян месозад, ки пурра ё қисман дороиҳои (захираҳои) моддӣ ва гайримоддиро бо мақсади ҳамгирии технологӣ ё иқтисодӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ё дигар намуди лоиҳаҳо дар заминаи низоми муассири ҳамкорӣ, тақвияти робитаҳои технологӣ ва иқтисодӣ ва баланд бардоштани рағбати ҳамаи иштирокчиён ба афзунсозии натиҷаҳои ниҳоӣ баён месозад.¹⁵

Муҳаққиқи дигари ҳамгирии агросаноатӣ Аюшеева А.О. таҳти мағҳуми соҳтори ҳамгиришуда низоми ҳамкориҳои судманди субъектҳои хоҷагидориро мефаҳмад, ки муттаҳидсозии пурра ё қисмани дороиҳои моддӣ ва гайримоддиро бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ тавсиф мекунад.¹⁶

Ба андешаи Ю.Винслав ҳусусияти муҳимтарини соҳторҳои ҳамгиришуда ин мустақилияти ҳуқуқии ширкатҳоест, ки фаъолияти муштаракро дар заминаи муттаҳидсозии дороиҳо ё муносибатҳои шартномавӣ (созишномавӣ) барои расидан ба ҳадафҳои муштарак амалӣ мекунанд.¹⁷ М.Г.Кузык низ муҳиммияти мустақилияти ҳуқуқии иштирокчиёни иттиҳодияҳои ҳамгириро қайд намуда, ҷанбаи муҳимтарини ташкили идоракуниро чудо месозад. Ба андешаи ӯ соҳторҳои ҳамгиришуда, ин маҷмуи субъектҳои (корхонаҳои)

¹⁴ Кооперация и интеграция в АПК: учебник для вузов / В.М. Володин, Л.Н. Дубова, Г.А. Баклаженко, Ю.Д. Бахтеев, А.Н. Рассказов/ Под общ. ред. В.М. Володина. – Пенза, 2005. – С.103-105(244 с.).

¹⁵ Слепнева Л.Р. Интеграционные процессы в агропромышленном комплексе России в современных условиях: Монография – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. – С.16(130с.).

¹⁶ Аюшеева А.О. Интегрированные производственные процессы / А.О. Аюшеева, И.Б. Челпанов, Б.С. Никифоров. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. – С.17-18(57с.).

¹⁷ Винслав Ю. Развитие интегрированных корпоративных структур в России / Ю. Винслав // Российский экономический журнал. – 1998. – № 11-12. – С. 28.

хочагидории ҳуқуқи мустақил мебошад, ки дар доираи он унсури марказӣ мавҷуд аст, корхона ё мақомоти маҳсуси роҳбарикунанда, ки бо тамоми корхонаҳои ин маҷмуа робита дошта, идора кардани онҳоро тавассути механизмҳои возеҳ ва қонунӣ татбиқ месозад, ки ба воситаи он ин маҷмуа мунағизам дар муносибат бо дигар субъектҳои хочагидорӣ ҳамчун як агенти ягонаи иқтисодӣ баромад мекунад.¹⁸

Омӯзиши як қатор сарчашмаҳои илмӣ ба мо имкон дод, то хулоса намоем, ки дар баробари нигоҳ доштани мустақилияти ҳуқуқӣ, ҳамгироӣ метавонад шакли дохил кардани иштирокчиёни алоҳидаро ба ҳайати узви иштирокии нисбатан калонтар ё иттиҳодияи аллакай мавҷуда касб намояд, ки аксар вақт шакли азхудкуниро мегирад ва маънои аз даст додани мустақилияти ҳуқуқӣ ва иқтисодиро дорад.

Чараёнҳои интегратсионӣ аз рӯйи моҳият ва мундариҷаи худ ҳадафи асосӣ набуда, балки ба ҳайси механизми амалигардии мақсадҳо ва вазифаҳои дарозмуддати субъектҳои хочагидорӣ баромад мекунанд. Файр аз он, ангезаҳое, ки субъектҳои иқтисодии мустақилро барои ташкили сохторҳои ҳамгироӣ ташвиқ мекунанд, метавонанд гуногун бошанд ва бо ҳадафҳои рушди иштирокчиёни равандҳои ҳамгироӣ муайян карда шаванд. Гвардин С.В. ва Чекун И.Н. чунин заминаҳои дохилиро барои пайдоиши равандҳои ҳамгироӣ ҷудо месозанд, ба монанди: ноил гардидан ба нишондиҳандаҳои муайяни молиявию иқтисодӣ; беҳтар кардани вазъи молиявии ширкат; бартараф кардани ихтилофи дохилӣ ё берунаи корпоративӣ, вақте ки ширкат шакли нави маъруфият пайдо мекунад ва онро барои сармоягузорон ҷолиб месозад; баромади фоиданоки молик аз тиҷорат тавассути фурӯши қисман ва мубодилаи саҳмияҳои худ ба саҳмияҳои ширкати ҳаридор; ҳоҳиши саҳмдорон дар гирифтани фоида.¹⁹

¹⁸ Кузык М.Г. Совершенствование механизмов формирования интегрированных структур с участием государства: дисс. канд. экон. наук: 08.00.05. – М., 2004. – С.15-16(188с.).

¹⁹ Гвардин, С.В. Слияния и поглощения: эффективная стратегия для России / С.В. Гвардин, И.Н. Чекун. – СПб.: Питер, 2007. – С.44-45(192с.).

Мұхаққиқони мавзуи мазкур Л.А. Ильина, Л.Д. Орлова таъкид мекунанд, ки дар назарияи иқтисоди бозорй яке аз ангезаҳои асосии пайдоиши ҳамгирой сарфакорй ба шумор меравад, ки дар миқёси истеҳсолот баррасй мегардад.²⁰ Аксар вақт, ба сифати ҳавасмандии иқтисодӣ барои татбиқи ҳамгирой ҳоҳиши кам кардани харочоти трансаксионӣ баромад менамояд. Аз ин ҷост, ки Р.Коуз ҳамгироиро ҳамчун як роҳи ташкили трансаксия, ё ба ибораи дигар, фаъолияти вобаста ба ҷамъоварии иттилоот, таҳқиқоти бозор, ҷустуҷӯи шарикон ва пудратчиён, бастани шартнома ва созишинаҳоро бо назардошти дар ин замана пайдо гардидани харочотҳое, ки қаблан тавассути механизмҳои бозор тақсим мегардиданд, баён месозад.²¹ Аз ин ҷиҳат, В.В. Кузнецов, Тарасов А.Н., Еаумов С.А. бар он ақидаанд, ки ҳамгирой воқеан як механизми мубодилаи бозории амалиёти (трансаксия) сохтори ташкилии истеҳсолот мебошад, ки метавонад харочотҳои трансаксиониро ба таври назаррас қоҳиш диҳад.²²

Дар ин замана бояд қайд кард, ки ҳадафҳои иштирокчиёни сохтори ҳамгирошуда метавонанд ба таври аён ва ҳатто аз ҳадафи умумии иттиҳодия фарқ намуда, аксар вақт ба ҳадафҳои иштирокчиёни дигари ҳамгирой мухолифат намоянд. Ин зарурати ташаккули низоми иерархияи ҳадафҳо ва таҳияи ҳадафи умумиро тақозо мекунад, ки он ба ҳама ҳадафҳои мушаххаси иштирокчиёни алоҳида дар сохтори ҳамгирой тобеъ мешавад.

Гурӯҳи дигари муҳаққиқон И.А. Минаков, Л.Р. Слепнева, О.А. Новаковская чунин мешуморанд, ки дар якъоягӣ муттаҳид кардани субъектҳои ҳочагидории алоҳида ба сохтори ягонаи ҳамгирой имкон медиҳад, ки самараи синергетикӣ ба даст оварда шавад, ки он бо зиёд гардидани истеҳсоли маҳсулот бо ҳаҷми доимии захираҳо, сарфай харочоти ҷорӣ барои истеҳсоли ҳаҷми маҳсулоти мазкур, беҳтар

²⁰ Ильина Л.А. Управление интеграционными процессами в агропромышленном комплексе: монография / Л.А. Ильина, Л.Д. Орлова. – Самара: Са-мар. гос. техн. ун-т, 2011. –С.18-19(235с.).

²¹ Коуз Р. Фирма, рынок и право: пер. с англ. / Р. Коуз. – М.: Дело, 1993. –С.65-66(192с.).

²² Агропромышленная интеграция на Юге России: опыт и тенденции / В.В. Кузнецов, Тарасов А.Н., Еаумов С.А. и др. – Ростов-н/Д: ВНИИЭиН, 2003. –С.13(56с.).

кардани сифати маҳсулот ва кам шудани муҳлати интиқоли он ба истеъмолкунанда ва дар натиҷа зиёд шудани даромади умумӣ, фоида ва даромаднокӣ тавсиф карда шавад.^{23,24}

Муҳаққиқони мавзуи мазкур И.Б. Челпанов, А.О. Аюшевава, Б.С. Никифоров қайд мекунанд, ки дар ҷараёни таъсиси сохторҳои ҳамгироӣ, дар заминай принсиipi синергизм иттиҳодияи сифатан нав ба вуҷуд меояд, вақте ки мувофиқати ҳамоҳангшудаи ду ё якчанд объектҳои (унсурҳои) муштарак ба иттиҳодияи таъсисёбанда сифати нав медиҳанд.²⁵ Дар ин маврид Т.В. Тарелкина қайд мекунад, ки ба даст овардани самараи синергетикӣ танҳо бо хусусияти муайяни ҳамкорӣ миёни иштирокчиён имконпазир аст, вақте ки ҳар як саҳм барои ноил шудан ба ҳадафи умумии сохтори ҳамгироӣ равона карда мешавад.²⁶ Ба андешаи П.М. Советов, шарти муҳими болоравии нишондиҳандаҳои иқтисодии фаъолияти ҳар як иштирокӣ аз ҳисоби самараи синергетикӣ аз ҳамгироӣ, бехсозии фаъолияти логистикӣ, аз ҷумла ҷузъҳои истеҳсолӣ, нигоҳдорӣ ва нақлиёти он мебошад.²⁷

Дар ин замине Седова Н.В. қайд мекунад, ки дар комплекси агросаноатӣ сохторҳои ҳамгироӣ бо мақсади пешбуруди фаъолияти муштараки ҳочагидорӣ таъсис дода мешаванд, ки ба истифодабарии нисбатан оқилонаи захираҳои истеҳсолӣ, молиявӣ, меҳнатӣ ва инчунин сиёсати ҳамоҳангшудаи илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ такя менамоянд. Муттаҳидсозии захираҳо, робитаҳои амалиётӣ ва фаъолияти мутақобилаи субъектҳои ҳочагидорӣ, ки намудҳои муҳталифи фаъолият доранд ба онҳо имкон фароҳам меорад, ки фаъолиятҳои муштараки

²³ Минаков И.А. Кооперация и агропромышленная интеграция в АПК / И.А. Минаков. – М.: Колос С, 2007. – 264с.

²⁴ Слепнева Л.Р. Интеграционные процессы в агропромышленном комплексе России в современных условиях: Монография / Л.Р. Слепнева, О.А. Новаковская. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. – 130с.

²⁵ Челпанов И.Б. Интегрированные производственные системы / И.Б. Челпанов, А.О. Аюшевава, Б.С. Никифоров. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. – С.17-21(60с.).

²⁶ Тарелкина Т.В. Управление холдингом / Т.В. Тарелкина // Пищевая промышленность. – №4. – 2002. – С. 8-10.

²⁷ Советов П.М. Агропромышленная интеграция: концепции, механизмы, эффективность. — Апатиты: Изд-во Кольского научного центра РАН. 2007. – С.30(117с.).

хочагидориро бо самаранокии бештар дар муқоиса бо он ки агар онҳо алоҳида фаъолият менамуданд, анҷом диҳанд.²⁸

Бондарев Н.С. ва Бондарева Г.С. қайд мекунанд, ки равандҳои ҳамгирий дар соҳаи комплекси агросаноатӣ ба истифодаи нисбатан самараноки омилҳои асосии истеҳсолот (сармоя, меҳнат, замин, фаъолияти соҳибкорӣ, иттилоот) имкон фароҳам оварда, боиси ташкили ҷойҳои нави корӣ дар соҳаи кишоварзӣ барои аҳолии деҳот; беҳтарсозии рушди инфрасоҳтори маҳалҳои аҳолии деҳот; пастравии нарҳи маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби самараи миқёс; афзоиши фоидаи корхонаҳои кишоварзӣ; истифодаи самараноктари захираҳои молиявӣ; ҷорисозии навовариҳои илмӣ ва технологияҳои нав, навсозии заминаи моддию техниκӣ мегардад.²⁹

Пешрафти илмӣ-техникии нимаи аввали қарни XX дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ вобастагии соҳаи кишоварзиро аз дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ пурзӯртар намуд ва ин рушди илму техникаи муосир ба тақсимоти ҷамъиятии меҳнат ва инкишофи маҳсусгардонӣ мусоидат намуда, барои инкишофи намудҳои нави фаъолияти хочагидорӣ шароит фароҳам меоварад. Қобили зикр аст, ки рушди ҳамгироиҳо дар КАС-и ҷумҳурии мо ба нимаи дуюми асри XX рост меояд. Аз дигар ҷониб, чунин қисматшавии истеҳсолот алоқамандӣ ва ҳамbastagии соҳаҳои ҷудогонаро боз ҳам наздиктар намуд. Дар натиҷа зарурати объективии ҳамгирои агросаноатӣ ба амал омад.

Ҳамин тариқ, комплекси агросаноатӣ ба вучуд омад, ки он ҳамчун шакли оддии ҳамгирои соҳаҳои кишоварзию саноат дониста мешавад ва аз ҷониби олимони ватаний дар ин бахш ба монанди Асроров И.А., Эргашев А.Э., Фаниев Т.Б., Давлатов Қ.Қ., Мадаминов А.А., Умаров Ҳ.Ү., Ашурев И.С.,Faфуров X.Г., Пириев Ҷ.С., Шарифов З.Р., Комилов

²⁸ Седова Н.В. Развитие методологии формирования и функционирования интегрированных предпринимательских структур в агропромышленном комплексе: автореф. дис. ... д-ра. экон. наук: 08.00.05/ Седова Надежда Васильевна. – Москва, 2011. – С. 12-13(40с.).

²⁹ Бондарев Н.С. К вопросу оценки целесообразности создания интегрированного формирования в аграрной отрасли региона / Н.С. Бондарев, Г.С. Бондарева // Актуальные вопросы в научной работе и образовательной деятельности: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 30 мая 2015 г. Ч. 4. - Тамбов: ООО «Консалтинговая компания Юком», 2015. – С. 45-48.

С.Ч., Низомова Т.Д., Тошев О.Т., Тағоев Ҷ.Х., Қурбонов М.Р., Кабиров Н.Ш., Фасихов И.С. ва дигарон корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом дода шудааст. Саҳми олимони ватанӣ дар рушди масъалаҳои марбут ба комплекси агросаноатӣ, асосҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии кооператсия ва сохторҳои ҳамгирии агросаноатӣ назаррас мебошад. Дар мавриди мағҳум ва моҳияти КАС аксари олимони номбурда ҳамақидаанд, яъне КАС-ин маҷмуи соҳаҳои бо ҳам алоқаманди хоҷагии ҳалқи мамлакат мебошад, ки маҳсулоти кишоварзиҳо аз саҳро то ба истеъмолкунандай ниҳоӣ бурда мерасонанд.

Шаклгирии пурраи мұчтамаи агросаноатӣ ҳамчун объекти воҳиди идоракунӣ дар ибтидои солҳои 1970 ба амал омад. Дар натиҷаи зинаҳои ташкилшудаи илмӣ-назариявӣ, техниқӣ-технологӣ, ташкилий-техниқӣ ва иҷтимоӣ ба ҳайати он зиёда аз 70 соҳаву зерсоҳаҳои иқтисодиёт, ки дар қонеъсозии талаботи аҳолӣ ба маҳсулоти ҳӯрока ва молҳои ниёзи мардум, ки аз ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ тайёр мешуданд, ширкати мустақим ва ғайримустақим доштанд, ворид шуданд.³⁰ Моҳияти асосии он дар ҳарҷӣ бештар истеҳсол намудани маҳсулоти кишоварзиҳо озуқаворӣ барои таъмини талаботи рӯзафзуни аҳолии мамлакат мебошад. Дар ин радиф муаллиф низ моҳияти КАС-ро вобаста ба таҳқиқи асарҳои олимони ҳориҷӣ ва ватанӣ, вобаста ба доираи фарогирии истеҳсолоти кишоварзӣ дар замони мусир дар таърифи зерин пешниҳод намудааст. Комплекси агросаноатӣ ин маҷмуи соҳаҳои бо ҳамдигар алоқаманди саноату кишоварзии мамлакат мебошад, ки дар якҷоягӣ аҳолиро бо маводи озуқа таъмин намуда, ҳамзамон ба таъмини шуғли аҳолӣ ва баландбардории иқтидори содиротии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ нигаронида шудааст. Ҳамчунон, дар натиҷаи тақсимот ва кооператсияи меҳнат дар КАС интегратсияи намудҳои гуногуни фаъолияти истеҳсолӣ ба амал меояд. Яке аз хусусиятҳои муҳими марҳилаи кунунии иқтисодиёт низ дар он зухур меёбад, ки тамоми иқтисодиёти мамлакат (ин хусусият

³⁰ Фасихов И.С. Иқтисодиёти агросаноатӣ ва муносибатҳои бозорӣ / Васоити таълимӣ. – Душанбе: ДМИТ, 2015. – С.185(304с.).

хоси соири мамолики ҷаҳон мебошад) дар шакли комплекси ягонаи ҳочагии ҳалқ амал мекунад. Вобаста ба ин, муҳаққиқони ватанӣ Пиреев Ҷ.С., Исаинов Ҳ.Р., Давлатов Қ.Қ. дар бораи заминаҳои бавучудоии муносибатҳо байни истеҳсолоти кишоварзӣ ва коркарди саноатии он назари худро доранд ва қайд менамоянд, ки “...Коркарди ибтидоии маҳсулоти кишоварзӣ, коркарди саноатии он, нигоҳдории маҳсулоти тайёр ва то ба аҳолӣ расонидани онро соҳаҳои муҳталифи саноативу хизматрасонӣ ба зиммаи худ мегиранд. Ҳатто дар ҷараёни истеҳсоли ашёи ҳом низ корхонаву соҳаҳои маҳсусгардонидашуда иштирок мекунанд. Ин ҷараёни объективии маҳсусгардонӣ ба тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунандай кишоварзӣ мусоидат намуда, дар айни замон онро мураккаб гардонида, вобастагии истеҳсолоти кишоварзиро аз соҳаҳои омехта пурзӯр мегардонад. Дар ин замана зарурияти объективӣ барои наздишавӣ ва омезиши соҳаҳои саноат бо корхонаҳои кишоварзӣ ба вучуд меояд. Истеҳсоли як намуди маҳсулоти ниҳоӣ ё худ ҷараёни ягонаи технологӣ асоси чунин яқҷояшавиро (ҳамгириро) ташкил медиҳад”.³¹

Муҳадбердиев Ҳ. ва Эргашев А.Э. қайд менамоянд, ки ҳамкорӣ ва дастгирии байни ҳавзаҳои ҳочагии қишлоқ ва саноат ҳамчун мояи аниқ гаштани истеҳсолоти ҷамъиятий ба вуқӯъ пайвастааст. Интегратсияи кишоварзу саноат яке аз ҳодисаҳои маъмулу густаришёфтai замони ҳозира мебошад. Ба раванди эҳё ва ташаккули интегратсияи агросаноатӣ аниқ гаштани тақсимоти ҷамъиятии меҳнат замана мегузорад. Дар ибтидо он барои аз ҳам ҷудо гаштан (ҷудо шудани саноат аз кишоварзӣ) ва сониян барои ба ҳам як шудани истеҳсолоти кишоварзӣ ва саноатӣ шароити объективӣ ба вучуд меоварад. Маҳз тақсимоти ҷамъиятии меҳнат сабаби ба вучуд оварда шудани иттифоқи ягонаи олӣ, иттиҳоди

³¹ Пиреев Ҷ.С., Исаинов Ҳ.Р., Давлатов Қ.Қ. Иқтисоди кишоварзӣ. - Душанбе, ДМТ, 2006. - С.177(272с.).

зироаткорӣ ва саноат баромад мекунанд.³² Албатта, барои комӯб шудан ба ин ҳадаф ба вучуд овардани чунин имконияту заминаҳо ногузиранд:

- сатҳи тараққиёти нерӯҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ;
- рушди тақсимоти ҷамъиятии меҳнат; - саноатикунонии истеҳсолоти соҳаи аграрӣ; - шаклгирии ҳамгирои байниҳоҷагӣ; - шаклгирии алоқаҳои соҳаи кишоварзӣ ва саноат дар шакли ҳамгирои агросаноатӣ;
- рушди ПИТ ва ташаккули ҳалқаҳои истеҳсолоти дорои илмғунҷоиш ва техникағунҷоиши баланд, меҳаникунонӣ ва автоматикунонии истеҳсолот; - бинобар маҳдуд будани захираҳо ҳам дар доираи саноат ва ҳам соҳаи кишоварзӣ оқилона истифода кардани онҳо.

Ҳамчунин, муҳаққики равандҳои ҳамгирои даврони шуравӣ Эргашев А.Э. қайд мекунад, ки “.. ташаккули мұктамаи агросаноатӣ дар шакли як низоми бутун ин натиҷаи қӯшишҳои муттаҳидшавии робитаҳои саноату кишоварзӣ дар заманаи рушди тақсимоти ҷамъиятии меҳнат дар асоси меҳаниконии маҷмӯй ва рушди машинаҳо ва истеҳсолоти худкор мебошад. Аз ин лиҳоз, зуҳури он дар зарурият ва тақозои қонунҳои умумии рушди иҷтимоии ҷомеаи ҳамон давра ба ҳисоб меравад”.³³ Яъне, олим мазкур ишора ба ҷанбаи иҷтимоии ташаккули ҳамгироиҳои агросаноатӣ намудааст. Олим дигари ватанӣ дар бахши кооператсия ва интегратсия дар КАС Давлатов Қ.Қ. қайд менамояд, ки омили асосии рушди кооператсия ва муносибатҳои ҳамгироӣ барои субъектҳои иштирокчии онҳо ба даст овардани натиҷа аз фаъолияти муштарак мебошад. Равобити муносибатҳои кооперативӣ ва ҳамгироӣ ба истифодаи оқилонаи иқтидори захиравӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва фаъолияти самараноки корхонаҳои коркард, нигоҳдорӣ ва ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ расонидани маҳсулот мусоидат мекунад.³⁴ Давлатов Қ.Қ. инчунин зери мағҳуми интегратсияи агросаноатӣ, ҷараёни якҷояшавии соҳаи кишоварзӣ, саноат ва фурӯши маҳсулотро, ки

³²Мухадбердиев X., Эргашев А.Э. Курси назарияи иқтисодӣ (китоби дарсӣ).-Душанбе: ДАТ, 2001. - С. 419-420(510с.).

³³Эргашев А.Э. Агропромышленный комплекс зрелого социализма –Душанбе: Ирфон, 1986. – С. 11-12.

³⁴ Давлатов Қ.Қ. Кооперация и интеграция в агропромышленном комплексе РТ. автореф. дис. ... доктора экон. наук: 08.00.05/ Давлатов Кудрат Камбарович. – Воронеж, 2008. –С.12(39с.).

дар доираи шакли ташкилоти муайян бо мақсади батартибдарории системаи муносибатҳои истеҳсолӣ-иқтисодии байни кишоварзон, коркард ва фурӯш ба вучуд меояд, пешниҳод намудааст.³⁵ Албатта, ҳамгирии агросаноатӣ, ҷараёни объективиу иқтисодӣ мебошад, ки дар тақсимоти ҷамъиятии меҳнат, рушди КАС, сохторҳо ва соҳаҳои он таъсири мусбӣ мерасонанд. Муҳаққики дигари ватани Қурбонов М.Р. дар бахши рушди сохторҳои ҳамгирии агросаноатӣ бар он назар аст, ки интегратсияи агросаноатӣ нисбат ба мағҳуми кооператсияи кишоварзӣ васеътар аст, зоро он тамоми давраи раванди истеҳсолотро дар КАС фаро мегирад.³⁶ Ҳамгирий дар иқтисодиёти КАС аз як тараф дар вусъат ёфтани ва қавӣ шудани муносибатҳои хочагидорӣ, муттаҳидсозии кӯшишҳо, истифодаи якҷояи захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ зоҳир шавад, аз тарафи дигар дар ташкили шароити мусоиди дучониба барои амалисозии фаъолияти иқтисодӣ, аз байн бурдани монеаҳои мавҷуда аз ҷониби корхонаҳои ҳамгиришаванда зоҳир мешавад. Таҳқиқотчии дигари ватани Ғасиҳов И.С. қайд менамояд, ки интегратсияи агросаноатӣ – ин мағҳуми ташкилӣ-иқтисодиест, ки муттаҳидшавии бошуурона ва танзимшаванда дар чаҳорҷубаи як воҳиди ягонаи хочагидорӣ рушд намудани зергурӯҳҳои маҳсусгардонидашудаи соҳаи кишоварзӣ, саноат, хидматрасонӣ ва савдоро тавсиф мекунад.³⁷ Аз ин бармеояд, ки ҳамгирии агросаноатӣ маънни ҳолати алоқамандии ҷузъҳои алоҳидаи силсилаи агроозуқаворӣ дар як воҳиди ягона, ҳамчунин раванди ба сӯи чунин ҳолат барандаро дорад. Ҳамзамон, муҳаққики дигари бахши муносибатҳои ҳамгирии корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити бозор Қабиров Н.Ш. ҳамгирии агросаноатиро ҳамчун раванди иҷтимоию иқтисодӣ меномад, ки шиддатнокии равандҳои он бо рушди бахши аграрии иқтисодиёт вобаста буда,

³⁵ Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан: монография / К.К. Давлатов – Воронеж: Истоки, 2008. – С. 21-22(218с.).

³⁶ Курбонов М.Р. Формирование и развитие интегрированных структур в хлопковом подкомплексе. автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Душанбе, 2010. – С.8(23с.).

³⁷ Ғасиҳов И.С. Иқтисодиёти агросаноатӣ ва муносибатҳои бозорӣ / Васоити таълимӣ. – Душанбе: ДМИТ, 2015. – С.187(303с.).

гузариш ба марҳилаи нав мебошад, ки ба сатҳи маҳсусгардонӣ ва концентратсия алоқаманд аст ва асоси ҳамгирии агросаноатиро робитаҳои байнисоҳавӣ ташкил медиҳанд.³⁸

Дар раванди ҳамгирии агросаноатӣ ташкилотҳои аграрии ҳамгиришудае ба вучуд меоянд, ки баёнгари низоми иқтисодие мебошанд, ки шохаҳои он дар ҷараёни ба истеъмолкунандай ниҳоӣ расонидани молҳои хурокворӣ байни ҳамдигар чун воҳиди ягона ҳамкорӣ менамоянд. Дар ҷаҳорчӯбай низоми ҳамгириӣ корхонаҳои алоҳида вазифаҳои муайянро иҷро менамоянд ва миёни онҳо алоқаи байни ҳамдигарии функционалии зич барқарор карда мешавад. Аз ин рӯ, зарурат ба таҳқиқу омӯзиши шаклҳои интегратсия ба вучуд меояд. Дар ин маврид назарияи К.Маркс қобили қайд аст, ки тақсимоти меҳнатро намуди хоси кооператсия гуфта, бештари бартариятҳои онро ба моҳияти кооператсия алоқаманд медонад.³⁹ Яъне, ба ақидаи мавсуф кооператсия ин на фақат тақсимоти меҳнат, балки ҳамгирии меҳнат дар зинаҳои аз нигоҳи сифат беҳтар аст.

Таҳлилу омӯзишҳо нишон доданд, ки ҳангоми раванди муттаҳидшавӣ дар асоси кооператсия бояд принсипҳои зер риоя шаванд:

- ихтиёри будани ҳамкории муштарақ дар заминай кооператсия;
- асоснокии шакли ташкили истеҳсолот дар корхонаи байниҳоҷагӣ;
- нигоҳ доштани мустақилияти ҳочагидорӣ;
- ҳавасмандии корхонаву ҳочагиҳо ва коркунон барои фаъолият дар корхонаи байниҳоҷагӣ;
- ташкили корхонаи байниҳоҷагӣ бояд ба афзоиши ҳаҷми истеҳсол, фурӯш, беҳтаршавии сифати маҳсулот, афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва пастшавии ҳароҷоти истеҳсоли маҳсулоти онҳо оварда расонад.

Қобили қайд аст, ки принсипҳои дар боло овардашуда дар таҳқиқоти олимони зерин аз қабили В.А.Кундиус, Назаренко Н.Т.,

³⁸ Кабиров Н.Ш. Особенности интеграционных отношений сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях государства: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05/ Кабиров Нурали Шералиевич. – Душанбе, 2019. – С.9(157с.).

³⁹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. т. 23. - С. 351.

Попов Н., Петренёвой Г.А., А.С. Смолянов, бо баъзе ихтисороту иловаҳо ба назар мерасанд.⁴⁰

Ташаккули ҳамгириҳои уфуқӣ барои хочагиҳои хурди кишоварзӣ фоидаовар аст, зоро онҳо аз имкониятҳои хочагиҳои бузурги агари ғистифода мебаранд. Дигар ин, ки талаботи худро ба маҳсулоти корхонаи байниҳоҷагӣ бо нарҳҳои қобили қабул қонеъ гардонанд. Ҳамчунин, аз ҳисоби ширкаташон дар ташкили корхонаи байниҳоҷагӣ мувофиқ ба саҳмашон соҳиби фоидаи иловагӣ гарданд.

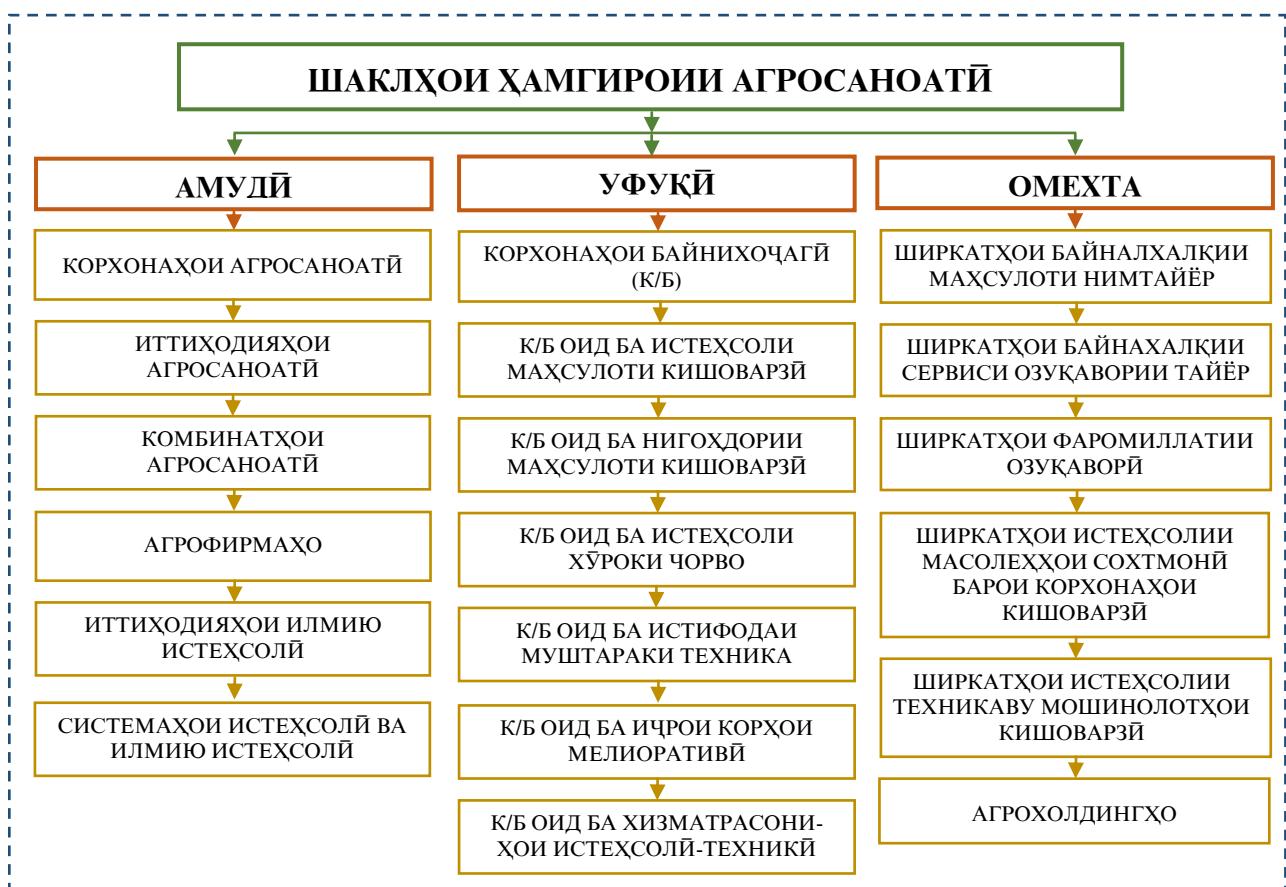
Таҷрибаи хочагидорӣ дар комплекси агросаноатӣ дар баробари кооператсияи корхонаҳои кишоварзӣ, ки ба таври уфуқӣ сурат мегирад ва онро ҳамгирии уфуқӣ меноманд, ҳамчунин якҷояшавии амудие миёни корхонаҳои соҳаҳои кишоварзию саноат, савдо ва ғ. дар комплекси агросаноатӣ ҷой дорад, ки он ҳамгирии амудӣ ном дорад. Аксари муҳаққиқон бештари вақт ҳамин навъи ҳамгирии кишоварзию саноатро интегратсияи агросаноатӣ меноманд. Дар доираи комплекси агросаноатӣ ҳамгироӣ дар ду самт сурат мегирад:

- робитаи соҳаи кишоварзӣ бо саноат мустаҳкам гардида, базаи моддию техникии кишоварзӣ пурӯзвват ва саноатиқунонии истеҳсолоти он ҷараён мегирад;
- дар заминаи истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ ташкили шаклҳои нави корхонаҳо ва дигар субъектҳои хочагидорӣ ба вуқӯъ мепайвандад.

Дар таҳқиқоти олимони хориҷӣ Дж. Гэлбрейт, М. Портэр, Б. Баласс, Т. Коно, О. Уильямсон, Дж. Райт, Ю. Ройшел, аз чумла олимони рус Добрынин В.А., Коваленко Н.Я., И.Б. Гурков, В.В. Милосердов, И.Г. Ушачёв, Г.И. Шмелев, Э.Л. Дугин, А.С. Кириленко, В.А. Кундиус, А.Л. Полтарихина, Х.В. Сироткина, А.И. Сучков, И.Ф. Хицков, олимони ватани Қ.Қ. Давлатов, М. Қурбонов, Р. Носиров, Н.Ш. Кабиров ҳамин гуна шаклҳо (бо иловаи шаклҳои омехтаи интегратсия)

⁴⁰ Кундиус В.А. Экономика агропромышленного комплекса. -М. Кнорус, 2010. – С.75-149(544с.).

ва самтҳои интегратсияи агросаноатӣ баррасӣ шудаанд.^{41,42} Мо шаклҳои асосии ҳамгирои агросаноатиро бо назардошти омӯзиши асарҳои олимони дар боло қайдшуда дар расми 1 тасвир намудем.

Расми 1. - Таснифоти шаклҳои маъмули ҳамгирои агросаноатӣ

Сарчашма: Тахияи муаллиф

Ҳамагироҳои шакли омехта ин иттиҳодияи як корхона бо корхонаи дигар мебошад, ки дар сатҳҳои гуногуни сикли амудии истеҳсолот ҷойгир шуда, навъҳои гуногуни маҳсулотро истеҳсол мекунанд. Ҳамгирои омехта имкон медиҳад, ки чандирияти тағйирёбии вазъи бозор нигоҳ дошта шуда, пайваста маҳсулоти нав истеҳсол ва пешниҳод карда шавад, аммо он дорои системаи мураккаби молиявӣ ва назорати баҳисобирии харочоти истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти гуногун мебошад. Сабабҳое, ки зарурати рушди ҳамгирои омехтаро ба вуҷуд меоранд, ин паст будани самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад, ки бо норасоии маблағҳои корхонаҳои кишоварзӣ барои

⁴¹ Добринин В.А. Экономика сельского хозяйства. –М: Агропромиздат, 1990. – С.290-305(476с.).

⁴² Насыров Р., Кабиров Н.Ш. Особенности интеграционных отношений сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях: монография. –Душанбе: «Ирфон», 2020. – С.18-22(144с.).

барқарор ва такмил додани иқтидорҳои истеҳсолӣ алоқаманданд. Аз ин рӯ, ҳадаф аз рушди ҳамгироиҳои омехта, ин ҷалби сармоя ба соҳаи кишоварзӣ мебошад.

Дар ин замине як нуқтаро хотиррасон бояд намуд, ки ҳангоми омӯзиши асарҳои олимони дар боло зикршуда ба мо маълум гардид, ки дар шароити имрӯза чунин сохторҳои ҳамгирошудаи агросаноатӣ нисбатан васеъ паҳншуда маҳсуб мейёбанд: корхонаҳои агросаноатӣ, комбинатҳои агросаноатӣ, иттиҳодияҳои агросаноатӣ, иттиҳодияҳои илмӣ-истеҳсолӣ, агрофирмаҳо, ширкатҳои агросаноатӣ, холдингҳои агросаноатӣ ва ғ.⁴³

Ҳамин тарик, ҷанбаҳои назариявӣ, аз ҷумла мағҳуму моҳияти иқтисодии ҳамгироӣ ва сохторҳои ҳамгиришударо дар комплекси агросаноатӣ аз назари муҳаққиқони хориҷиу ватаний таҳқиқ намуда, чунин хулоса ва натиҷагириҳо намудем:

1. Дар таҷрибаи ҳочагидорӣ дар комплекси агросаноатӣ дар баробари кооператсияи корхонаҳои кишоварзӣ, ки ба таври уфукӣ сурат мегирад ва онро ҳамгирои (интегратсия) уфукӣ меноманд, ҳамчунин якҷояшавии амудие миёни корхонаҳои соҳаҳои кишоварзию саноат, савдо ва ғ. дар комплекси агросаноатӣ ҷой дорад, ки он ҳамгирои амудӣ (инегратсияи вертикалий) ном гирифтааст. Муҳаққиқон бештари вақт ҳамин навъи ҳамгирои кишоварзию саноатро интегратсияи агросаноатӣ меноманд;

2. Равандҳои ҳамгироӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ ба истифодаи нисбатан самараноки омилҳои асосии истеҳсолот (сармоя, меҳнат, замин, фаъолияти соҳибкорӣ, иттилоот) имкон фароҳам оварда, боиси таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар соҳаи кишоварзӣ, беҳтарсозии рушди инфрасоҳтори маҳалҳои аҳолии деҳот, пастравии нархи маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби самараи миқёс, афзоиши фоидай корхонаҳои кишоварзӣ, истифодаи самараноктари захираҳои молиявӣ,

⁴³ Абдуллоев З.Р. Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ. - Душанбе: «Маориф», 1996. - С.37-38. (303с.); Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан: монография. – Воронеж: изд-во «Истоки», 2008. – С.34-37(218с.).

чорисозии навовариҳои илмӣ ва технологияҳои нав, навсозии заминаи моддию техникий мегардад;

3. Дар асоси алоқамандиҳо ва якҷояшавиу наздикишавии корхонаҳои соҳаҳои алоҳидаи саноат ва корхонаву хоҷагиҳои кишоварзӣ муҷтамаи агросаноатӣ тавлид ёфт ва он ҳамчун шакли оддии ҳамгирии соҳаҳои кишоварзию саноат дониста мешавад;

4. Дар раванди ҳамгирии агросаноатӣ ташкилотҳои аграрию саноатии ҳамгиришудае ба вучуд меоянд, ки баёнгари низоми иқтисодие мебошанд, ки шоҳаҳои он дар ҷараёни ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ расонидани молҳои ҳӯрокворӣ байни ҳамдигар чун воҳиди ягона ҳамкорӣ менамоянд. Бо ибораи дигар, комплекси озуқаворӣ яке аз зеркомплексҳои комплекси агросаноатӣ мебошад, ки дар натиҷаи ҳамгириҳои агросаноатӣ дар низоми КАС ташаккул ёфтааст;

5. Дар натиҷаи таҳқиқи назарияҳои олимони ватанию ҳориҷӣ ва таҷрибаи амалии андӯхтаамон аз фаъолияти корхонаҳои агросаноатии ҷумҳурӣ ва шиносой бо соҳтори идоракунио менечменти онҳо мағҳуми интегратсияро ҷунин шарҳ додем. Ҳамгироӣ - ин равандест, ки татбиқи ҳамаҷонибаи амалиёт, вазифа ва таъсири идоракунии иҷроқунандагони алоҳида, воҳидҳо ё ташкилотҳоро бо мақсади ба даст овардани натиҷаи ниҳоии имконпазир аз фаъолияти муштараки онҳо таъмин менамояд;

6. Дар заминаи таҳқиқу таҳлилҳои болозикр муаллиф натиҷагириӣ намудааст, ки механизми рушди комплекси агрозуқаворӣ ин маҷмуи ҷораҳои давлат ва мақомоти салоҳиятноки он маҳсуб мейбанд, ки фарогири санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, фишангҳои маъмурию иқтисодӣ буда, ҷараёнҳои ташаккулу равнақи комплекси агрозуқавориро дар ҳудудҳои кишвар тарҳрезӣ, ташкил, идораву назорат ва танзим менамоянд.

§ 1.2. Ҳусусиятҳои ташаккул ва марҳилаҳои рушди комплекси агрозуқаворӣ дар низоми муносибатҳои ҳамгироӣ дар КАС

Иқтисодиёти давлатҳои рушдкарда дар шароити мусоир дар шакли комплекси соҳавиу байнисоҳавӣ рушд мекунанд. Иқтисодиёти кишвари мо низ дорои ин гуна комплексҳо мебошад. Дар миёни комплексҳои

номбурда, нақши муҳимро комплекси агарию саноатӣ мебозад. Ин комплекс дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад, ки дар дигар комплексҳои дар иқтисодиёт амалкунанд, онҳо ба назар намерасанд. Муҳимтарин хусусиятҳои хоси ин комплексро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор медиҳем, ки чунинанд:

1. Яке аз муҳимтарин хусусияти муносибатҳои интегратсионӣ дар комплекси агросаноатӣ он аст, ки худи ин комплекс ба ақидаи аксари олимони ин мавзуъ зодаи муносибатҳои интегратсионӣ ба шумор меравад. Ин маҷмуаи агросаноатӣ комплекси байнисоҳавӣ ба шумор меравад, яъне он дар натиҷаи ҳамгирои амудии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, саноат, савдо ва дигар соҳаву зерсоҳаҳои иқтисодиёт арзи вучуд намудааст. Қобили қайд аст, ки то ба ин дараҷаи рушд расидан кишоварзӣ дигар зинаҳои рушд, аз қабили ҷойгиркунӣ, маҳсусгардонӣ, концентратсия ва кооператсияро паси сар намудааст. Мувофиқи ақидаи соири олимон - муҳаққиқони ин мавзуъ дар истеҳсоли маҳсулоти ниҳоии ин комплекс дар маҷмуъ бевосита ва ё бавосита зиёда аз 80 соҳаву зерсоҳаҳои иқтисодиёт иштирок меварзанд.⁴⁴

2. Ҳадафу вазифаҳои ҳамгирои агросаноатии номбурда, аз дорои хусусиятҳои хос будани ин комплекс гувоҳӣ медиҳад. Масалан, ҳадафи ин навъи муносибатҳои интегратсионии агросаноатӣ, пеш аз ҳама, ин таъмини талаботи рӯзафзуни аҳолии кишвар бо маводи озукавории худӣ буд ва мебошад. Вазифаҳои ин ҳамгироиро ба тариқи зерин баҳодиҳӣ кардан мумкин аст: 1) Пурқувват гардонидани БМТ-и кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти озукавории баромади кишоварзишта ва ашёи хом барои соҳаҳои саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ; 2) Равнақи муносибатҳои ҳамгирои уфуқӣ ва ташкили соҳторҳои байниҳоҷагӣ дар соҳаи кишоварзӣ; 3) Ташаккули ҳамгирои амудӣ дар комплекси номбурда ба пайдоиши корхонаҳо ва соҳторҳои нави агросаноатӣ мусоидат мекунад, ки ба коркарду то ба истеъмолкунанда расонидани

⁴⁴ Фасихов И.С. Иқтисодиёти агросаноатӣ ва муносибатҳои бозорӣ. –Душанбе.: ДМИТ, 2015. -С.183-186(304с.).

маҳсулотҳои кишоварзӣ машғул ҳастанд; 4) Ташкили ҷойҳои нави корӣ барои аҳолии дехот; 5) Наздишавии дараҷаи зисти аҳолии шаҳру дехот аз ҳисоби рушди инфрасоҳтори истеҳсолию иҷтимоии соҳаи кишоварзӣ ва дехот; 6) Таъмини бехатарии озуқавории аҳолии кишвар дар сатҳи меъёрҳои муқаррарнамудаи ТУТ; 7) Таъмини рушди босуботи истеҳсолоти агросаноатии кишвар. Ҳусусияти номбурда, ки ҳамчунин фарогири ҳадафу вазифаҳои ин навъи муносибатҳои интегратсионӣ мебошад, заминаи бунёдии ташаккули равнақи ин навъи ҳамгирои агросаноатӣ маҳсуб меёбад.⁴⁵

3. Раванди ҳамгирои агросаноатӣ сараввал аз тарҳрезӣ ва тамаркузии истеҳсолотҳои соҳаҳои аграрию саноатӣ зери назорати мустақими давлат зуҳур кардааст. Асоси ташаккули интегратсияи агросаноатӣ дар кишвари мо ба солҳои 1955-1960 рост меояд. Яъне, дар ин давра ҳамгироиҳои уфуқии агросаноатӣ баҳри пайдоиши корхонаҳои байниҳоҷагӣ зуҳур карда буданд ва онҳо аз ҷониби давлат дастгирӣ меёфтанд. Баъдан, ин ҷараён мунтазам рушд кардан гирифт. Яъне, он замон дар ҳайати давлати собиқ Шӯравӣ будем. Аз ин рӯ, давраи ташаккули равандҳои агросаноатӣ дар кишвари мо ба ташаккули комплекси агросаноатии давлати собиқ Шӯравӣ алоқамандии мустақим дошт.⁴⁶

4. Интегратсияи агросаноатӣ сабаби пайдоиши комплекси агросаноатии давлати собиқ Шӯравӣ ва дар навбати худ ҷунун комплексҳо дар тамоми ҷумҳуриҳои таркибии он ташкил карда шуданд, ки ҳамаи онҳо соҳтори ягонаи идорақунии марказонидашударо доро буданд. (Госагропроми СССР, кумитаҳои Госагропроми Республикаҳо, кишварҳо ва вилоятҳо).⁴⁷

⁴⁵ Пириев Ч.С. ва дигарон. Иктисади кишоварзӣ. -Душанбе.: «Ирфон», 2006. -С.174-182(273с.).

⁴⁶ Запольский М. И. Эффективность кооперативно-интеграционных отношений в сфере агропромышленного производства: теория, методология, практика / М. И. Запольский; под ред. В.Г.Гусаков. – Минск, 2010. –С.27(256с.).

⁴⁷ Самандаров И.Х. Совершенствование отраслей социальной инфраструктуры села Республики Таджикистан. // Журнал Вопросы экономических наук №4. Москва, 2003. –С.23-26.

5. Интегратсияи агросаноатӣ боиси пайдоиши ҳазорҳо сохторҳои ҳамгиришуда дар миқёси ин давлат ва ҷамоҳири он гардид, аммо ин ҳама дар заминаи иқтисоди нақшавӣ бо мавҷудияту бартарии танҳо корхонаҳои давлатӣ ва ҳочагиҳои ба ном колективӣ (колхозҳо) ташаккулу рушд мекард ва ҳамаи субъектҳои ин комплекс аз ҷониби давлат молиягузорӣ мешуд ва ҳадафи асосӣ таъмини талаботи аҳолии қишвар бо маводи озуқаворӣ ва корхонаҳои саноатӣ бо ашёи хом буд. Ҳамчунин, шумори зиёди ҷойҳои нави корӣ барои аҳолии деҳот пайдо мешуданд. Чунин як раванд, албатта, ба натиҷаҳои назаррас оварда расонид. Аз нимаи аввали солҳои 1970-ум то солҳои 1990 иқтисодиёти агросаноатии собиқ Шуравӣ, аз ҷумла дар ҷумҳурии мо ба як иқтисодиёти бузурги меҳаникунонидашуда табдил дода шуда буд, ки вазифаҳои дар пешистодаи худро бо муваффақият ба ичро мерасонд.⁴⁸

6. Заминаҳои моддӣ-техникии ин комплекс ва корхонаву ташкилоту ҳочагиҳои таркиби он, ки дорои сохторҳои муҳталифи ҳамгиришуда буданд, асосан аз ҳисоби маблағҳои буҷавии мутамарказонидашуда бунёду ҳаридориву такрористехсол мешуданд. Аз ин рӯ, ҳочагиҳо ва сохторҳои агросаноатӣ танҳо ба икроиши нақшаҳои гузошташуда машғул буданд ва ҳамчунон чунин раванди истехсолот рӯхияи соҳибкорӣ, ҳавасмандӣ, ҷустуҷӯи бозорҳои фурӯши маҳсулот, баландбардории сифати маҳсулот ва дигар масоили марбут ба иқтисоди бозориро таҳти фишору сиёсати давлатии ҳамонвақта қарор гирифта буд. Аммо чунин рушд дер давом накард ва бо сабабҳои объективию субъективӣ ин низоми бузурги ҳочагидорӣ ба пошхӯрӣ рӯ ба рӯ гардид. Ҷумҳуриҳои собиқ Шуравӣ мустақил гаштанд ва ҳар кадоме дар ин самт мероси худро бурданд. Аз ҷумла, ин падидай иқтисодӣ дар иқтисодиёти давлати соҳибистқоли мо низ интиқол ёфт, зеро дар шароити иқтисоди бозорӣ низ мавҷудияти чунин комплексҳо ва сохторҳои ҳамгиришудаи агросаноатӣ тақозои замон мебошад. Бо ибораи дигар, муносибатҳои

⁴⁸ Абдуллоев З. Ташкили истехсолоти қишоварзӣ. -Душанбе.: «Маориф», 1996. -С.27-39(303с.).

интегратсионӣ, аз чумла ташаккулу равнақи КАС дигар ба хоҳишу дарҳости ин ва ё он ашхос ё гурӯҳ ё роҳбарияти давлат алоқамандии мустақим надорад. Зоро истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нигоҳдорӣ, коркарди саноатӣ, фурӯш ва хизматрасониҳои баъди фурӯш дар ҳама шакли муносибатҳои бозорӣ тақозои замон аст, яъне мардум ба он ниёз дорад. Ниҳодҳои номбурда танҳо метавонанд ба рушди ин комплекс ё мусоидат қунанд ё садди роҳи он шаванд, аммо онро аз байн бурда наметавонанд. Ин хусусият маъни онро дорад, ки ин навъи интегратсия то замоне, ки инсоният ба маҳсулоти кишоварзӣ ниёз дорад рушду равнақ меёбад. Аз ин ҷост, ки КАС-и ҷумҳурии мо низ аз замони пошҳурии собиқ Шуравӣ то имрӯз, 32-солагии Истиқлолияти давлатӣ арзи вучуд дорад ва ҳамчун комплекси байнисоҳавӣ дар рушди иқтисодиёти мамлакат, таъмини бехатарии озуқавории аҳолии он, ташкили ҷойҳои нави корӣ, таъмини корхонаҳои саноати сабуку ҳӯрокворӣ бо ашёи хоми ватаниӣ нақши калидиро мебозад.

7. Хусусияти дигари муносибатҳои агросаноатӣ дар он зуҳур мекунад, ки баъди пошҳурии Иттиҳоди Шуравӣ, аксари робитаҳои мавҷуда қанда шуданд ва шаклҳои нави фаъолияти хоҷагидорӣ ва моликият дар доираи КАС рушд карданд, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сектори аграрӣ 171899 хоҷагиҳо дар истеҳсоли МУК саҳмгузоранд.⁴⁹ Ҳамчунин, дар доираи сеюми КАС, ки корхонаҳо ва иттиҳодияҳои агросаноатӣ ба ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, фурӯш ва хизматрасониҳои баъди фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ машғул мебошанд, тағйиротҳои қуллӣ ба амал омаданд. Дар омори расмӣ нишон дода шудааст, ки аксари корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ аз қабили, корхонаҳо ва комбинатҳои коркарди орд, комбинатҳои коркарди равған, комбинатҳои гӯшт, комбинатҳои шир, комбинати коркарди меваю сабзавот, корхонаҳои коркарди аввалияи нахи пахта, корхонаҳои саноати нассочӣ, ки шакли моликияти давлатӣ доштанд,

⁴⁹ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе: Агентии омори назди ПЧТ, 2022. - С.9, 325-329(354с.).

гайридавлатӣ гардонида шуданд, яъне имрӯз дар заминай корхонаву иттиҳодияҳои номбурдаи агросаноатӣ, корхонаҳои хусусӣ, ҷамъиятҳои саҳҳомии кушодаву пӯшида ва корхонаҳои муштарак ташаккул ва равнақ ёфтанд, ки аз шумораи умумии корхонаҳои дар иқтисодиёти қишвар фаъолияткунанда 76,6% корхонаҳои бахши хусусӣ ба шумор мераванд.⁵⁰ Ин гуфтаҳо далели он аст, ки муносибатҳои интегратсионӣ дар шароити имрӯза дар миёни соҳторҳои ҳамгиришудаи агросаноатӣ дар асоси муносибатҳои бозорӣ сурат мегиранд ва давлат дар ин раванд нақши танзимгарро иҷро мекунад.

8. Хусусияти дигари муносибатҳои интегратсионӣ дар доираи КАС дар он зуҳур мекунад, ки механизми ҳочагидории ин комплекси бузург дар доираи соҳторҳои мухталиф сурат мегирад. Масалан, мувофиқи таҳқиқотҳои олимони хориҷиву ватаний комплекси агросанотӣ ҳамчун механизми фаъолияти ҳочагидорӣ дорои 5 соҳтор мебошад, ки муҳимтаринашон инҳо ба шумор мераванд: 1) соҳтори функционалий-соҳавӣ; 2) соҳтори ҳудудӣ (территориявӣ)-истеҳсолӣ; 3) соҳтори технологӣ; 4) соҳтори маҳсулоти – ашёихомӣ; 5) соҳтори ташкилий-идоракунӣ.⁵¹

Соҳтори аз ҳама одӣ ва соддай КАС модели се доиравии он мебошад, ки онро **соҳтори функционалий-соҳавӣ** низ меноманд. Мувофиқи ақидаи олимони ин соҳа Фаниев Т.Б., Одинаев Ҳ.А. ин соҳтор дар доираи якум соҳаҳои фондистеҳсолкунанда ва таъминоти захираҳои молиявӣ, дар доираи дуввум соҳаи қишоварзиро фарогир мебошад. Соҳаҳои доираи III коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулоти КАС-ро ба ӯҳда доранд.⁵²

Соҳтори дигари КАС ин **соҳтори ҳудудӣ-истеҳсолии** он мебошад. Мувофиқи назари олимон Нурназаров М.Н. ва Раҳимов М. “КАС-и

⁵⁰ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе: Агентии омори назди ПЧТ, 2022. – С.223(413с.).

⁵¹ Макин Г.И. Организация управления в агропромышленном комплексе. –М.: АгриПресс, 1999. –С.31-35(244с.).

⁵² Фаниев Т.Б., Одинаев Ҳ.А., Комилов С.Ҷ. Асосҳои агробизнес. -Душанбе.: «Диловар-ДДМТ», 2002.- С.7-11(214с.).

Чумхурии Тоҷикистон дар соҳтори ҳудудӣ истеҳсолии худ ба чунин минтақаҳои агросаноатӣ тақсим мешавад: 1) Шимолӣ; 2) Ҳисору Марказ; 3) Боҳтару Ваҳш; 4) Кӯлоб; 5) Помири Дарвоз.⁵³

Олимони варзидаи соҳаи мазкур Бинатов Ю.Г., Коробейников М.А. “Соҳтори технологияи КАС-ро ҳамчун маҷмуи равандҳои якҷояшудаи технологияи истеҳсолот барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ таъриф доданд, ки ба таъмини алоқамандии ин занчири технологӣ дар шароити гузариш ба технологияи интенсивӣ ва ба сарфаи захираҳои истеҳсолӣ нигаронида шудааст.”⁵⁴

Исайнов Ҳ.Р. ва Давлатов Қ.Қ. қайд кардаанд, ки “Соҳтори маҳсулоти - ашёихомии КАС аз зеркомплексҳои агросаноатии зерин иборат мебошад: ғаллакорӣ ва ордкашӣ, меваю сабзавот ва консервакунонӣ, гӯшт ва маҳсулотҳои гӯштӣ, шир ва маҳсулотҳои ширӣ, пахта ва коркарди саноатии он, ангуру шаробпазӣ, пашмресӣ, геранпарварӣ. Лозим ба ёдоварист, ки на ҳама зеркомплексҳои саноатии номбурда дар ҷумҳурӣ сикли пурраи ҳудро доро мебошанд.”⁵⁵

Демченко А.Ф., Демченко Е.А., Исайнов Ҳ.Р. қайд мекунанд, “Соҳтори ташкилӣ-идоракуни КАС – ин маҷмуи шаклҳо, усулҳо ва органҳои идоракунандаи КАС-ро дарбар мегирад, ки ба инкишофи ҳамаи соҳаҳо ва доираҳои КАС равон гардида, ба истеҳсоли маҳсулоти ниҳоии он мувофиқат мекунад”.⁵⁶

9. Ҳусусияти дигари фарқкунандаи муносибатҳои интегратсионӣ, ки дар доираи комплекси агросаноатӣ сурат мегирад ба гузариш ба иқтисоди бозорӣ алоқаманд аст. Яъне, муносибатҳои интегратсионӣ дар соҳторҳои ҳамгиришудаи КАС дар шароити бозор дар идоракуни ҳуд низ ба тағииротҳо рӯ ба рӯ шуданд. Дар ин маврид Аҳмадов Р.Р. ва Тагоев Ҷ.Ҳ. қайд карданд, ки дар низоми идоракуни КАС-и ҷумҳурӣ то

⁵³ Нурназаров М.Н., Раҳимов М. Ҳочагии ҳалқи Тоҷикистон. – Душанбе, 1994. –С.53-65(168с.).

⁵⁴ Бинатов Ю.Г., Коробейников М.А. Экономика, организация и управление АПК. – М.: Агропромиздат, 1989. –С.37-38(190с.).

⁵⁵ Исайнов Ҳ.Р., Давлатов Қ.Қ. Иқтисодиёти КАС. Воситаи таълимӣ.-Душанбе: “ Диловар-ДМТ”, - С.9-10(95с.)

⁵⁶ Демченко А.Ф., Демченко Е.А., Исайнов Ҳ.Р. Эффективность менеджмента и земельные преобразование. Лекция.-Воронеж:ВГАУ,1999.-2-С.12-15(29с.)

ҳол навгониҳои ҷиддӣ ба вуқӯъ напайвастанд, маҳсусан ягон соҳтори мукаммали идорақунии ин мұchtамаъ арзи вүчуд накардааст, балки идорақунии комплекси мазкур миёни соҳаҳо ва вазоратҳои онҳо тақсим шудаанд. Аз ин сабаб, то кунун соири масоили идорақунии мұchtамаъ ҳалли худро наёфтаанд.⁵⁷

Ба андешаи бархе дигари олимони ватанию ҳориҷӣ баъди пошхӯрии давлати Шуравӣ идорақунии соҳторҳои ҳамгиришудаи агросаноатӣ на дар ҳама самтҳо ба талаботи имрӯза ҷавоб дода метавонанд. Яъне дар шароити кунунӣ системаи идорақуние лозим аст, ки аз идорақунии давлатӣ, идорақунии ҳочагидорӣ ва худидорақунии маҳаллиро фаро гирад ва вазифаҳо, ҳуқуқҳо, уҳдадориҳоро байни онҳо дуруст тақсим карда тавонад.⁵⁸

10. Аз рӯйи ҳусусияти маҳсулоти ниҳоии комплекси агросаноатӣ соҳторҳои ҳамгиришудаи комплекси агросаноатиро ба ду комплекс чудо кардан мумкин аст (Расми 2.): 1) Комплекси озуқаворӣ; 2) Комплекси гайриозуқаворӣ.⁵⁹

Зеркомплекси озуқаворӣ қисмати асосии комплекси агросаноатиро ташкил медиҳад, ки ба таркиби он соҳаҳо, истеҳсолотҳо ва соҳторҳои ҳамгиришудае дохил мегарданд, ки ба истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва то ба аҳолӣ интиқол кардани он машғул мебошанд.

Зеркомплекси маҳсулотҳои гайриозуқаворӣ бошад, асосан корхонаҳо ва истеҳсолотҳои ҳамгиришудаеро фаро мегирад, ки ба истеҳсоли молҳои нассочӣ, молҳои саноати сабук ва истеҳсоли равғанҳои техникӣ машғул мебошад.

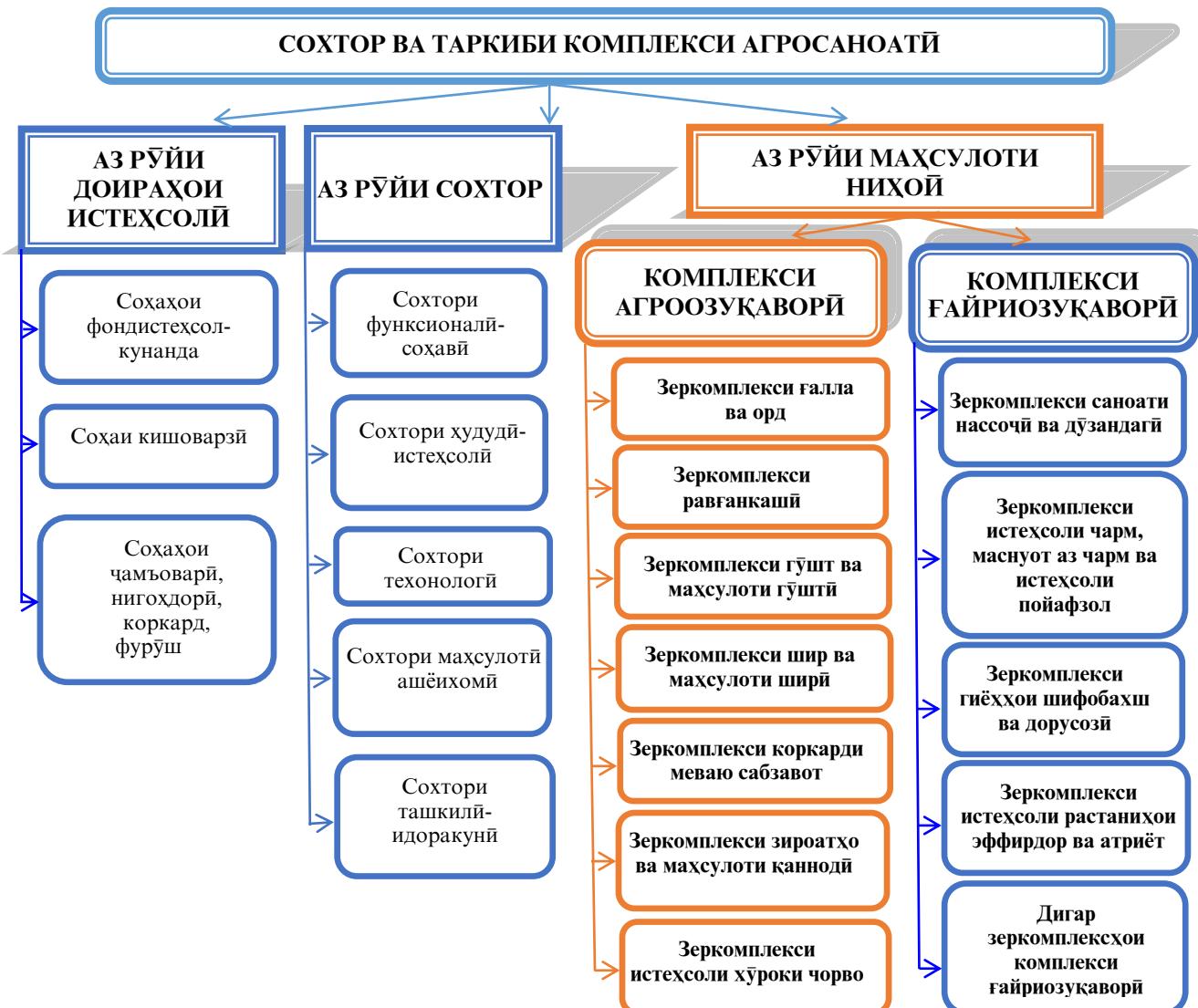
Дар ин замана яке аз ҳадафҳои асосии ташкили комплекси агросаноатӣ низ ҳамин комплекси озуқаворӣ ба шумор меравад, ки фаъолияти он баҳри таъмини бехатарии озуқавории аҳолии кишвар

⁵⁷ Аҳмадов Р.Р., Тагоев Дж.Х. Некоторые проблемы совершенствование государственного регулирования АПК РТ (статья) // Вестник нац. ун-та - Душанбе, 2007.-№6(38) -С. 104-111.

⁵⁸ Курбанов А.К. Исследование экономических отношений собственности в сельском хозяйстве.- Душанбе: « Ирфон», 2008. - С.74-99(188с.).

⁵⁹ Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства. С основами аграрных рынок. М: ТАНДЕМ 1999.- С.25-27(499с.).

нигаронида шудааст. Мувофиқи маълумотҳои коршиносон корхона ва соҳторҳои ҳамгиришудаи ин зеркомплекси агросаноатӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳолии кишварро дар ҳудуди 60% бо маҳсулоти озуқавории худӣ таъмин менамояд.⁶⁰

Расми 2. – Соҳтор ва таркиби КАС аз рӯи доираҳо, соҳторҳо ва маҳсулоти ниҳоӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

11. Хусусияти навбатӣ ин аст, ки муносибатҳои интегратсионӣ дар кишварҳои гуногун саҳми соҳаҳои гуногуни КАС дар истехсоли маҳсулоти ниҳоии он муҳталиф ҳастанд. Ва таносубҳои доираҳои асосии комплекси агросаноатӣ ва ҳиссаи онҳо дар маҳсулоти ниҳоии КАС аз рушди муносибатҳои интегратсионӣ дар тараққиёти комплекси агросаноатӣ гувоҳӣ медиҳад. Масалан, дар кишварҳои рушдкарда, ки

⁶⁰ Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалий Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2015. <http://www.president.tj/node/8136>.

комплекси агробизнес доранд ва он дар маҷмуъ ҳаммаъни иқтисодии комплекси агросаноатии мо мебошад, доираи рушдкарда доираи маркетингӣ ба ҳисоб меравад.⁶¹ Аммо дар КАС-и собиқ давлатҳои Шуравӣ, аз ҷумла ҷумхурии мо саҳми доираи марказии он – соҳаи кишоварзӣ нисбати дигар доираҳои КАС ба маротиб зиёд аст. Масалан, дар соҳаи кишоварзии ҷумхурии мо 3/4 маҳсулоти ниҳоии КАС ва ё 24,1% маҳсулоти умумии дохилии кишвар истеҳсол карда мешавад, ҳамчунин 53,8%-и аҳолии машғули кори кишвар дар соҳаи кишоварзӣ бо кор фарогир ҳастанд.⁶²

12. Рушди муносибатҳои ҳамгирои агросаноатӣ дар доираи КАС ҳусусияти иҷтимоӣ низ дорад. Зеро пайдоиши корхонаҳои нав аз ҷумла, соҳторҳои ҳамгиришудаи агросаноатӣ боиси бо ҷои кор ва музди меҳнат таъмин гардидани аҳолии деҳот гардида,⁶³ ҳамчунин ба рушди инфрасоҳтори истеҳсолии деҳот мусоидат менамояд. Яъне интегратсияи агросаноатӣ ҷанбаи иҷтимоӣ дошта, дар маҷмуъ ба наздишавии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ба шаҳрҳо оварда мерасонад.⁶⁴

13. Ҳусусияти дигари ташаккул ва рушди муносибатҳои интегартсионӣ дар комплекси агросаноатӣ ба он асос меёбад, ки дар доираи якуми ин комплекс бозори воситаҳои истеҳсолот нисбати соҳаи кишоварзӣ ҳусусияти олигополӣ дорад, яъне дар бозорҳои машинаву таҷҳизотҳои кишоварзӣ ва комбайну тракторҳои он асосан як ё ду истеҳсолқунандаи асосӣ мавҷуданд. Ва онҳо нарҳҳои барои истеҳсолқунанда мувофиқро барои молистеҳсолқунандагони кишоварзӣ талқин мекунанд. Дар бозори воситаҳои истеҳсолоти соҳаи кишоварзии ҷумхурии мо аксарияти техникув таҷҳизот ва трактору автомобилҳои барои кишоварзӣ зарур аксаран аз хориҷи кишвар ворид мешаванд, ки нарҳҳои хело баланд доранд. Чунин вазъият дар мавриди таъмини

⁶¹ Одинаев Ҳ.А. ва дигарон. Асосҳои агробизнес. -Душанбе.: «Диловар-ДДМТ», 2002.-С.10(214с.).

⁶² Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ - Душанбе: Агентии омори назди ПҶТ, 2022. - С.15(354с.).

⁶³ Багомедов М.А., Гусейнов А.А., Омаров Ш.К. Социальные альтернативы в региональной промышленной политике // Вестник Дагестанского научного центра РАН. 2011. № 40. С. 98-104.

⁶⁴ Багомедов М.А. Влияние ресурсного потенциала на социальную сферу региона // Региональные проблемы преобразования экономики. 2011. № 4. С. 343-352.

хочагиҳои кишоварзӣ бо фондҳои гардон низ ба назар мерасад. Аз ин рӯ, бозори доираи якуми КАС-ро нисбати кишоварзӣ бозори фурӯшанда номидан мумкин аст, зоро корхона ва хочагиҳои кишоварзӣ маҷбуранд, ки маҳсулотҳои дар боло пешбинишуударо харидорӣ намоянд. Аз ин чост, ки истеҳсолоти кишоварзӣ, ки асоси интегратсияи агросаноатӣ буда, имрӯзҳо начандон рушди интенсивӣ дорад ва ин ҳолати номбурда таъсири бевоситай худро ба ташаккули соҳторҳои ҳамгиришуудаи агросаноатӣ мерасонанд.

14. Дар мавриди хусусиятҳои соҳторҳои ҳамгиришуудаи агросаноатӣ, аз ҷумла комбинатҳои ширу гӯшт, меваю сабзавот, коркарди ғалла ва корхонаҳои саноати нассочӣ ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки фаъолияти бомарому мунтазами онҳо аз маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳаҷмҳои муайян вобастагии мустақим дорад. Аммо дар навбати худ таъмини ҳаҷмҳои муайяни маҳсулотҳои кишоварзӣ барои соҳторҳои агросаноатии номбаршуда на ҳама вақт ба истеҳсолоти кишоварзӣ даст медиҳад. Зоро ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ аз бисёр ҷиҳат ба шароитҳои табиӣ-иқлими вобастагии мустақим дорад, ки ба самаранокии истеҳсолоти соҳторҳои ҳамгиришууда таъсири манфӣ мерасонад.

15. Ҳамчунин, дар доираи муносибатҳои интегратсионӣ дар КАС дар нисбати доираи марказии он – соҳаи кишоварзӣ ва соҳторҳои агросаноатии доираи сеом муносибати нобаробарона арзи вучуд дорад. Зоро аксари корхонаҳо ва хочагиҳои кишоварзӣ, ки ҳаҷмҳои калони маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол мекунанд ва дар бисёр ҳолатҳо имконияти нигоҳдории онҳоро надоранд ва ин маҳсулотҳо низ тезвайроншаванд ҳастанд, бинобар ин, ба шартҳои корхонаҳои коркард аксаран розӣ мешаванд. Маҳсусан, дар мавриди бо нарҳҳои паст қабул кардани ашёи хом аз ҷониби корхонаву ширкатҳои агросаноатӣ. Ин ҳолат ба зарари молистеҳсолкунандай кишоварзӣ аст. Аз ин рӯ, ин бозорро бозори харидор меноманд. Дар маҷмуъ мо хусусиятҳои хоси комплекси агроозуқавории ҷумҳуриро дар расми З пешниҳод намудем.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ КОМПЛЕКСИ АГРООЗУҚАВОРИИ ЧУМҲУРӢ

Комплекси агроозуқаворӣ дар доираи КАС, дар натиҷаи муносибатҳои интегратсионӣ ба вучуд омадааст.

Ҳадафи ташаккули ин навъи муносибатҳои интегратсионии агросаноатӣ, пеш аз ҳама, ин таъмини талаботи рӯзафзуни аҳолии чумхурӣ бо маҳсулоти озуқаи худӣ буд ва мебошад.

Муносибатҳои ҳамгирои агроозуқаворӣ дар оғози худ аз банақшагирӣ ва мутамарказонии интегратсионӣ соҳаҳои кишварзию саноатӣ зери таъсири бевоситай давлат пайдо шудааст.

Ҳамгирои агросаноатӣ сабаби пайдоиши комплекси агросаноатии давлати собиқ Шуравӣ гардид, ки мұchtамаи мазкур аз комплексҳои агросаноатӣ дар чумхуриҳои таркибии он иборат буд.

Интегратсиияи агросаноатӣ боиси пайдоиши ҳазорҳо соҳторҳои ҳамгироишуда дар миқёси ин давлат ва ҷамоҳири он гардид, ки дар асоси иқтисоди амрӣ ва колхозу совхозҳо ташаккулу рушд мекард.

Заминаҳои моддӣ-техникии ин комплекс ва корхонаву ташкилоту ҳочагиҳои таркиби он, ки дорои соҳторҳои мухталифи ҳамгироишуда буданд, асосан аз ҳисоби маблағҳои буҷавии мутамарказонидашуда бунёду ҳаридориву тақрористехсол мешуданд.

Баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, аксари кишварҳои соҳибистиклол шуда рӯ ба иқтисоди бозорӣ оварданд ва робитаҳои мавҷуда қанда шуданд, шаклҳои нави фаъолияти ҳочагидорӣ ва моликият дар доираи КАС рушд карданд.

Механизми ҳочагидории ин комплекси байнисоҳаӣ дар доираи соҳторҳои мухталифи идоракунӣ сурат мегирад.

Хусусияти дигари фарқунандай ин комплекс дар доираи комплекси агросаноатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ сурат гирифтани муносибатҳои интегратсионӣ мебошад.

Аз рӯи хусусияти маҳсулоти ниҳоии комплекси агросаноатӣ соҳторҳои ҳамгироишудаи комплекси агросаноатиро ба ду комплекс ҷудо кардан мумкин аст: 1) Комплекси озуқаворӣ; 2) Комплекси гайриозуқаворӣ.

Дар кишварҳои гуногун саҳми соҳаҳои гуногуни КАС дар истеҳсоли маҳсулоти ниҳоии он мухталиф ҳастанд.

Рушди муносибатҳои ҳамгирои агроозуқаворӣ дар доираи КАС хусусияти иҷтимоӣ низ дорад.

Дар доираи якуми КАС бозори воситаҳои истеҳсолот нисбати соҳаи кишварзӣ хусусияти олигополӣ дорад, яъне дар бозорҳои машинаву таҷҳизотҳои кишварзӣ ва комбайну тракторҳои он асосан як ё ду истеҳсолкунандай асосӣ мавҷуданд.

Соҳторҳои ҳамгироишудаи агросаноатӣ, аз ҷумла комбинатҳои ширу гӯшт, меваю сабзавот, коркарди ғалла ва корхонаҳои саноати нассочӣ фаъолияти бомарому мунтазами онҳо аз маҳсулоти кишварзӣ дар ҳаҷмҳои муайян вобастагии мустаким дорад.

Дар доираи муносибатҳои интегратсионӣ дар КАС дар нисбати доираи марказии он – соҳаи кишварзӣ ва корхонаву соҳторҳои агросаноатии доираи сеюм муносибати нобаробарона арзи вучуд дорад.

Расми 3. - Хусусиятҳои хоси комплекси агроозуқавории чумхурӣ

Сарчашма: Тахияи муаллиф

Таҳлилу омӯзишҳои адабиёти иқтисодии солҳои пешин ва муосир аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки истеҳсолоти кишоварзӣ танҳо дар асри XX то замони ворид шудан ба муносибатҳои интегратсионӣ зинаҳои гуногуни рушдро, аз ҷумла ҷойгиркунонӣ, маҳсусгардонӣ, концентратсия ва кооператсияро аз сар гузаронидааст.

Қобили қайд аст, ки соҳаи аграрии ҷумҳурии мо то солҳои 1990 дар доираи иқтисодиёти давлати собиқ Шуравӣ арзи вучуд дошт. Бинобар ин, ин зинаҳои рушдро соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ дар ҳайати ҳамин иқтисодиёти марказонидашуда паси сар намудааст ва ҳамчунон лозим ба ёдоварист, ки ин зинаҳо зинаҳои рушде мебошанд, ки дар онҳо иқтисодиёти аграрии ҷумҳурии мо марҳила ба марҳила рушд кардааст. Аз ин рӯ, аз он даврон маҳсусан дар мавриди рушди иқтисодиёти аграрии кишвар норозӣ буданд, начандон хулосаи дуруст аст.

Мо ҳангоми таҳқиқоти худ оид ба марҳилаҳои пеш аз интегратсионии рушди кишоварзӣ масъалаи номбурдаро мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дода, чунин зинаҳои рушди соҳаи кишоварзи, ки ба қулли мамолики собиқ Шуравӣ, аз ҷумла барои ҷумҳурии мо хос буд, чудо намудем, (Ҷадвали 1.2.1.)

Ҷадвали 1.2.1. -Давраҳои тараққиёти истеҳсолот ва ҳамгириҳои аграрию саноатии Тоҷикистон дар соли охир

Марҳилаҳо	Мазмун ва тадбирҳои ба амал баровардашуда
Солҳои 1918-1926	Дар ин давра ислоҳоти замин ва об гузаронида шуда, сараввал заминҳои аҳамияти кишоварзидашта, аз ҷумла корам ба ҳалқ тақсим шуда, ҳочагиҳои инфиродӣ ба вучуд оварда шуд. Ва ҳамчунин дар ҳамин марҳила зарурати гузариш аз ҳочагиҳои инфиродӣ ба ҳочагиҳои нисбатан калон эҳсос гардида, аввалин артелҳо, коммунаҳо, рафиқонаҳо ва баъдан кооперативҳо дар соҳаҳои истеҳсол ва коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ пайдо шуданд.
Солҳои 1927-1940-1945	Ин даврон замони гузариш ба колективизатсия, концентратсияи истеҳсолоти кишоварзӣ маҳсуб меёбад. Маҳз дар ҳамин давра барои соҳаи кишоварзӣ стансияҳои мосинаву тракторӣ ташкил карда шуданд, ки дар соли 1940 шумораи онҳо зиёда 7000 ададро ташкил медод ва дар ҳамин давра колхоз-комбинатҳо ва савхоз-заводҳо, ки ба коркарди маҳсулоти кишоварзӣ маҳсус гардонида шуда буданд ташаккул ва равнақ ёфта буданд. Ва ин заминай аввалини ташаккули муносибатҳои ҳамгирий дар кишоварзии кишвар ба ҳисоб меравад.

Солҳои 1946-1955-1980	<p>Ин давраро давраи баъди ҷангӣ ном мебаранд ва маҳз дар ҳамин давра ҳоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ ба корхонаҳои маҳсусгардонидашудаи бузурги меҳаниконидашуда табдил дода шуданд, ки дар ҳаҷмҳои қалон маҳсулотҳои кишоварзиро истеҳсол мекарданд ва дар ҳамин давра барои афзоиши маҳсулотҳои кишоварзӣ ва рушди коркарди саноатии онҳо муносибатҳои ҳамгиришуда дар шакли ҳамгирии уфуқӣ ташаккул ёфта, дар амалия ҳазорҳо корхонаҳои байниҳоҷагӣ, ба монанди корхонаҳои байниҳоҷагии фарбехкунии чорво, фабрикаҳои мурғпарварӣ, таъмири техникаи кишоварзӣ, истеҳсоли ҳуроки чорво, истеҳсоли тухмӣ ба фаъолият оғоз намуданд. Ҳамчунин алакай дар нимаи дуюми солҳои 1970-ум ва то ибтидои солҳои 1980 сиёсати интегартсионӣ нисбати соҳаи кишоварзӣ такмил ёфта, боиси ташаккул ва равнақи шумораи зиёди корхонаву иттиҳодияҳои агросаноатӣ гардид. Аксари корхонаҳо ва комбинатҳо ва иттиҳодияҳои агросаноатии чумхурӣ дар ҳамин давра ташаккул ва равнақ ёфтаанд. Қобили қайд аст, ки маҳз ҳамин зиннаи рушди муносибатҳои кишоварзию саноатро муҳаққиқон ҳамчун зиннаи рушди ҳамгириҳои амудии агросаноатӣ ном мебаранд.</p>
Солҳои 1981-1991	<p>Даврони рушди шаклҳои гунонгуни интегратсияи агросаноатӣ дар собиқ чумхуриҳои Шуравӣ, аз ҷумла дар ҷумҳурии мо ба шумор меравад. Қобили қайд аст, ки ин муносибатҳои ҳамгирий на танҳо соҳаи кишоварзиро саноати ҷумҳуриро дар маҷмӯӣ, балки вилоятҳо ва ноҳияҳои ҷумҳуриро низ бо тамом фаро гирифта буданд. Аз ин рӯ, дар ин давра ҳатто дар ҳар як вилояти ҷумҳурӣ ва дар аксари ноҳияҳои он шуъбаҳо ва соҳторҳои “агропром” амал мекарданд, ки ба ҷамъоварӣ, коркарди ибтидоии саноатӣ, нигоҳдорӣ, интиқолу фурӯши маҳсулоти соҳаи аграрӣ машғул буданд ва ҳамзамон ин соҳтор базаи пурӯзвати моддию техникии худро дошт, ки корхонаҳои давлативу колективии кишоварзии ҳамон вақтаро бо техникаву таҷҳизоти зарурӣ таъмин мекарданд. Аммо ҷунун тараққиёт дер давом накард ва бо сабабҳои объективиу субъективӣ ин иқтисоди агросаноатии мутамарказонидашуда баъди соли 1991 барҳам хурд.</p>
Солҳои 1992-1997	<p>Ин замони соҳибистиклонии кишвар буда, соҳаи кишоварзиро ва ҳамчунон соҳторҳои агросаноатии кишварро тағйиротҳои гуногун пайғирӣ намуданд. Маҳсусан, ҷангҳои шаҳрвандӣ дар ин давра ба вуқӯъ пайваста, ба иқтисодиёти кишвар зарари моддӣ дар ҳаҷми 10 млрд доллари ИМА ворид намуда буд. Қисмтаи зиёди корхонаҳои кишоварзию агросаноатӣ маҳсусан дар вилояти Ҳатлон аз байн бурда шуданд. Ин ҳолат солҳои 1992-1997 давом кард ва дар соли 1997 Ҳукумати ҶТ ба пастравии иқтисодиёти мамлакат, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ хотима бахшид.</p>
Солҳои 1998-2003	<p>Дар ин марҳила истеҳсолоти агросаноатии кишвар аз ҷониби Ҳукумати мамлакат мавриди барқароршавӣ қарор дода шуд. Яъне қонунҳо, қарорҳо, ислоҳотҳо, барномаҳо, консепсияҳо қабул гардиданд, ки онҳо қоидаҳои фаъолиятро дар шароити иқтисоди бозорӣ барои молистеҳсолкунандагони истеҳсолоти агросаноатӣ муайян мекарданд. Лозим ба ёдоварист, ки маҳз дар ҳамин марҳилаҳо ғайридавлатикунонӣ, хусусигардонӣ ва дигар тағйиротҳои иқтисодӣ</p>

	ба вуқӯй пайвастанд. Дар натиҷа кулли колхозу савхозҳо аз байн бурда шуданд ва ба ҷойи онҳо шаклҳои нави ҳочагидорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба вучуд омаданд. Ҳамчунин, муносибатҳои байни ҳочагиҳои кишоварзӣ ва корхонаҳою иттиҳодияҳои агросаноатӣ тафийр ёфта, ба муносибатҳои шартномавӣ-бозор табдил ёфтанд. Аз ҳамин давра истеҳсолоти агросаноатии кишвар тамоюл ба афзоиш мекунад.
Солҳои 2004-2010	Дар ин марҳила ташаккули иқтисоди бисёруклада дар соҳаи кишоварзӣ ва саноатӣ коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ ба амал бароварда мешавад ва Ҳукумати ҷумҳурӣ бевосита дастгирии соҳаи агросаноатиро инкишоф дода, дар ин самт ба тамоюлҳои назаррас соҳиб мегардад, аз ҷумла истеҳсолоти аграрӣ маҳз дар ҳамин солҳо ба нишондиҳандаҳои солҳои пеш аз ислоҳотӣ муваффақ мегардад. Ҳамчунин, Ҳукумати кишвар дар ҳамин давра барои рушди соҳаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла барои барқарор ва бунёди корхонаҳои нави ордкашӣ, коркарди ширӯ маҳсулоти ширӣ, гӯшту маҳсулоти гуштӣ, истеҳсоли равған ва коркарди меваю сабзавот, коркарди пахта ҷораҳои макроиқтисодиро дар амал татбиқ мекунад. Оғози фаъолияти корхонаҳои муштараки агросаноатӣ дар кишвар ба ҳамин давра рост меояд.
Солҳои 2011-2015	Дар ин марҳила низ соҳаи кишоварзии кишвар аз рӯи ҳисса дар ММД, нақши он дар таъмини бехатарии озуқаворӣ ва саноати коркард бо ашёи хом ва шуғли аҳолӣ яке аз соҳаҳои калидии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бокӣ мемонад. Саҳми бахши марказии КАС - соҳаи аграрӣ дар ММД-и ҷумҳурӣ 23,3%-ро ташкил медиҳад. Корхонаҳои агросаноатӣ 2/3 корхонаҳои истеҳсолии амалкунандай ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Суръати миёнаи солонаи рушди МУК дар солҳои 2011-2015 ба 9-9,5 % ва дастгирии давлатӣ аз ҳисоби буҷет дар ин давра ба 1,7 млрд. сомонӣ баробар буд. Ҳамчунин дар ҳамин марҳила раванди воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба аъзои комилхуқуки Созмони умумиҷаҳонии Савдо сурат гирифт, ки дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ шумораи корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла маҳсулоти саноати сабук тамоюл ба афзоиш ёфтанд. Масалан, агар солҳои 1990 дар ҷумҳурӣ қалобаи риштагиро танҳо 3 корхона дар ҳамми 25 ҳазор тонна пахта истеҳсол мекарданд, аллакай дар соли 2015 шумораи ин корхонаҳо ба 300 адад расида буданд, ки зиёда аз 90 ҳазор тонна пахтаро коркард менамуданд. Маълумот оид ба иҷрои СМР ҔТ барои давраи то соли 2015 аз он гувоҳӣ медиҳад, ки Ҳукумати кишвар аз рӯи аксарияти параметрҳои стратегияи мазкур ба ҳадафҳои гузошташуда муваффақ шудааст ва дар ҳошияи ин стратегия бевосита дар ин марҳила Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015, «Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020», «Барномаи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2015» ва Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ шудааст, ки натиҷаҳои онҳо мувоғиқи баҳои коршиносони ватанию ҳориҷӣ сатҳи ҳудтаъминии бехатарии озуқавориро дар кишвар дар сатҳи 50% таъмин намуд. Ин ҳама аллакай ба марҳилаи аз ҷумҳурии аграрӣ ба индустрӣ-аграрӣ табдил ёфтани кишвар заминаи боэътиромод мегузорад.

Солҳои 2016-2020 (то соли 2030)	Дар ин марҳила коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷумлаи масоиле ба ҳисоб меравад, ки тақозои рушди инноватсиониро дар корхонаҳои КАС-и кишвар тақвият мебахшад. Аз рӯйи баҳои коршиносони истеҳсолоти КАС-и ҶТ, дар соли 2015, ҳамагӣ 20% маҳсулоти кишоварзӣ ба корхонаҳои агросаноатӣ барои коркарди саноатӣ доҳил мешуд. Индикатори номбурда дар соли 2020 дар ҳудуди 25% қарор дошт. ⁶⁵ Ҳамчунин, дар ҳамин давра сатҳи худтаъминии истеҳсолоти ватаний дар ҳудудӣ 60% баҳогузорӣ шудааст. Аз ин рӯ, рушди ҳаҷми маҳсулоти коркардашудаи кишоварзӣ ин бакордарории иқтидорҳои нав дар истеҳсолоти КАС буда, асоси саноатикунонии босуръати кишвар ба ҳисоб меравад. Ва нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ-индустрӣ ба индустрӢ-аграрӢ амалӢ мегардонанд. Дар ин замина корхонаҳои нави КАС бояд бо техника ва технологияни инноватсионӢ муҷаҳаз бошанд, ҷунки маҳз ҳамин гуна корхонаҳо рақобатпазирии истеҳсолоти агросаноатии кишварро таъмин мекунанд. Яке аз ҳадафҳои ниҳоӣ дар ин самт ин расидан ба сатҳи миёнаи худтаъминии озукварӢ дар ҳудуди 70% мебошад. ⁶⁶
--	---

Сарчашма: Тахияи муаллиф

Ба ташакқул ва равнақи муносибатҳои соҳторҳои ҳамгириишуда дар доираи комплекси агросаноатӣ ҳамчунин омилҳои гуногун низ таъсир мерасонанд. Таъсири омилҳои муҳталиф ба рушди муносибатҳои интегратсионӣ дар КАС аз ҷониби олимони ватаний ва хориҷӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор дода шудаанд, ки баъзеи онҳоро мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Масалан, Коваленко Н.Я. дар таҳқиқотҳои худ оид ба ин мавзӯъ қулли омилҳои ба ин раванд таъсирбахшро ба омилҳои илмӣ-назариявӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва моддӣ-техникӣ тақсим намудааст.⁶⁷ Ҳамчунин, Добрынин В.А., А.В. Беляев, П.П. Дунаев, Г.А. Петранева, Н.Ф. Росляков дар мавриди рушди муносибатҳои ҳамгирии агросаноатӣ омилҳои зеринро сабабгор медонанд: сиёсати давлатӣ оид ба ТБО, мавҷудияти нерӯи илмӣ-техникӣ ва иқтидорҳои истеҳсолӣ, кадрҳои баландиҳтисос ва захираҳои табииӣ.⁶⁸ Дар китоби худ “Экономика агропромышленного комплекса” В.А. Кундиус дар

⁶⁵ Барномаи ислоҳоти кишоварзии ҶТ барои давраи солҳои 2012-2020.-С.23(41с.); Таджикистан доступ к ресурсам для человеческого развития -Душанбе, 2015-С.32-34.

⁶⁶ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. -Душанбе, 2016.-С.101(103с.).

⁶⁷ Коваленко Н.Я Экономика сельского хозяйства. - М.: ТАНДЕМ-ЭКМОС, 1999-С.15-23(448с.).

⁶⁸ Экономика сельского хозяйства / Под.ред. В.А. Добрынин. –М: Агропромиздат, 1990. -28-30(476с.).

баробари омилҳои дар боло зикршуда, ҳамчунин, омилҳои макро ва микро иқтисодиро ҷудо намудааст. Дар ҳамин китоб дар мавриди рушди ҳамгириоҳои агаросанотӣ дар минтаҳои алоҳидаи кишвар омилҳои ба ин раванд таъсирбахшро олими номбурда ба 6 гурӯҳ ҷудо намудааст: иқлими-хокӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, техниқӣ ва технологӣ, илми-аҳборотӣ ва нағониҳо, экологӣ.⁶⁹ Дар китоби “Менеджмент в агропромышленном комплексе” муаллифон Е.И.Семенова, А.Н. Кувшинов, А.Ф. Максимов, А.А. Гужин омилҳои ба ташаккул ва рушди муносибатҳои интегратсионӣ ва идоракуни корхонаҳои КАС таъсирбахшро ба 2 гурӯҳи қалон ҷудо намуданд: 1) Омилҳои муҳити беруна (иқтисодӣ, технологӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, этикӣ); 2) Омилҳои муҳити дохила (ҳадафҳо, вазифаҳо, соҳтор, одамон, натиҷаҳои қарорҳои идоракунӣ).⁷⁰

Ҳамчунин, олимони ватани низ ин мавзузро пайгирий намуданд. Масалан, муҳаққики ин мавзуъ Давлатов Қ.Қ. қайд мекунад, ки “Омилҳои ба ташаккул ва рушди муносибатҳои интегратсионӣ таъсирбахшро ба омилҳои ташкилӣ-иқтисодӣ, техниқӣ-технологӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, табииӣ-биологӣ ҷудо кардан мумкин аст”.⁷¹ Муҳаққиқон Кабиров Н.Ш. ва Носиров Р. низ дар ин мавзуъ таҳқиқотҳо бурда, омилҳои зерини таъсиррасон ба муносибатҳои ҳамгирий дар комплекси агросаноатиро пешниҳод намудаанд: иқтисодӣ-сиёсӣ, пешрафти илми-техниқӣ, техниқӣ-технологӣ, ташкилӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ.⁷² Таҳқиқотчии дигари ин мавзуъ, олими ватани Курбонов М. ду гурӯҳи омилҳои таъсиррасон ба муносибатҳои соҳторҳои ҳамгиришудаи агросаноатиро ҷудо намудааст: 1) Омилҳои муҳити дохилӣ (ташкилӣ-иқтисодӣ, техниқӣ-технологӣ, табииӣ-биологӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ); 2) Омилҳои иқтисодии муҳити беруни (институтсионалий, шароити бозор, гумрукий, протектсионизм, раванди

⁶⁹ Кундиус В.А. Экономика агропромышленного комплекса–М.: КНОРУС, 2010. –С.95-99(544с.).

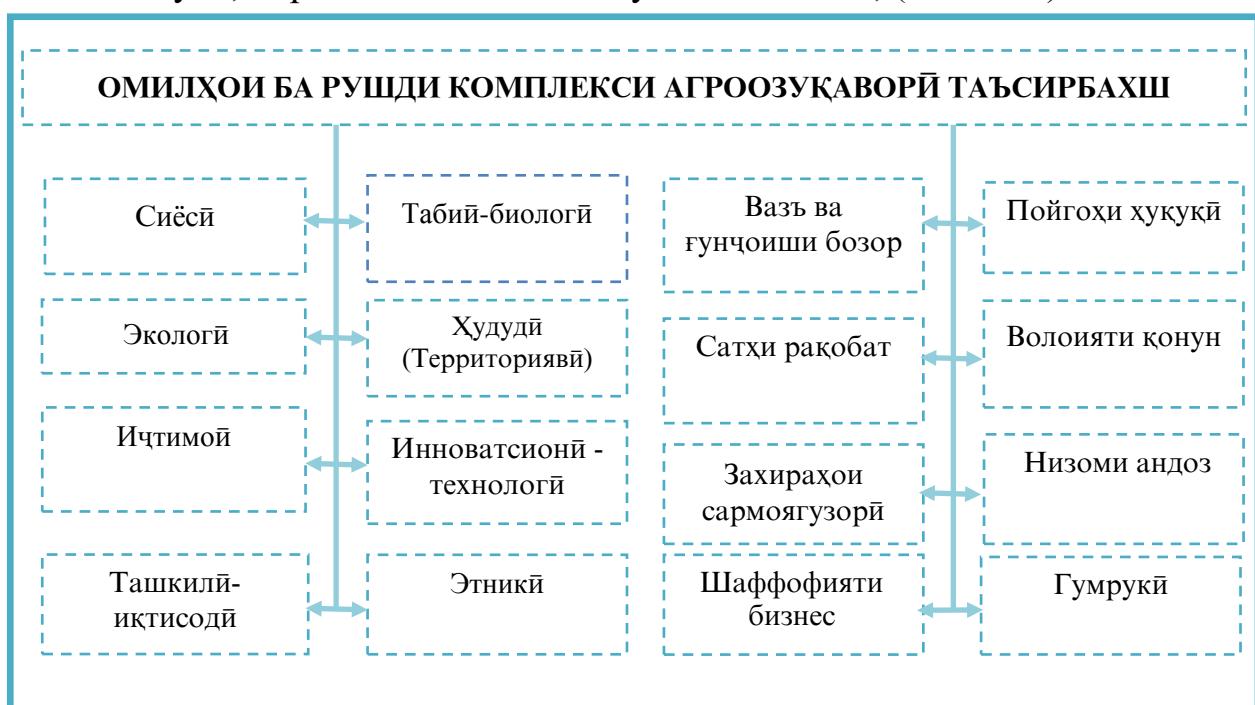
⁷⁰ Менеджмент в агропромышленном комплексе / коллектив авторов. Под ред. Р.Г. Мумладзе. – М.:КНОРУС, 2011. - С.31-35(382с.).

⁷¹ Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан: монография / К.К. Давлатов. – Воронеж: изд-во «Истоки», 2008. С.45-51(218с.).

⁷²Кабиров Н.Ш., Носиров Р. Особенности интеграционных отношений сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях.-Душанбе: “Ирфон”, 2020. –С.36-39(144с.).

илмӣ-техникӣ).⁷³ Муҳаққиқ Мехроби И.Ҳ. омилҳои минтақавии ба муносибатҳои ҳамгирои агросаноатӣ таъсирбахшро ба омилҳои инфрасохтори истеҳсолӣ, қувваи кории баландихтисос ва шумораи муассисаҳои таълимӣ, ки барои тайёр кардани мутахассисони соҳаи саноат саҳмгузор ҳастанд, чудо намудааст.⁷⁴ Ҳамчунин, муҳаққиқи дигар Бобошерзода Н.Қ. низ омилҳои ҳамгирои агросаноатиро шартан ба омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, техникий, технологӣ ва табиӣ ҷудо намудааст.⁷⁵

Таҳлилу омӯзишҳои ақидаҳои олимони мактабҳои гуногуни илмӣ оид ба интегратсия ба мо имкон доданд, ки омилҳои ба ташаккул ва равнақи ҳамгироиҳои агросаноатӣ, аз ҷумла комплекси агроозуқаворӣ таъсирбахшро дар шакли схемавӣ ба тариқи зерин ба низом дарорем, то ин ки барои муҳаққиқони оянда фаҳмо ва маводи аз нигоҳи илмӣ асоснокшуда, барои таҳқиқоташон судманд бошад, (Расми 4.).

Расми 4. Омилҳои ба рушди комплекси агроозуқаворӣ таъсирбахш
Сарҷашма: Таҳияи муаллиф

⁷³ Курбонзода М.Р. Совершенствование механизма формирования и развития кооперационно-интегрируемых структур в хлопковом подкомплексе / дис. д.э.н., по специальности 08.00.05., 2021. С.64-66 (294с.)

⁷⁴ Мехроби И.Ҳ. Региональные текстильно-швейные кластеры: проблемы формирования и развития – Душанбе: «Ирфон», 2018. С.97-99. (158с.)

⁷⁵ Бобошерзода Н.Қ.Мукаммалгардонии соҳторҳои минтақавии ҳамгироишудаи агросаноатӣ / дис. номзадӣ аз рӯи ихтисоси: 08.00.05., 2020. С.28-29. (188с.)

Дар ин гурӯҳбандии омилҳо дар асоси натиҷагирий ва хулособарорӣ аз омӯзиши мавзуи мазкур мо низ омилҳои этниқӣ, вазъ ва ғунҷоиши бозор, мавҷудияти захираҳои сармоягузорӣ, сатҳи шаффофияти бизнес ва мукаммалии низоми андозро ҷудо намудем, ки онҳо дар маҷмуъ омилҳое ҳастанд, ки дар сатҳи макроиқтисодиёт ба ташаккулу равнақи сохторҳои ҳамгиришудаи агросаноатӣ таъсири ҳамаҷониба мерасонанд.

Ҳамин тариқ, маводи зербоби 1.2.-ро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, оид ба ҳусусиятҳои муносибатҳои интегратсионӣ дар комплекси агросаноатӣ, аз ҷумла комплекси агроозуқаворӣ ҷунин натиҷагириҳо намудем:

1. Ҳамгирии агросаноатии амудӣ яке аз шаклҳои илман асосонокшуда ва дар амалия натиҷадодаи ҳамгирий ба шумор меравад, ки бо ҳусусиятҳои хоси соҳавӣ ва байнисоҳавии худ аз дигар навъҳои ҳамгирий фарқ мекунад;
2. Муносибатҳои аграрию саноатӣ аз ҷумла, ҳамгирии амудии агросаноатӣ дар ҷумҳурии мо оғози худро аз даврони аввали ташаккули давлати собиқ Шуравӣ мегирад ва дар солҳои 1975 ҳамчун комплекси бутун ташаккул меёбад, ки дорои ҳадафу вазифаҳои муайян мебошад;
3. Дар зербоби мазкур мо рушди муносибатҳои аграриву саноатиро дар тӯли қариб 100 сол дар иқтисодиёти давлатҳои собиқ Шуравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон марҳилабандӣ намудем ва ҳусусиятҳои ҳар як марҳилаи рушд ва ташаккули ҳамгирии агросаноатиро ба таври нақшавӣ нишон додем;
4. Дар зербоби номбурда, мо дар асоси таҳлилу омӯзишҳо омилҳои ба ташаккул ва равнақи ҳамгириҳои агросаноатӣ ва сохторҳои ҳамгиришударо дар доираи КАС, аз ҷумла комплекси агроозуқаворӣ гурӯҳбандӣ намудем. Дар таснифоти мо қулли омилҳои дар зербоб матраҳшуда ва ҳамчунин баъзе омилҳое, ки ба назари мо таъсири онҳо низ ба ташаккулу равнақи комплекси агроозуқаворӣ назаррас ҳастанд, ба инобат гирифта шудаанд.

§1.3. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии идорақунӣ ва таъзими рушди комплекси агроозуқаворӣ дар агробизнеси мамолики хориҷӣ

Тадбирҳои пайгиринаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавриди дигаргуниҳои иқтисодӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар масъалаи рушди иқтисоди КАС, мұчтамаи агроозуқаворӣ ва соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди ҷумҳурӣ ба воситаи ҳамгирии агросаноатӣ натиҷаҳои назаррас додаанд. Ин тадбирҳо барои таъмин ва амалисозии ҳадафҳои рушди босубот, тараққии инфрасохтори иҷтимоию иқтисодӣ, болоравии сатҳи зиндагӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, шугли аҳолии деҳоти ҷумҳурӣ заминаи мусоид гузоштанд. Мувофиқи маълумоти омори расмии кишвар дар 15 соли охир, ММД ба ҳар нафар аҳолӣ 19,6 маротиба зиёд шуда, дар ҳамин фосилаи вақт ҳачми даромади буҷети давлатӣ 55,3 маротиба зиёд гардидааст. Рушди даромадҳои пулии аҳолӣ 25,4 маротиба афзоиш ёфта, ҳамчунин, нишондиҳандай гардиши савдои хориҷӣ, ки дар соли 1991 он ҳамагӣ 131,1 млн. долл. ИМА-ро ташкил медод, дар 25 соли охир 33,0 маротиба афзоиш ёфтааст.⁷⁶

Ба мақсади пайгирии раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва тарҳрезии ҳадафҳои муосири иқтисоди кишвар тадбирҳои муассир андешида мешаванд. Дар ин солҳо Шуруи миллии рушд дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуд, ки самтҳо ва ҳадафҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи иқтисоди миллиро муайян менамоянд. Барои рушди минбаъдаи иқтисодиёти мамлакат барои солҳои 2016-2030 ҳадафҳои муҳими стратегӣ, аз ҷумла таъмини истиқлолияти энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, раҳоӣ бахшидани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва шугли пурмаҳсул муайян карда шуда, то ин давра барои амалӣ намудани ҳадафҳои номбурда корҳои зиёд анҷом дода шудаанд.⁷⁷

Мусаллам аст, ки аҳолии ҷумҳуриро бо маводи ҳӯрока таъмин намудан комплекси агроозуқавории кишварро тараққӣ дода, ҳачми

⁷⁶ Гузориши пешакии таҳлилии Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҶТ оид ба натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017.-С.8,9,38.

⁷⁷ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. -Душанбе, 2016. - С.88(103с.).

маводии озуқавории истеҳсолоти худиро афзун кардан лозим меояд. Зеро истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҳамгирии зерсоҳаҳои алоҳидай он на танҳо соҳаи муҳими иқтисодиёти чумхурӣ, балки макони сукунати қисмати зиёди аҳолии кишвар, такрористеҳсоли васеи захираҳои меҳнатӣ, рушди сармояи инсонӣ ва ташкили ҷойҳои корӣ барои аҳолии мамлакат мебошад. Яъне рушди истеҳсолоти кишоварзии мамлакат ва ташаккулу равнақи соҳаҳои инфрасоҳтори иҷтимоии дехот аз яқдигар вобастагӣ доранд. Дар ин мубоҳиса қайд кардани нуқтаи назари Давлатов К.К. хело ҳам бамаврид аст: Шиддат гирифтани проблемаҳои иҷтимоии дехот, ҳароб гардидани инфрасоҳтори иҷтимоии ҳудудҳои он, афзоиши сатҳи бекорӣ дар байнӣ сокинони дехот ва сифати пасти зиндагии аҳолии он пешбари кардани мағҳуми суботи рушди иҷтимоии КАС-ро талаб мекунад.⁷⁸

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи иқтисод ба самти дастгирии ҳаматарафаи ташаббуси бахши ҳусусӣ ва соҳибкорӣ равона гардида, дар ин самт ҷиҳати аз байн бурдани монеаҳои маъмурии сунъӣ ва таъмини шаффофияти меъёрҳои ҳуқуқӣ нисбат ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ корҳои назаррас ба анҷом расонида шуд. Дар қонунгузорӣ вобаста ба танзими фаъолияти соҳибкорию сармоягузорӣ барои ҷалби бештари сармоягузориҳо имтиёзҳои зиёди андозию гумrukӣ, бахусус дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти чумхурӣ, аз қабили кишоварзӣ, истифодаи қаъри замин, коркарди ниҳоии маҳсулот, энергетика ва ғайра пешбинӣ карда шудаанд. Низоми андозбанӣ такмил дода шуд, ки дар он андозҳо аз 21 то 10 намуд ихтисор шуданд. Баъдан, аз 01.01.22. шумори онҳо ба 7 намуд расонида шуд.

Дар ҷумхурӣ барои таъмини рушди иқтисодии кишвар тибқи беҳсозии иқлими сармоягузорӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ соли 2007 Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ таъсис дода шуд, ки ба ҳайати он

⁷⁸ Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции а АПК Республики Таджикистан. - Воронеж.: «Истоки», 2008. – С.111(218с.).

намояндагони мақомоти давлатӣ, бахши хусусии ватанию хориҷӣ ва шарикони рушд шомиланд. Тағйиротҳои дар ин самт ҷоришуда барои беҳтар намудани мавқеи кишвар дар арсаи ҷаҳон ва рейтингҳои байналмилалӣ, бахусус барои беҳтар намудани мавқеи Тоҷикистон дар ҳисоботи «Пешбури соҳибкорӣ»-и Бонки Ҷаҳонӣ мусоидат намуда, мавқеи кишвар аз соли 2009 то соли 2016 дар ин ҳисобот даҳҳо зина боло рафт ва дар ин давра Тоҷикистон се маротиба ба рӯйхати даҳгонаи кишварҳои ислоҳотгар шомил шуд.

Ҳукумати ҷумҳурӣ дар солҳои Истиқлолияти давлатии кишвар ба масъалаи сармоягузориҳои соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ таваҷҷуҳи маҳсус зоҳир мекунад. Танҳо тули 10 соли охир дар иқтисоди ҷумҳурӣ 90 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи 12 млрд сомонӣ татбиқ гардидааст. Дар айни замон 63 лоиҳаи дигар дар ҳаҷми умумии зиёда аз 19 млрд сомонӣ амалӣ гардиданд. Дар солҳои 2006 – 2015 дар ҷумҳурӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ бо нарҳҳои амалкунанда дар ҳаҷми 28,3 млрд сомонӣ, аз ҷумла аз ҳисоби маблағгузориҳои давлатӣ 9,3 млрд сомонӣ фондҳои асосӣ ба кор андохта шуда, ҳаҷми сармоягузориҳо ба маблағи 48,6 млрд. сомонӣ, аз ҷумла аз ҳисоби маблағгузориҳои давлатӣ 18,3 млрд. сомонӣ азҳуд карда шудааст.⁷⁹

Соири мамлакатҳои тараққикарда барои ҳалли ин проблемаҳо ва тараққӣ додани комплекси агросаноатӣроҳу моделҳои гуногунро ба кор бурданд. Табиист, ки онҳо дарҳол натиҷаҳои мусбат ба даст наоварданд. Аммо пас аз ҷанд вақт, онҳо дар ин самт ба баъзе муваффақиятҳо ноил шуда, ба омӯзиши амиқи ин моделҳо ё механизмҳои ноил шудан ба ҳадафҳои ниҳоии ҳудро идома доданд. Бояд гуфт, ки аксари кишварҳои пешрафта дар ин масъала таҷрибаи пешқадами яқдигарро фаромӯш накардаанд. Яъне, дар марҳилаи аввали ҳалли ин масъала таҷрибаи дар кишвари дигар ҳаллу фасл шудани ин масъаларо асос гирифта, баъдан ба шароити кишварҳои ҳуд мутобиқ карданд.

⁷⁹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, -2016. – С.14-15(29с.).

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ оид ба таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар мавзуи тараққии комплекси агроозуқаворӣ дар низоми комплекси агросаноатӣ ва агробизнес ба ин восита беҳтаргардонии сатҳи зиндагии аҳолӣ далели он аст, ки масъалаи мазкур аз ҷониби олимон иқтисодчиён камтар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мо то қадри имкон аз адабиёти дастрасшуда истифода намуда, таҷрибаи давлатҳои хориҷиро оиди тараққии комплексҳои агросаноатӣ ва агробизнес, инфрасохтори иҷтимоӣ, таъмини озуқаворӣ ва умуман беҳтаргардонии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот нисбати вазъи имрӯзай Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор хоҳем дод. Маълум аст, ки шарти муҳими беҳсозии сатҳи зисти аҳолии деҳот таъмини онҳо бо кор, маводи озуқаворӣ ва рушди инфрасохтори иҷтимоии он, аз ҷумла манзили истиқоматӣ ба шумор меравад.

Барои кишвари мо таҷрибаи Ҷумҳурии мардумии Чин (ҶМЧ) дар мавриди такмили сиёсати иҷтимоии нисбати мардуми деҳот лоиқи омӯзишу сабақгирӣ мебошад. Чунки ҶМЧ тибқи такмили сиёсати аграрӣ ва ислоҳотҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар як муддати кӯтоҳ дар самти рушди иқтисодӣ ба муваффақиятҳои ҷаҳонӣ соҳиб гардид. Аз ҷумла муваффақиятҳои ҶМЧ дар соҳаи аграрӣ ва рушди деҳот таҷрибаи бою рангини ин кишвар аст. То давраи ислоҳотҳои иқтисодӣ дарааҷаи зиндагии мардуми деҳоти ҶМЧ начандон хуб буд, аҳолии кишвар аз лиҳози таъмин будан бо маводи озуқа танқисӣ мекашиданд⁸⁰.

Тағијротҳои хусусияти ислоҳотӣ дошта дар ҶМЧ аз деҳот оғоз ёфтанд. Дар солҳои 1970 дар ноҳияҳо ичораи пудрати хонаводагиро ҷорӣ намуда, мустақилона фаъолият карданро ба деҳқонон медиҳанд. Дар ибтидо заминаи асосии ислоҳоти ҶМЧ-ро пудрати ичора ташкил медод, ки ба рушди шакли ҳочагидорӣ - соҳибкорӣ мусоидат намуд. Замини кишоварзӣ ба ҳар як фарди хонавода ва дар баъзе ҳолатҳо ба ҳар як аъзои қобили меҳнати хонавода дода мешуд, ки тибқи меъёри қабулшуда, меъёри замин 0,15га буд. Ба ичоракорон мақомотҳои

⁸⁰ Никонов, А. А. Спираль многовековой драмы: аграрная наука и политика России / А.А. Никонов. – М.: Энциклопедия российских деревень, 1995. – С.112(574с.).

ҳокимиияти маҳаллӣ шартнома мебастанд, ки дар он тартиби ичора, ичорапулӣ ва дигар вазифаҳои ҷонибҳо ифода мегардид. Муҳлати ичораи замин ба 15-25 сол ва то 50 солро фарогир буд.

Дигар хусусияти фарқунандаи ислоҳоти ҶМЧ ин аст, ки ислоҳот дар зинаҳои поёнӣ амалӣ гардидааст, на балки бо фармонҳои бевоситаи органҳои болоӣ. Аз тарафи дигар, он ба давраи тулонӣ нигаронида шудааст. Дар ҶМЧ муносибатҳои заминдорӣ ва заминистифодабарӣ бо хусусиятҳои ҳоси худ фарқ мекунанд. Аксарияти иқтисодчиёни ҶМЧ бар он ақидаанд, ки ҳар гуна тағииротҳои бошитоб ба монанди иваз намудани шакли моликият ба замин метавонад ба натиҷаҳои манғӣ ё худ буҳрони иқтисодию сиёсӣ дар сектори аграрӣ оварда расонанд. Аз ин ҷост, ки ислоҳоти заминро аввалин маротиба дар 6 ва баъдан дар 8 музофот таҷриба намуданд.⁸¹ Ҷун диданд, ки таҷрибаҳо натиҷаҳои хуби иқтисодӣ доданд, он гоҳ дар тамоми мамлакат ба таври васеъ онро истифода намуданд.

Дар раванди ислоҳот дар ҶМЧ шумораи зиёди ҳочагиҳои хурди дехқонӣ ташкил шуданд. Маълум буд, ки ҳар як ҳочагиҳои хурди дехқонӣ аз уҳдаи ҳалли масоили ҳочагидорӣ ба монанди таъминоти техника, нуриҳо, заҳрохимикатҳо ва фурӯши маҳсулот ба таври бояду шояд намебарояд. Мутахассисон баҳодиҳӣ намуданд, ки рафтӯ агар ҳочагии хурди хонаводагӣ аз уҳдаи ин корҳо барояд ҳам, чунин роҳи ҳалли масъала фоидаовар нест. Аз ин рӯ, дар ҶМЧ низоми корхонаҳои хизматрасону ёриасони ҳочагии хурди оиласии кишоварзӣ ташкил шуданд. Муҳаққики ин раванд, Шералиев Э.Н. дар мақолаи худ дар бораи низоми ин корхонаҳои хизматрасон чунин менависад: "... дар ҶМЧ низоми корхонаҳои хизматрасону ёриасони ҳочагии хурди оиласии кишоварзиро ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: а) корхонаҳои давлатӣ, аз қабили низоми парки мошину тракторӣ оиди ичрои корҳо дар заминдорӣ. Аксари онҳо ба вазорати кишоварзӣ

⁸¹ Бони Л. Д. Рынок в китайской деревне (1978-2004 гг.). Ч. 2. М: Ин*т Дальнего Востока РАН, 2005. Электронный ресурс. <https://www.dissertcat.com/content/istoricheskii-opyt-stratagennosti-i-printspipatyagkoi-sily-v-sotsialno-ekonomicheskikh-refor>

тааллук доранд; б) хоҷагиҳои гурӯҳӣ, кооперативҳо ва дигар соҳторҳои ба таъмини хоҷагиҳои кишоварзӣ ва фурӯши маҳсулоти онҳо алоқаманд, АҲД оид ба истеҳсоли гул, боғдорӣ ва парвариши моҳӣ; в) мұchtамаҳои хизматрасонӣ ба ҳама намуди хоҷагиҳои кишоварзии деҳот. Масалан, ташкилотҳое амал мекунанд, ки парвариши чӯчаи мурғро дар хоҷагиҳои хонаводагии маҳалли деҳот ба роҳ мондаанд, ки дар маҷмуъ ҳам худ фоида мебинанд ва ҳам аҳолӣ соҳиби даромади иловагӣ мегарданд”.⁸²

Ислоҳоти замин дар ҶМЧ оҳиста-оҳиста сурат гирифта ва миқёси он васеъ гардидааст. Ҳамчунин, мунтазам озодкунии нарҳҳои кишоварзӣ идома меёбад. Масалан, ҳанӯз соли 1982 ба маҳсулоти ғалладонагӣ нарҳҳои озод муайян карда шудаанд. Аз 400 млн тонна ғаллаи дар ин сол истеҳсолшуда ҳачми харидкунии давлатӣ ҳамагӣ 50 млн-ро ташкил медоду ҳалос. Дар шароити кунунӣ танҳо 4 намуди маҳсулоти кишоварзӣ (гандум, пахта, тамоку, пашм) аз ҷониби давлат бо нарҳҳои пешаки муқарраршуда харидорӣ карда мешавад, маҳсулоти боқимондаи кишоварзӣ бо нарҳҳои бозор хариду фурӯш мегарданд. Дар муддати гузаронидани илоҳоти замин нарҳҳои харидкунии давлатии маҳсулоти кишоварзӣ 168% афзуда, даромади деҳқонон зиёд гардида, имконияти сармоягузории онҳо васеъ гардидааст. Деҳқонон истеҳсолоти худро ташкил дода, рӯ ба бозор меоваранд. Иқтисодиёти ҶМЧ истифодаи ҳамагуна шаклҳои хоҷагидориро эътироф мекунанд ба шарте, ки ба қонунгузориҳои амалқунанда мухолифат накарда, ба пешрафти иқтисодиёти мамлакат мусоидат намояд.

Қабули қонун оид ба идоракуни замин муносибатҳои заминдорию заминистифодабариро дар ҶМЧ мукаммал гардонид. Ҳамчунин, дар деҳоти ҶМЧ рушди саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ равнақ ёфтааст. Дар музофотҳое, ки саноати деҳот даромади зиёд медиҳанд, як қисми даромадҳо барои рушди деҳот равона мегарданд. Ба воситаи ин маблагҳо ҷорбаниҳои ирригатсионӣ-мелиоративӣ, шудгору киши заминҳо ва азnavsозии инфрасоҳтори иҷтимоии деҳот ба роҳ монда

⁸² Шералиев Э.Н. ва диг. Илоҳоти замин: таҷрибаи ҶМЧ// Паёми иқтисод. -Душанбе, 1999. -С.25-30.

мешаванд. Тараққии саноат дар деҳоти ҶМЧ ба ҷузъи муҳими таркибии иқтисодиёти миллии ин кишвар ва омили дастгирии кишоварзӣ табдил ёфтааст. Имрӯзҳо дар деҳоти ҶМЧ истеҳсолу коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, хизматрасониҳои интиқоли борҳо, савдо, соҳтмон, хизматрасониҳои майшӣ ва ҳӯроки умумӣ амал мекунанд, ки сарчашмаи рушди иқтисодиёти аграрӣ гардида, барои 2/3 аҳолии машғули кори деҳот манбаи даромад гардидааст. Ин раванд ба иқтисодиёт самаранок таъсир карда, боиси фаъолии сармоягузориҳои хориҷӣ ва ҷорисозии инноватсияҳо гардидааст.⁸³

Ислоҳоти замин, аз ҷумла тағйиротҳои институтсионалӣ дар сектори аграрии ҶМЧ самаранок арзёбӣ мегарданд, ки ин дар таъмини амнияти озуқаворӣ, рушди даромадҳои аҳолии деҳот ва беҳшавии шароитҳо ва вазъи зиндагии мардум инъикоси худро ёфтааст. Масалан, дар маводи семинари аграрии «Интерцентра, МВШСЭН» қайд шудааст, ки дар ибтидои солҳои 1970, дар ҳонаводаи дар деҳоти ҶМЧ маскун буда, техникаи майшӣ кам ба ҷашм мерасид. Вале таҳлилҳои солҳои 2007 нишон доданд, ки ба ҳар 100 ҳонаводаи деҳоти ҶМЧ ба ҳисоби миёна 106,5 телевизор, 45,9 дастгоҳи либосшӯӣ, 26,1 яхдон, 68,4 телефонҳои анъанавӣ, 77,8 телефони мусир ва 3,7 компьютер мувофиқат мекард.⁸⁴

Муҳакқиқон ин падидай иқтисодиро дар мақолаи ҳуд қайд мекунанд, ки «....Тағйироти институтсионалӣ, аз ҷумла ислоҳоти ҶМЧ на танҳо ба рушди истеҳсолоти аграрӣ, балки ҳамчунин ба тағйиротҳои мусбӣ дар самти рушди соҳаҳои маориф, тиб, фарҳанг ва экология мусоидат мекунад. Аз соли 2009 таҳсилоти ҳатмӣ дар деҳоти ин кишвар ройгон буда, барои оилаҳои камбизоати деҳот ҷубронпулиҳо барои таҳсили қӯдакон аз оилаҳои қашшоқ стипендияҳо мӯқаррар шудааст. Дар соҳаи тандурустӣ 19 ҳаз. муассисаҳо аз навсозӣ ва таҷдид шудаанд,

⁸³ Китай: угрозы, риски, вызовы развитию / Под ред. В. Михеева. М.: Московский центр Карнеги, 2005. – С.178-196(647с.).

⁸⁴ Социально-экономические проблемы села в Китае и России (Аграрный семинар Интерцентра, МВШСЭН). Электронный ресурс. <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-ekonomicheskie-problemy-sela-v-kitae-i-rossii-agrarnyy-seminar-intertsentra-mvshsen/viewer>

ҳамчунин 12 ҳаз. муассисаҳои тиббӣ бо техникаҳои мусир мӯҷаҳаз гардонида шуданд».⁸⁵

Ҳамчунин, оиди самаранокии сиёсати пешгирифтаи ҶМЧ дар бахши иқтисодиёти аграрӣ маводи зерин низ далел буда метавонад, ки дар он оварда шудааст, «...Дар ҶМЧ соли 2008 барои раҳӣ аз бӯҳрон 4 трлн юан ҷудо шуд ва аз он 2 трлн барои дастгирии зерсоҳтори деҳот буд. Ин чораҳо ба афзоиши ММД-и ҶМЧ ба 10,3 % ва даромадҳои воқеии аҳолӣ ба 10,9 % дар соли 2010 мусоидат намуд. Бори аввал дар 25 сол ба қайд гирифта шуд, ки рушди даромадҳои аҳолӣ аз рушди ММД пеш гузашт».⁸⁶

Рушди саноати деҳот истифодаи захираҳои меҳнатии деҳот, маҳсусан хонаҳои истиқоматӣ ва роҳҳо ва умуман доираи иҷтимоии онро беҳтар намудааст. Ин раванд ба наздикшавии зиндагии миёни шаҳру деҳот оварда, тафриқаҳоро, ки дар шароити зиндагӣ ва кори шаҳриён ва деҳотиён мавҷуданд, аз миён мебардорад. Ба ақидаи мутахассисони соҳаи мазкур дар баъзе музофотҳо сатҳи зиндагӣ нисбати шаҳрҳо беҳтар арзёбӣ мегардад. Оид ба ин масъала Билолов Н.Қ. дар мақолаи худ чунин қайд мекунад, ки дар ҶМЧ аллакай дар ду даҳсолаи аввали ислоҳот МУК 2,6 маротиба зиёд шуда, маҳсусан истеҳсоли ғалла аз 304,1 млн. тонна (с.1978) то 492,5 млн тонна (с.1997), пахта аз 2,16 млн ба 4,3 млн тонна (с.1978) то 21,5 млн тонна (с.1997), гӯшт аз 8,58 млн тонна (с.1978) то 41,2 млн тонна (соли 1997) афзоиш ёфт. Мавриди зикр аст, ки дар солҳои 3-4 тағиরоти иқтисодӣ дар ҶМЧ ҳаҷми ғаллаи истеҳсолшуда нисбати соли 1978 зиёда аз 100 млн тоннаро ташкил дода буд. Аллакай соли 1997 аз рӯйи ҳаҷми истеҳсоли зироатҳои равғандиҳанда, пахта, гӯшт, ғалла, тухм, матоъҳои пахтагӣ, ангишт, пӯлод, сement ҶМЧ дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол намудааст. Мувофиқи маълумотҳои омори ҷаҳонӣ ин кишвар бо захираҳои замини аҳамияти

⁸⁵ Социально-экономические проблемы села в Китае и России (Аграрный семинар Интерцентра. МВШСЭН). Электронный ресурс. <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-ekonomicheskie-problemy-sela-v-kitae-i-rossii-agrarnyy-seminar-intertsentra-mvshsen/viewer>

⁸⁶ Журнал исследований социальной политики Том 5, № 2, 2007.; Особенности развития сельского хозяйства в Китае (Сельское хозяйство и продовольственные рынки) // Наука за рубежом. Февраль-март 2014 (№29). // Институт проблем развития науки РАН, 2014 Электронное издание. www / issras.ru

кишварзидаштаи худ барои 22% аҳолии кураи замин маҳсулоти озукаворӣ истеҳсол менамояд. Яъне ин таҷриба далели он аст, ки истифодаи оқилонаи захираҳои замини аҳамияти кишварзӣ дошта метавонад ҳам аз нигоҳи иқтисодӣ ва ҳам аз назари иҷтимоӣ фоидаовар боашд.⁸⁷

Ҳамин тарик, маводи таҳлилишуда ба он далолат мекунад, ки як қисмати аҳолии деҳотро бо кор таъмин ва шароитҳои зиндагии мардумро беҳтар намуда, ҳамзамон истеҳсолоти кишоварзиро ба истеҳсолоти агросаноатии фоидаовар ва амнияти озукавории аҳолии ҷумҳуриро таъмин намудан мумкин будааст.

Дар мамолики Иттиҳоди Аврупо (ИА) 91 % заминҳо заминҳои маҳалли дехот маҳсуб меёбанд ва ҳамзамон зиёда аз 50% аҳолӣ дар дехот зиндагӣ карда, 42 % МУД дар сектори аграрӣ истеҳсол гардида, 53% ҷойҳои корӣ ба соҳаи кишварзӣ мутобиқат мекунад.⁸⁸ Маълумоти зикршуда далел бар он аст, ки тараққии ҳудудҳои дехот дар ИА аз ҷониби давлат дастгирӣ меёбад. Дар сиёсати кишварзӣ ИА нақши калидиро сармоягузориҳои бевоситаи ҳудудҳои дехот ва истеҳсолоти кишварзӣ мебозад. Чунин сиёсат дар давлатҳои ИА барои беҳсозии сифати маҳсулотҳои озукавории аҳолӣ ҳифзи ҳаёти маҳалли дехот ва муҳити атроф мусоидат мекунад. Ҳадаф ҳалли мушкилоти амнияти озукаворӣ, рушду таҷдиди иқтисодиёти кишварзӣ таъмини сатҳи зарурии зиндагӣ барои фермерҳо, ташкили ҷойҳои нави корӣ дар истеҳсолоти аграрӣ ва шароитҳо барои аҳолии дехот ба ҳисоб меравад. Инчунин, ин сиёсат масоили танзиму дастгирии минтақаҳои камбизоат ва ҳамкориҳои ҳудудиро низ фарогир мебошад.

Таҳлилҳо оид ба танзими давлатии тараққии ҳамгирии мӯҷтамаи агробизнес дар мамолики ИА далел бар онанд, ки дар ИА якчанд фондҳо ва барномаҳо ба таври мунтаҳазам фаъолият мекунанд, масалан,

⁸⁷ Билолов Н.Қ. Таҷрибаи мамолики хорҷӣ дар баҳши рушди инфрасоҳтори иҷтимоии дехот // Кишоварзи ДАТ. Мачаллаи назариявӣ ва илмию истеҳсолӣ. -2019. -№3(83). -С. 251-256.

⁸⁸ Крутиков В. К., Федорова О. В. Развитие сельских территорий: инновации, диверсификация. — Калуга: ЗАО «Типография Флагман», 2011. -С.215.

Фонди аврупоии кафолатии рушди кишоварзӣ (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund) ва Барномаи рушди кишоварзии маҳалли дехот (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development). Чунин ҳолат сабабҳои воқеӣ дорад, чунки бархе мамолики ИА рушдкардаанд ва баъзе ба тозагӣ ба ИА ворид шуданд. Мамолики солҳои охир ба ин созмон воридшуда сатҳи начандон баланди рушд доранд. Чунин фондҳо маҳз барои ба сатҳи баробар расонидани иқтисодиёти аграрӣ ва худудҳои дехоти мамолики ИА нигаронида шуданд.

Ҳамчунин, дар радифи маблағгузориҳо барои тараққии дехоти рушди зерсоҳтори иҷтимоии давлатҳои ИА, ҳукумати ҳар як кишвар бо роҳу василаҳои гуногун ба рушди дехот ва сатҳи зиндагии аҳолӣ таъсир мерасонад. Масалан, дар асоси усулҳои муосири банақшагирии териториявӣ ва байнисоҳавӣ механизми рушди худудҳои дехот дар Фаронса амалӣ мегардад.⁸⁹

Дар сарчашмаи дар поварақ нишондодашуда қайд шудааст, ки дар Олмон дар масъалаи идоракуни маҳалли дехот муносибатҳои шарикӣ дар дараҷаҳои ҳукумати маҳаллӣ, ноҳиявӣ, минтақавӣ ва федеративӣ амал мекунад. Муносибатҳои кооперативӣ дар Швейцария асоси ҳамкориҳои шарикӣ давлату соҳибкорони соҳаи аграрӣ маҳсуб меёбад ва рушди маҳалли дехотро фарогир мебошад. Дар Аврупо бозсозии маҳалли дехот ва хизматрасониҳои хусусияти иҷтимоидошта, тавассути стандартҳо аҳолии маҳалли дехот муқаррар карда мешавад. Ҳар як сокини дехот ҳақ дорад ба суд муроҷиат намояд, агар хизматрасониҳои хусусияти иҷтимоӣ дошта ба меъёрҳои муқарраршуда мувофиқат накунанд. Ба таври дигар, нигоҳдории хизматрасониҳои хусусияти иҷтимоӣ дошта (мувофиқ ба стандартҳои муқарраршуда) дар аксари мамолики ИА ҳадаф ва уҳдадории давлат ба ҳисоб меравад.⁹⁰

⁸⁹ Любушкина, Н. В. Современное состояние и направления развития сельской медицины /Вавиловские чтения – 2004. Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 117-й годовщине со дня рождения академика Н. И. Вавилова, 2004. - С. 94-97.

⁹⁰ Электронный ресурс. http://www.bulgar-tour.com/mdex.php?option=com_content&view=article&id=252:bolgarskie-sela-mogut- ischeznut-v-blizkie-50-let&catid=49:raznoe&Itemid=60

Мавриди зикр аст, ки дар ИА барои беҳбудӣ бахшидан ба вазъ ва сатҳи зисти мардуми дехот, ташкили ҷойҳои нави корӣ, туризми аграрӣ истифода шуда истодааст ва он инчунин манбаи даромади давлат низ маҳсуб меёбад. Масалан, дар Полша барои ин намуди фаъолият низоми меъёрҳои пасттари андозбандӣ муайян шудааст. Дар Фаронса шакли кенпингҳои автотуристӣ рушд дорад, ки солҳои 1960 дар сатҳи ҳукumat ба василаи онҳо нақшай рушди агротуризм тарҳрезӣ шуда буд. Дар Итолиё бизнеси курортӣ бо туризми аграрӣ ҳамгироӣ дорад, ки дорои бошишгоҳҳо, санаторияҳо ва дигар зерсохтори истироҳатӣ мебошад. Агротуризми Венгрия дар радифи ҳочагиҳои аҳолӣ тараққӣ ва аз ҷониби давлат танзим мегардад.

Ҳамин тариқ, ба василаи самту роҳҳои дар боло зикришуда мамолики ИА ҳолати иқтисодиёти кишоварзӣ, баҳусус истеҳсоли маводи озуқаро зиёд карда, тавассути рушди даромади аҳолии дехот ба дараҷаи некуаҳволии мардум беҳбудӣ мебахшанд.

Рушди иҷтимоӣ - иқтисодии агробизнеси ИМА аз мамолики ИА ва аз давлатҳои Осиё тафовут дорад. Дар истеҳсолоти кишоварзии ИМА асосан ҳочагиҳои фермерӣ амал мекунанд. Яке аз муҳаққиқони ин мавзӯй И.В. Емельянова дар ин радиф менависад, ки «... Аҳолии дар кишоварзӣ фарогири кор будаи ИМА хеле кам буда, 2,8-2,9 % ШАМК ин давлатро ташкил медиҳанд, гарчанде ҳаҷми МУК дар ИМА хеле зиёд мебошад. Ин ҳолатро бакорбарии технологияи инноватсионӣ дар соҳаи аграрии ИМА сабаб аст. Ин аст, ки дар ИМА ҳадди аққали миқдори коркунони дар кишоварзӣ фарогири кор бақайдгирӣ шудаанд (1,8 млн. фермер ва 0,8 млн нафар коргари кироя). Хусусияти фарқкунандай рушди дехоти ИМА ин имконоти фермерҳои амрикоӣ дар мавриди истифодаи ҳамаҷонибаи технологияи ахборотию робитавӣ ба ҳисоб меравад. Дар умум, 82 % фермерҳо интернетро барои муқарраркунии нарҳҳо, 56 % барои дастрасии ахбороти зарурӣ, 33 % ба мақсади дастрасии ахборот аз мақомоти идораи кишоварзӣ, 31 % ба мақсади робита бо фермерҳо, 28 % ба мақсади хизматрасониҳои маслиҳатӣ, 31 %

ба мақсади алоқа бо харидорони маҳсулоташон, 10 % ба мақсади истифода бурдан аз хизматҳои бонкӣ, 7,0 % ба мақсади ҳисоббаробаркуниҳо аз рӯйи суратҳисобҳо ва 2% ба мақсади қарз гирифтан истифода мебаранд». ⁹¹

Ҳамин тариқ, дар ИМА асоси рушди иқтисодиро тиҷоратиқунонии истеҳсолоти аграрӣ ташкил медиҳад. Сиёсати ИМА ба равнақи ҳочагиҳои калони фермерӣ ва таъмини шароитҳои хуби зиндагӣ дар ҳудудҳои деҳот равона гардидааст. Ин аст, ки дар ИМА имконоти ҷавобгӯйи талабот барои фермерҳо (роҳҳо, барк, об, газ ва дигар хизматҳои иҷтимоӣ) фароҳам оварда шудаанд. Бо ибораи дигар, дар ИМА сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ба дараҷаи тараққиёти инфрасоҳтори барои фермерҳо соҳташуда алоқаманд аст. Мавриди зикр аст, ки соҳаи аграрии ИМА сатҳи баланди технологӣ дорад. Яъне ҳосилнокии меҳнат дар ин соҳаи ИМА баланд буда, аммо сатҳи шугл наст аст. Бинобар ин, дар ИМА дараҷаи рушди инфрасоҳтори ҳочагиҳои фермерӣ сатҳи тараққиёти ҳудудҳои деҳотро муқаррар мекунанд.

Дар кишвари Белорус дар мавриди ҷониби иҷтимоӣ-иқтисодии ҳамгирии кишоварзию саноат сиёсати ташаккули агрошаҳракҳо ва сайёхии кишоварзиро қайд кардан ба мақсад мувоғиқ аст, ки барои рушди иқтисодиёти ҳудудҳои деҳот мусоид мебошад. Мусаллам аст, ки ҷаҳони имрӯз ба пешрафти фарҳанги экологӣ майл намуда истодааст. Аз ин рӯ, яке аз самтҳои асосии кору фаъолияти одамон ин муҳофизати муҳити атроф маҳсуб меёбад. Дар давлати Белорус туризми экологӣ рушд карда истодааст. Дар ин бора Клициунова В.А менависад, “...Давлате, ки на кӯҳ дорад на баҳр, ки сайёхии анъанавиро рушд дихад, нерӯи бузурги рушд - сайёхии экологиро барои худ қашф кардааст, ки он аз 20 000 дарёҳо, 10000 кулҳо, 36% ҷангалҳо ва 7% паркҳои миллӣ, ки территорияи мамлакатро дар бар мегиранд, иборат аст.».⁹² Сарчашмаҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки сабаби рушди сайёхии ин кишвар аҳолии деҳоти

⁹¹ И.В. Емельянова. «Экономическая теория кооперации. Экономическая структура кооперативных организаций». Электронный ресурс. <http://selcoop.ru/cooperation/international>

⁹² Клициунова, В.А. Домик в деревне. В.А.Клициунова. Народная газета. - 28 февраля 2007 г.

кишвари Белорус мебошад, ки ниҳоят бофарҳанг ва меҳмондӯст ҳастанд. Таҳқиқотчиёни мавзуи ҷанбаҳои иқтисодию иҷтимоии ҳамгириҳои агросаноатӣ ва рушди комплекси агроозуқаворӣ Баутин, В.М., Козлов, В.В., Мерзлов, А.В. дар ин маврид қайд кардаанд, ки "...Дар Ҷумҳурии Белорус нерӯи воқеии тараққии сайёҳӣ - дехаҳо бо тарҳи миллӣ, шаҳракҳои хурд, ошхонаҳо ва завқи хурокпазии мардуми дехот, анъанаҳои миллии ин миллат ва мардуми меҳмоннавозаш мебошанд. Дар давлати Белорус, аз ноябри 2009 созмони ҷамъиятии "Агро- и экотуризм" амал дорад. Маълум аст, ки сайёҳии аграпӣ зерсоҳтори ҷавобгӯйи талаботро талабгор мебошад ва он дар навбати ҳуд маблағгузориҳои иловагӣ тақозо дорад. Чунин унсурҳои зерсоҳтори сайёҳии аграпӣ, пеш аз ҳама, нақлиёт ва роҳҳои дехот, муассиса ва мавзеъҳои истироҳатии маҳалли дехот, сайрҳатҳои ҷаззоб, тараққии обьектҳои хизматрасони майшӣ, ахборотӣ ва ташкилотҳои савдо ва ҳӯроки умумӣ мебошанд. Давлати Белорус ба мақсади тараққии сайёҳии кишоварзӣ заминаҳои ҳуқуқию меъёрии ин навъи фаъолияти соҳибкориро хеле ҳам хуб ва ҷавобгӯйи талаботу имконоти соҳибкорони маҳалли дехоти кишвар ва стандартҳои ҷаҳонӣ ба роҳ мондааст, ки ба таври комплексӣ онҳо ҳам ба рушди сайёҳии аграпӣ мувофиқат мекунанд ва ҳам ба беҳшавии некӯаҳволии мардуми дехот мусоидат намуданд ва ин барои мамолики собиқ Шуравӣ падидаи нави қонунӣ низ дар ин самт маҳсуб мейёбад». ⁹³

Ҳамин тарик, Ҳукумати кишвари Белорус тавонистааст, ки ба воситаи қонуну қарорҳо ва тарҳрезии барномаҳо ба тараққии агрошаҳракҳо ба рушди агротуризм дар Ҷумҳурӣ мусоидат намояд. Яъне мардуми дар маҳалли дехот зиндагӣ дошта, дар баробари кори асосиашон, ки таъмини озуқаворӣ аст, инчунин хизматрасониҳоро барои соҳаи туризми аграпӣ ба анҷом расонида, соҳиби даромади иловагӣ мегарданд. Таҷрибаи дигари Ҷумҳурии Белорус ин аст, ки дар маҳалли дехоти ин

⁹³ Баутин, В.М., Козлов, В.В., Мерзлов, А.В. Устойчивое развитие сельских территорий: вопросы стратегии и тактики. - Москва: ФГНУ «Росинформагротех». – 2004 – С.28(312с.).

кишвар амсилаҳои кластерии тараққиёти соҳаи аграпӣ руид карда истодааст. Чунин амсила бо ширкати хоҷагиҳои ёрирасони шахсии аҳолӣ, хоҷагиҳои дехқонӣ ва муассисаҳои савдо, фарҳанг, тандурустӣ, варзишиӣ ҷорӣ шуда истодааст. Ҷониби иҷтимоии ин модел дар он аст, ки он омили таъмини маҳалли дехот ҷузъу томҳои зерсохтори иҷтимоӣ гардидааст.

Таҷрибаи Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба рушди КАС, аз ҷумла комплекси агроозуқаворӣ низ ҷонибҳои ҷолиби ҳудро дорад. Масалан, дар барномаи давлатии рушди ҳудудҳои дехоти Ҷумҳурии Қазоқистон омадааст: «...Дар Ҷумҳурии Қазоқистон усули таҳқиқи минтақаҳои дехоти кишварро бо ёрии коршиносони бонки Осиёӣ таҳия ва дар заминаи он барномаи тараққии маҳалли дехоти мамлакатро коркард намуданд. Дар ин раванд ба ҷор ӯни индикаторҳо аҳамияти ҷиддӣ дода шудааст. Нерӯи иқтисодӣ, сатҳи тараққии зерсохтори муҳандисӣ, дараҷаи таъмин будан бо объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ва бехатарии экологӣ, аз зумраи он маҳсуб меёбанд. Ин индикаторҳо то 21 нишондодро фаро гирифтаанд ва ин нишондодҳо миқдори ҳолҳои муайянро доро ҳастанд. Мисол, индикатори нерӯи иқтисодӣ 60 ҳол, зерсохтори муҳандисӣ то 30 ҳол ва индикатори мавҷудияти объектҳои зерсохтори иҷтимоӣ 10 ҳол баҳогузорӣ шуда, индикаторҳои экологӣ бо зарибҳо арзёбӣ гардидаанд. Ба ӯни индикаторҳои нерӯи иқтисодӣ фаъолии соҳибкорӣ, ҳосилхезии хок, рушди коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, масофа то бозорҳои фурӯш, фондтаъминии кишоварзӣ, низомҳои ирригатсионӣ, заминҳои шудгор ва ҷароғоҳҳо доҳил қарда шуданд. Гурӯҳи индикаторҳои зерсохтори инженерӣ нишондодҳои обтаъминӣ, роҳҳо, барқтаъминӣ, газтаъминӣ ва алоқаро фаро мегиранд. Гурӯҳи индикаторҳои мансуб ба тараққиёти иҷтимоӣ нишондодҳои тараққиёти маориф, таъминот бо манзил, тандурустӣ, шугл ва камбизоатиро фарогир мебошанд. Ба индикаторҳои ӯни экологӣ нишондодҳои болоравии обҳои зеризаминӣ, шӯршавии хокҳо, ифлосшавии захираҳои об ва монанди онҳоро шомил карданд.

Бад-ин тариқ, чамъи холҳои ҳудуди дехот таҳқиқшуда, ки аз 3 намуди нишондиҳандаҳои аввал соҳиб мешавад бо зариби амнияти экологӣ ва обтаъминӣ (0 то 1) зарб мегардад. Дар чамъбости ин амалиёт баҳои ҳақиқии сатҳи тараққиёти ҳудуди дехот таҳқиқшуда дар мамакат аниқ мегардад. Қобили зикр аст, ки мавриди ба 1 баробар шудани зариби амнияти экологӣ ва обтаъминӣ холҳои аз 3 навъи индикаторҳои номбурда тағиیر намеёбанд ва ҳолати баръакс низ метавонад ҷой дошта бошад. Хулоса, давлат бо ин роҳ аниқ меқунад, ки ҳудудҳои маҳалҳои дехоташ дар қадом сатҳи рушд қарор доранд ва барои тараққӣ додани қадом ҳудудҳои дехот ҷо гуна чораандешӣ лозим меояд. Ҳамчунин, тариқи ин усул давлат ҳудудҳоеро дар дехоташ аниқ менамояд, ки зисти мардуми дехот дар он ҷойҳо аз назари амнияти экологӣ мувофиқи мақсад нест. Аз ин рӯ, тибқи ин таҳқиқотҳо ҳукумат оиди чунин маҳалҳои аҳолинишин чораандешиҳоро, ба монанди кӯчонидани аҳолӣ, беҳтаргардонии шароитҳои зисти онҳо, обтаъминқунӣ ва амалҳои амсоли инҳоро анҷом медиҳад».⁹⁴

Мо бар он назарем, ки ин услуг барои тарҳрезии барномаҳо ва моделҳои тараққии маҳалҳои дехоти кишвари мо мусоидат карда метавонад. Чунки ин услуг содда ва барои аксари мутахассисони соҳавӣ фаҳмо буда, паҳлӯҳои бунёдии тараққиёти иқтисодиёт, иҷтимоиёт ва амнияти экологии ҳудудҳои дехоти кишварро метавонад дар бар гирад.

Дар доираи яке аз мақолаҳои худ мо низ дар ҳамкорӣ бо Билолов Н.Қ. оид ба паҳлӯҳои иқтисодию иҷтимоии рушди ҳамгириҳои агросаноатӣ, аз ҷумла дар мұchtамаи агроозуқаворӣ чунин натиҷагирий намудем, ки онро ба ҳайси хулосаи чамъбастии ин зербоб пешниҳод менамоем. Давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон мубрамии ин мавзуъро ҳанӯз аз замони солҳои аввали истиқлоияти кишвар дарк карда, дар самти аҳамияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии ҳамгириҳои аграрию саноатӣ ва танзиму идоракунии ин ҷараёнҳо корҳои зиёдеро анҷом

⁹⁴ О Государственной программе развития сельских территорий Республики Казахстан на 2004-2010 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 10 июля 2003 года N 1149 // "Казахстанская правда" от 19 июля 2003 года N 209-210 САПП Республики Казахстан, 2003 г., N 28, ст.264.

додааст. Ҳолати деҳоти имрӯзи кишвар ва кишоварзии рӯ ба инкишоф натиҷаи кору фаъолият ва кӯшишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлолии кишвар мебошанд. Вале як нуқта маълум аст, ки давлат дар амалигардонии сиёсати созандагии худ танҳо буда наметавонад. Яъне мушкилоти дар ин раванд зухуркарدارо дар ҳамкорӣ бо сектори хусусӣ, баҳусус тариқи рушди соҳибкории хурду миёна дар бахши воқеии иқтисодиёт ва дастгирии ҳамаҷонибаи ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳал кардан мумкин аст. Дар радифи нуқтаҳои дар боло зикршуда оид ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии идоракунӣ ва танзими рушди комплекси агроозуқаворӣ дар агробизнеси мамолики ҳориҷӣ ва имконоти истифодаи онҳо дар кишоварзӣ ва деҳоти ҷумҳурӣ чунин пешниҳодҳо ба мақсад мувоғиқ арзёбӣ мегарданд:

1. Дар мавриди идоракунӣ ва танзими рушди комплекси агросаноатӣ, аз ҷумла комплекси агроозуқаворӣ ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии онро ба инобат гирифтан лозим аст, зоро мақсади асосӣ, пеш аз ҳама, беҳсозии шароитҳои кору истироҳати мардуми деҳот ва некӯаҳволии онҳо мебошад;

2. Заминҳои аҳамияти кишоварзӣ дошта, баҳусус заминҳои корам заминаи асосии амнияти озуқаворӣ, таъмини ашёи хом барои корхонаҳои комплекси агроозуқаворӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ, ҳифзу нигаҳдории ҳудудҳои онҳо шарти пешрафту рушди комплекси номбурда мебошад;

3. Диққати ҷиддӣ додан барои амалигардонии ҷорабиниҳои мелиоративӣ ва ирригатсионӣ, аз ҷумла дар обёрии заминҳои лалмӣ ва корамгардонии онҳо, обёрии заминҳои бекорхобида ва ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои боир;

4. Бунёди шароитҳои мусоид дар минтақаҳои кӯҳӣ ва наздиқӯҳӣ барои ташкили маҳалҳои деҳот ва ташаккулу равнақи ҳочагиҳои майдамолӣ, тараққии соҳибкории хурду миёна дар деҳот;

5. Банақшагирӣ ва тарҳрезии моделҳои муосири рушди саноати деҳот. Дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ ва қувваи кории дар деҳот

мавҷудбуда корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқавории ватаниро ташкил кардан ба ҳадафҳои стратегии Ҳукумати кишвар мувофиқат мекунад;

6. Барои ташаккул ва рушди комплекси агроозуқаворӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, пайдоиши ҷойҳои нави кории доимӣ давлат низ бояд дар бунёди ҷузъу томҳои инфрасоҳтори деҳот мустақиман ширкат варзад. Ҷунин дастгирии мустақими давлат эътиимида соҳибкорон ва боварии мардуми деҳотро ба сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати кишвар боз ҳам афзун мегардонад;

7. Дар ин самт имтиёзҳо ба сармоягузориҳои барои рушди инфрасоҳтори маҳалли деҳот равонашуда низ мувофиқи мақсад мебошанд”.⁹⁵

Дар фароварди ин мавзуъ қайд карданием, ки таҷрибаи мамолики рушдкардаро нусхабардорӣ карда, барои рушди иқтисодию иҷтимоии маҳалли деҳоти кишвар истифода намудан мувофиқи мақсад нест. Вале ҷанбаҳои хуби ин таҷрибаҳоро омӯхта, бо ҳусусиятҳо ва шароитҳои истеҳсолоти аграрии ҷумҳурӣ ва комплекси агроозуқавории он қиёс намуда, сипас мавриди истифода қарор додан лозим аст.

⁹⁵ Бахтиёри И.М., Билолов Н.Қ. Сармоягузории рушди комплекси агроозуқаворӣ дар низоми КАС ва агробизнес: таҷрибаи хориҷӣ / Маводи конференсияи ҷумҳураниявии илмию амалий дар мавзуи «Ташаккули бахши молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди устувори иқтисоди миллӣ»: Маводи конфронси ҷумҳураниявии илмӣ-назариявӣ (17.12. 2022, шаҳри Кӯлоб). - Душанбе: «Нашриёти муосир», 2022. – С.303-310(571с.).

БОБИ II. АРЗЁБИИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ АГРООЗУҚАВОРИИ ЧУМХУРЫ ВА МИНТАҚАХОИ АГРОСАНОАТИИ ОН

2.1. Баҳои иқтисодии комплекси агроозуқавории чумхурӣ дар доираи ҳамгирии агросаноатӣ

Таҳлилу таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки аз рӯйи маҳсулоти ниҳоии КАС, ин маҷмуаи ҳамгиришудаи агросаноатиро ба 2 комплекси бузург ҷудо мекунанд, ки яке аз онҳо комплекси саноати сабук ва дигаре комплекси агроозуқаворӣ маҳсуб меёбад. Комплекси агроозуқавории чумхурии мо баробари ташаккули комплекси агросаноатии мамалакат ташкил шудааст. Зоро яке аз ҳадафҳои асосии КАС, ин бо маҳсулоти озуқавории худӣ таъмин кардани аҳолии чумхурӣ ба шумор меравад. Комплекси агроозуқавории чумхурии моро зеркомплексҳои агросаноатии ғаллаю ордкашӣ, сабзавоту консервакунони маҳсулоти он, зеркомплекси ширу маҳсулоти ширӣ, зеркомплекси гӯшту маҳсулоти гӯштӣ, зеркомплекси боғдориу ангулпарварӣ ва коркарди саноатии маҳсулоти онҳо, корхонаҳои равғанбарорӣ ва амсоли инҳоро ташкил медиҳанд, ки қалонтарини онҳо дар чумхурии мо маҳз дар солҳои 1980-1990 ташкил карда шудаанд. Имрӯзҳо дар соҳаи саноати ҳӯроквории чумхурӣ зиёда аз 515 корхонаҳои хурду қалону миёна ба фаъолият машғул мебошанд.⁹⁶

Мувофиқи маълумоти оморӣ дар шароити имрӯза бо соҳаи саноати озуқаворӣ 30%-и маҳсулоти озуқавории қишоварзӣ барои коркард доҳил мегарадад. Барои чумхурии мо ҳамгириҳои корхонаҳои аграрию саноати ҳӯрокворӣ нақши муҳим доранд, зоро маҳз корхонаҳои қишоварзӣ манбаи ашёи хоми босифат ва нисбатан арzon барои корхонаҳои соҳаи ҳӯроквории чумхурӣ ба шумор меравад. Қабл аз нишондиҳандаҳои иқтисодии соҳаи саноати ҳӯрокворӣ пояи ашёи хоми онро, ки соҳаи қишоварзӣ мебошад дар маҷмуъ баҳогузорӣ мекунем, то ин ки ба вазъи таъминоти ашёихомии корхонаҳои саноати озуқаворӣ баҳои воқеӣ дода тавонем. Аз дигар ҷониб, маҳсулоти умумии қишоварзӣ аз рӯйи самти истифодааш ба 2 қисмат ҷудо мегардад: 1) Як

⁹⁶ Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: Агентсии омори назди ПЧТ. –Душанбе: 2022. – 19(89с.).

қисми маҳсулоти умумии кишоварзӣ (шир, гӯшт, картошка, помидор, сабзавот, мевагиҳо ва ф.) дар шакли натуралиашон ба истеъмолот равона мегарданд; 2) Як қисми дигари маҳсулоти кишоварзӣ барои коркард ба корхонаҳои коркарди саноати хурокворӣ ворид мегарданд. Чунин тақсимот собит месозад, ки дар ҳақиқат ҳамгирои соҳаҳои агарию саноатӣ ҳамгирои мебошад, ки мавҷудияти он аз табиати инсонҳо бар меояд. Яъне, давлату сиёsatҳои давлатҳо ин ҳамгроиҳоро барҳам дода наметавонанд, то замоне, ки инсоният ба маводи озуқа ниёз дорад. Аз ҳамин нуқтаи назар, ин ҳамгирий аз ҷумла, баҳши комплекси агроозуқавории он барои ҷумҳурии мо низ муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро таъмини бехатарии озуқавории аҳолӣ аз рушду равнақи ин комплекс алоқамандии мустақим дорад. Дар ҳамин радиф қайд карданием, ки соҳаи кишоварзӣ замина ё худ пояи ашёихомии комплекси номбурда ба шумор меравад. Дар шароити имрӯза дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурий корхонаҳои калон, хурд ва миёна машғул ба истеҳсоли маҳсулот ҳастанд. Қобили қайд аст, ки имрӯзҳо аҳолии ҷумҳурии мо зиёда аз 10 млн нафарро ташкил медиҳад. Аз ин хотир, мо низ дар ин замина мавқеи соҳаи кишоварзии ҷумҳуриро дар таъмини аҳолии ҷумҳурий бо маводи озуқа баҳогузорӣ намуда, қайд карданием, ки нишондиҳандаҳои умумииқтисодии соҳаи мазкур чунин арзёбӣ мегардад.

Дар марҳилаи кунунии тараққиёти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон комплекси агросаноатӣ, аз ҷумла комплекси агроозуқавории он нақши калидӣ дорад, зеро дараҷа ва динамикаи рушди нишондиҳандаҳои онҳо вазъи феълии иқтисодиёт ва иҷтимоиёти ҷумҳуриро арзёбӣ мекунад. Аз ин рӯ, аҳамияти стратегии ин комплекс сол аз сол афзоиш меёбад ва Ҳукумати ҷумҳурий низ ба рушду равнақи он аҳамияти ҳамаҷониба медиҳад. Алҳол 53,1% АМК кишвар дар звенои асосии ин мӯчтамаъ машғули кор ҳастаанд ва дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурий, дар солҳои охир 21,5-19,8 % ММД-и ҷумҳури маҳсулот истеҳсол мешавад. Дар солҳои 2015 нисбати соли 2011 маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ 1,5 маротиба афзоиш ёфта, суръати афзоиши маҳсулоти соҳа

ба 8,6 % баробар буд. Дар солҳои 2016-2017 нишондиҳандаи номбурда, 5,2-6,8% тамоюл ба рушд дошта буд. Нишондиҳандаи мазкур дар соли 2019 нисбати соли 2018 7,1% афзоиш ёфта буд. Дар соли 2021 бошад нишондиҳандаи номбурда нисбати соли 2020 6,6% афзоиш ёфтааст.⁹⁷

Мавриди зикр аст, ки кишоварзӣ ва комплекси агросанотии рушдкарда дар шароити имрӯза, маҳсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон гарави таъмини бехатарии озуқаворӣ, омили таъсирбахш ба мустақилияти кишвар ва тандурустию солимии афроди ҷомеаи шаҳрвандии ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрамияти ин мавзуъро дарк намуда, ба соҳаи кишоварзӣ, КАС ва маҷмуаи агроозуқавории кишвар диққати ҳамаҷониба медиҳад. Масалан, танҳо дар солҳои 2011-2015 аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ба соҳаи кишоварзӣ 1,7 млрд сомонӣ сармоягузориҳо анҷом дода шудааст, ҳамчунин дар 15 соли охир дар соҳаи аграрии ҷумҳурӣ 42 лоиҳаи сармоягузорӣ дар ҳамкори бо шарикони рушд амали гардидааст, ки маблағи он зиёда аз 3,7 млрд. сомониро ташкил медиҳад.⁹⁸

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалии Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳиммияти ин мавзуъро таъкид намуда, қайд карданд, ки дар даврони соҳибиستиклонии кишвар танҳо аз ҳисоби лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва буҷети давлатӣ ба мақсади тараққиёти соҳаи аграрӣ ва таъмини бехатарии озуқавории аҳолии ҷумҳурӣ зиёда аз 12 млрд сомонӣ сармоягузорӣ шудааст. Ҳамчунин, дар ин маврид нуқтаи дигареро зикр намуданд ба маврид аст, ки 2 ҳадафи СМР ҔТ барои давраи то соли 2030 бевосита ба соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсолоти агросаноатӣ алоқамандии мустақим дорад, инҳо: таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолӣ ба гизои комил ва вусъатдиҳии шугли пурмаҳсул.⁹⁹ Дар ҳамин замина таҳқиқоти мо низ ба ҳамин масъалаҳо равобити ногусастаний дорад ва ҷузъи ҷудонашаванди ин муносибатҳо мебошад. Бинобар ин, дар ин

⁹⁷ Паёми Президенти ҔТ ба Маҷлиси Олии ҔТ, 26 декабря соли 2019. -Душанбе, 2019. - С.5(24с.); Кишоварзии ҔТ/Маҷмуаи оморӣ - Душанбе: Агентии омори назди ПҔТ, 2022.-С.16(354с.).

⁹⁸ Паёми Президенти ҔТ ба Маҷлиси Олии ҔТ, 20 январи соли 2016. -Душанбе, 2016. - С.8(22с.)

⁹⁹ Стратегияи миллии рушди ҔТ барои давраи то соли 2030. -Душанбе, 2016. -С.8(103с.).

қисмат мо соҳаи кишоварзӣ ва иқтидорҳои захираҳои мавҷудаи онро дар маҷмуъ ва дар буриши минтақаҳои ҷумҳурӣ мавриди баррасию муҳокима қарор медиҳем ва ба ин тариқ муайян менамоем, ки соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ ва базаи озуқаворӣ ва ашёихомии соҳаи саноати ҳӯроквории ҷумҳурӣ дар қадом сатҳ қарор дорад. Ҳамчунин, дар ин радиф мо иқтидорҳои саноати ҳӯроквории ҷумҳурӣ ва имкониятҳои истеҳсолии онҳоро муайян намуда, дараҷаи худтаъминии аҳолии кишварро бо молу маҳсулоти истеҳсолоти ватани Ҷумҳурии Тоҷикистон менамоем. Дар амалияи иқтисодиёти ҷумҳурӣ соҳаҳои растанипарварӣ ва ҷорӯдории кишоварзӣ базаи маводи озуқаи аҳолӣ ва ашёихомии корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ маҳсуб меёбанд. Муҳимтарин нишондиҳандаҳои рушди соҳаи кишоварзӣ инҳоянд:

1. Дар соли 2021 дар ҳама категорияҳои хочагидории соҳаи кишоварзӣ 39769,4 млн сомонӣ маҳсулот истеҳсол гардидааст ва ин нисбати соли гузашта 6,6% зиёдтар аст. Қобили қайд аст, ки 59,2% маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар соли 2021 дар хочагиҳои ҷамоавӣ ва дехқонӣ истеҳсол шуда, мувофиқи омори расмӣ 40,8% маҳсулоти боқимонда дар хочагиҳои аҳолӣ истеҳсол гардидааст. Аз маҳсулоти умумии кишоварзӣ 28743,9 млн сомонӣ (72,3%) дар соҳаи растанипарварӣ ва 11025,5 млн сомонӣ (27,7%) дар соҳаи ҷорӯдорӣ истеҳсол карда шудааст.¹⁰⁰

2. Дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ дар соли 2021 масоҳати замини аҳамияти кишоварзишта, яъне киштзорҳои ҷумҳурӣ 3666,4 ҳазор гектарро ташкил медиҳад, ки ин ба 25,9 %-и фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар аст. Мавриди зикр аст, ки кулли маҳсулоти умумии кишоварзӣ, ки дар боло номбар намудем дар ҳамин миқдор заминҳои киштзори ҷумҳурӣ истеҳсол карда шудааст. Заминҳои корами ҷумҳурӣ дар ҳама категорияҳои хочагиҳо 838,0 ҳазор гектарро ташкил медиҳад, аз чумла заминҳои корами обӣ ба 566,7 ҳазор га баробар мебошанд.

¹⁰⁰ Ҳисобот оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 – С.1-2(25с.).

Ҳамзамон, заминҳои корами хоҷагиҳои дехқонӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ ба 660,9 ҳазор гектар баробар аст ва аз ин миқдор 463,4 ҳазор гектарро заминҳои корами обӣ ташкил медиҳанд. Як нуқта мавриди таваҷҷӯҳ аст, ки заминҳои корами дар ихтиёри корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои дехқонӣ 78,9% ва заминҳои корами дар ихтиёри аҳолӣ қарордоштаи кишоварзии ҷумҳурӣ 21,1%-ро ташкил медиҳанд.¹⁰¹ Нишондиҳандаҳо дар ҷадвали 2.1.1. оварда шудааст.

Ҷадвали 2.1.1. -Нишондиҳандаҳои асосии рушди кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2021 нисбат ба соли 2017
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ, (млн. сомонӣ). Аз ҷумла:	30765,9	31984,5	34264,8	37298,5	39769,4	+9003,5
- <i>Маҳсулоти соҳаи растани парварӣ</i>	22498,2	23274,4	25062,6	27130,0	28743,9	+6245,7
- <i>Маҳсулоти соҳаи чорводорӣ</i>	8267,8	8710,1	9202,2	10168,4	11025,5	+2757,7
Масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ (гектар)	837157	826704	846990	856734	861692	+24535
Майдони замини аҳамияти кишоварзидошта (ҳазор гектар). Аз ҷумла:	3658,2	3669,4	3674,1	3673,6	3666,4	+8,2
- <i>Майдони замини корам (ҳазор га)</i>	657,3	659,0	663,9	661,9	661,0	+3,7
- <i>Майдони замини дараҳтони бисёрсола (ҳазор гектар)</i>	148,2	150,9	152,8	153,8	154,7	+6,5
- <i>Майдони замини алафзорҳои табииӣ</i>	15,8	15,8	15,8	16,2	16,2	+0,4
- <i>Майдони замини ҷароғоҳҳо (ҳазор гектар)</i>	2809,6	2818,0	2820,8	2821,7	2814,8	+5,2
- <i>Майдони заминҳои боир (ҳазор гектар)</i>	27,1	25,7	20,6	20,0	19,8	-7,3
Аҳолии ҷумҳурӣ, ки дар дехот сукунат доранд, ҳазор нафар	6577,0	6729,8	6874,9	6920,6	4870,0	-1707,0
Аҳолии машғули кори кишоварзӣ дар шумораи умумии аҳолии машғули кори ҶТ, ҳазор нафар	1466,1	1481,9	1507,3	1525,6	1535,3	+69,2
Музди меҳнати миёнасолонаи кормандони кишоварзӣ, (сомонӣ)	451,46	492,13	544,37	572,79	633,91	+182,5
Саршумори чорво (ҳазор сар)	7979,3	8028,7	8129,6	8272,2	8604,7	+625,4
Саршумори парранда (ҳазор сар)	5217,0	6636,5	9036,5	9782,7	11117,7	+5900,7

Сарҷашма: Мавод дар асоси маҷмуаи омории ҶТ/ Агенди омори назди ПҶТ. -Душанбе, 2021.- С. 25, 84-85, 131-132, (414с.); Кишоварзии ҶТ/Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2022.-С.16, 22-27, 225-249(354с.) таҳлил ва баҳисобигарӣ шудааст.

3. Дар давраи солҳои 2017-2021 майдони заминҳои боғу токзори ҷумҳурӣ зиёд гардидааст. Мисол, дар ин давра майдони боғу токзори ҷумҳурӣ 12333 гектар ё 6,2% афзоиш ёфтааст.¹⁰² Инчунин, дастгириҳои давлатӣ ва имтиёзҳои пешниҳодшуда боиси рушди соҳаҳои боғу

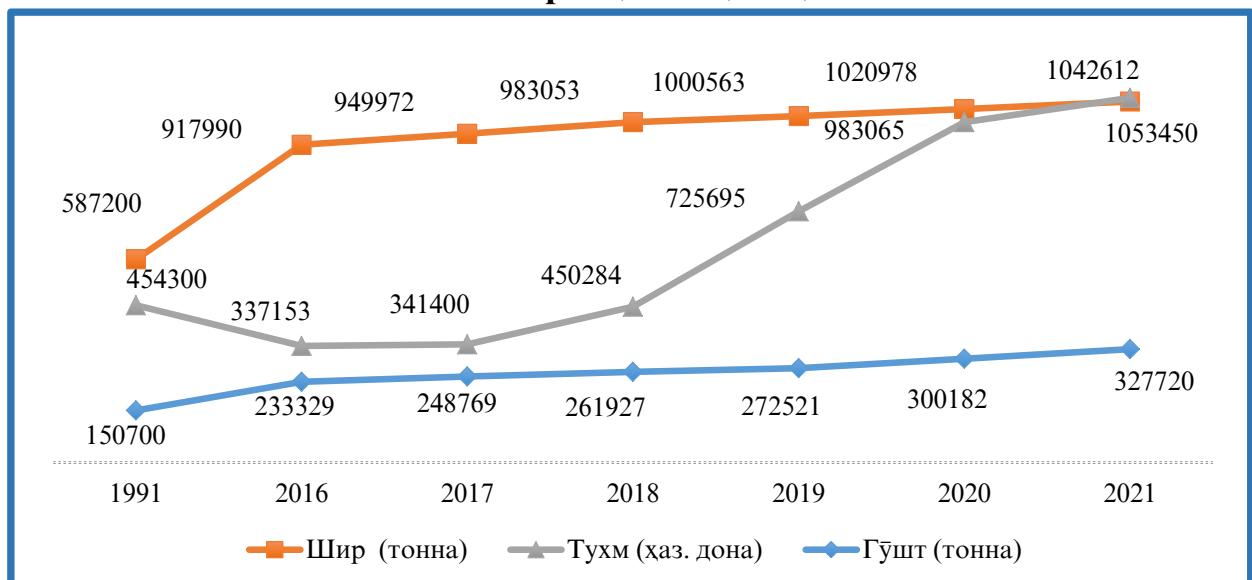
¹⁰¹ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2022.-С.23,63-69(354с.).

¹⁰² Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2022.-С.124-129(354с.).

токпарварӣ гардианд. Дар соли 2021 майдони умумии боғу токзорҳо ба 202 ҳазор гектар расонида шуд.¹⁰³ Ногуфта намонад, ки чунин пешравиҳои соҳаи боғу токпарварӣ ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ва ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти соҳа, муътадил гардианд нарҳҳои мевагиҳо дар бозорҳои маҷаллию минтақавии ҷумҳурӣ ва баланд бардоштани иқтидори содиротии маҳсулоти соҳа мусоидат намудааст.

4. Натиҷаҳои мусбат дар соҳаи ҷорӯдорӣ низ ба назар мерасанд. Масалан, дар давраи солҳои 2017 – 2021 саршумори ҷорӯро ва парандадар ҷумҳурӣ мутаносибан 6525,8 млн. сар ё 33,1% зиёд шудааст.¹⁰⁴ Рушди истеҳсоли маҳсулоти ҷорӯдорӣ дар диаграммаи 2.1.1. оварда шудааст.

Диаграммаи 2.1.1. Истеҳсоли маҳсулоти ҷорӯдорӣ дар ҳамаи категорияҳои ҳочагиҳо

Сарҷами: Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ. -Душанбе, 2022.-С.271-279(354с.).

5. Заминҳои аҳамияти кишоварзиштаи ҷумҳурӣ дар миқёси минтақаҳои ҷумҳурӣ дар чунин таносубҳо ҷойгир шудаанд: ВМКБ-13,1%, Вилояти Суғд-21,8%, Вилояти Ҳатлон-40,0%, НТҶ ва ш. Душанбе -25,1%. Ҳамчунин заминҳои корами кишоварзии ҷумҳурӣ аз рӯйи ҳамаи категорияҳои ҳочагидорӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар чунин таносубҳо

¹⁰³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21 декабря соли 2021. -Душанбе, 2021. - С.16(29с.); Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2022.-С.24(354с.).

¹⁰⁴ Омори солонаи ҶТ/ Агентии омори назди ПЧТ. -Душанбе, 2022. -С.280-282 (414с.).

чойгир шудаанд: ВМКБ- 1,3%, Вилояти Суғд - 34,2%, Вилояти Хатлон - 49,7%, НТҶ ва ш. Душанбе -14,8% (чадвали 2.1.2.).

6. Ба санаи 01.01.2021 дар кишоварзии ҷумҳурӣ 85 адад марказҳои хизматрасонии техники ӯзгунишӣ ташкил ва фаъолият намуда истодаанд. Ҳамзамон, дар доираи лоиҳаи сармоягузории «Обёрии заминҳои водии Дангар», марҳилаи 3-юм барои обёрии 1170 га. заминҳои нав корҳо идома доранд, ки маблағи лоиҳаи мазкур ба 30,5 млн доллари ИМА барбар аст. Инчунин, лоиҳаи рушди чорводорӣ ва ҷароҳоҳо 2 ва лоиҳаи дастирии соҳаи кишоварзӣ дар заминай ҷомеа дар кишоварзии мамлакат амалӣ шуда истодаанд.¹⁰⁵

Чадвали 2.1.2. -Замини аҳамияти кишоварзӣ доштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар буриши минтақаҳо

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2021 нисбат ба соли 2017, бо %
Замини киштзор, ҳамагӣ:	3884785 100%	3896094 100%	3900509 100%	3901238 100%	3892783 100%	+0,21 -
-ВМКБ	511539 13,2%	511582 13,1%	509287 13,1%	510645 13,1%	512644 13,1%	+0,21 -0,1 б.ф.
-Вилояти Суғд	844976 21,7%	849607 21,8%	850508 21,8%	847956 21,7%	847403 21,8	+0,29 +0,1 б.ф.
-Вилояти Хатлон	1550131 39,9%	1550490 39,8%	1554646 39,8%	1553443 39,8%	1555301 40,0	+0,33 +0,1 б.ф.
-НТҶ ва шаҳри Душанбе	978139 25,2%	984415 25,3%	986068 25,3%	989194 25,4%	977435 25,1	- 0,07 -0,1 б.ф.

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маводи омори кишоварзии ҶТ / маҷмуаи оморӣ. -Душанбе: Агентии омори назди ПҶТ, 2022.-С.62-69(354с.) аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

7. Дар солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳаи парандапарварӣ диққати ҷиддӣ дода, барои корхонаҳои ин соҳа имтиёзҳо ва шароитҳо фароҳам оварда истодааст. Ин аст, ки танҳо дар соли 2020 шумораи онҳо 34 адад зиёд гардида, дар маҷмуъ ба 139 адад расонида шудааст.¹⁰⁶ Инчунин, дар давоми 20 сол шумораи корхонаҳои парандапарварӣ аз 21 ба 200 расонида шуда, истеҳсоли гӯшти парандо 9

¹⁰⁵ Ҳисобот оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 – С.14(21саҳ.).

¹⁰⁶ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26 январи соли 2021. -Душанбе, 2021. - С.13(25с.).

баробар зиёд гардид.¹⁰⁷ Ҳамчунин, Ҳукумати ҷумҳурӣ ба заминҳои аз гардиши кишоварзӣ беруншуда ва сармоягузориҳоро баҳри барқарор шудани заминҳо ва ворид намудани онҳо ба фонди замини кишоварзӣ ҳамасола анҷом медиҳад. Дар соли 2020 2972 га замин барқарор ва ба гардиши соҳаҳои истеҳсолот ворид шудааст, ки 1920 гектари он заминҳои обии кишоварзӣ мебошанд.¹⁰⁸

8. Инчунин, тағииротҳо ва навгониҳо дар соҳаи истифодабарии захираҳои обӣ дар ҷумҳурӣ идома доранд ва яке аз дастовардҳо дар ин самт ин ташаккул ва рушди Ассотсиятсияи истифодабарандагони об мебошанд, ки дар соли 2021 шумораи онҳо ба 391 адад мерасид, ки онҳо масоҳати 395 ҳазор гектар заминҳои обёришавандаро хизматрасонӣ менамоянд.¹⁰⁹

9. Натиҷаҳои номбурдаи пешрафти истеҳсолоти кишоварзӣ ин ҳамоҳангии сиёсати дурусти пешгирифтаи Ҳукумати ҷумҳурӣ ва татбиқи ин сиёсат ва дастгирии он аз ҷониби истеҳсолқунандагони маҳсулотҳои кишоварзӣ мебошанд, ки натиҷаи он яке аз нишондиҳандаҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ, ки худтаъминии озуқаворӣ ном дорад, ки аз 50%-и соли 2015 то ба 60% дар соли 2020 тамоюл ба афзоиш намуд.¹¹⁰

Дар баробари натиҷаҳои мусбӣ дар КАС ва соҳаи кишоварзӣ баъзе мушкилоте мавҷуданд, ки онҳо вазъи кунуниро ташвишовар баҳогузорӣ мекунанд. Дар маҷмуъ баъзе аз ин масъалаҳоро мавриди ҳаллу фасл қарор медиҳем, ки онҳо вазъи имрӯзай соҳаи кишоварзӣ, зарурияти саноатиқунонии он, рушди ҳамгирои агросаноатӣ ва гузариш ба рушди инноватсиониро дар КАС-и кишвар инъикос менамояд:

1. Аз солҳои 1950 инҷониб аҳолии ҷумҳурии мо тамоюл ба афзоиш дорад. Мисол, дар соли 1960 аҳолии кишвар дорои 2,25 млн нафар ва дар

¹⁰⁷ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21 декабри соли 2021. -Душанбе, 2021. - С.16(29с.).

¹⁰⁸ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26 январи соли 2021. -Душанбе, 2021. - С.5(25с.).

¹⁰⁹ Ҳисобот оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 – С.14(25сах.); Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21 декабри соли 2021, -Душанбе, 2021. -С.4(29с.).

¹¹⁰ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.-Душанбе, 2016. - С.102(103с.); Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21 декабря соли 2021, -Душанбе, 2021.-С.3(29с.).

соли 1990 аҳолии чумхурӣ 5,5 млн нафарро ташкил менамуд. Дар соли 2021 бошад, ин нишондиҳанда ба 9,3 млн нафар баробар аст. Инчунин, мувофиқи маълумоти коршиносони соҳавӣ то соли 2030 аҳолии кишвар ба 11,5 млн. нафар мерасад. Яъне, дар 60 соли охир аҳолии чумхурӣ 4,1 маротиба зиёд шудааст ва танҳо дар 30 соли истиқлолияти кишвар ин нишондиҳанда 3,8 млн. нафар ё 69,1% тамоюл ба афзоиш дорад.¹¹¹ Дар муқоиса ба ин нишондиҳанда заминҳои киштзори чумхурӣ аз чумла, заминҳои шудгори он тамоюл ба пастравӣ доранд. Масалан, заминҳои киштзор ва заминҳои шудгори чумхурӣ дар соли 2021 нисбати 1991 мувофиқан 15,4% ва 21,9% кам шудаанд.¹¹² Маълум аст, ки чунин тамоюлҳо ба таъмини амнияти озукавории аҳолӣ ва умуман беҳтаршавии сатҳи зиндагии мардуми кишвар таъсири мустақим дорад. Омили номбурда моро хушдор медиҳад, ки аз ҳамон майдони заминҳои киштзорҳои мавҷуда ҳарҷӣ зиёдтар маҳсулот истеҳсол намоем, то ин ки талаботи аҳолиро бо маводи озукавории худӣ таъмин карда тавонем. Аз ин рӯ, саноатикунонии босуръати истеҳсолоти агросаноатии кишвар рушди ҳамгироиҳои агросаноатӣ ва гузариш ба рушди хусусияти навоварӣ дошта дар ин комплекс зарурат ва тақозои замон мебошад;

2. Масъалаи дигаре, ки мутахассисони соҳаи агравии кишварро ба ташвиш овардааст ин аст, ки дар 30 соли охир истеҳсолоти кишоварзии чумхурӣ аз як истеҳсолоти бузурги меҳаникунонидашуда ба истеҳсолоте табдил ёфтааст, ки қисмати зиёди хоҷагиҳояш хоҷагиҳои хурду миёна маҳсуб меёбанд. Аз дигар тараф, онҳоро ба 3 гурӯҳи калон ҷудо намуданд. Маслан, заминҳои киштзори аҳамияти кишоварзии чумхурӣ 27,6% ба корхонаҳои кишварӣ, 65,5 % ба хоҷагиҳои дехқонӣ 6,9% ба хоҷагиҳои аҳолӣ тааллуқ доранд. Аммо мувофиқи омори расмии чумхурӣ ҳиссаи ин хоҷагиҳо дар истеҳсолоти маҳсулоти умумии кишварӣ 10,7 %, 40,8% ва 48,5%-ро ташкил менамоянд.¹¹³ Дар навбати

¹¹¹ Маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуу «Масоили рушди саноатикунонии истеҳсолоти агравӣ» (25-уми феврали соли 2021) - Душанбе, Матбааи ДМТ, 2021. -С.4(350с.).

¹¹² Кишоварзии Чумхурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2022.-С.62-66(354с.)

¹¹³ Кишоварзии Чумхурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2022.-С.16, 22, 62-65(354с.)

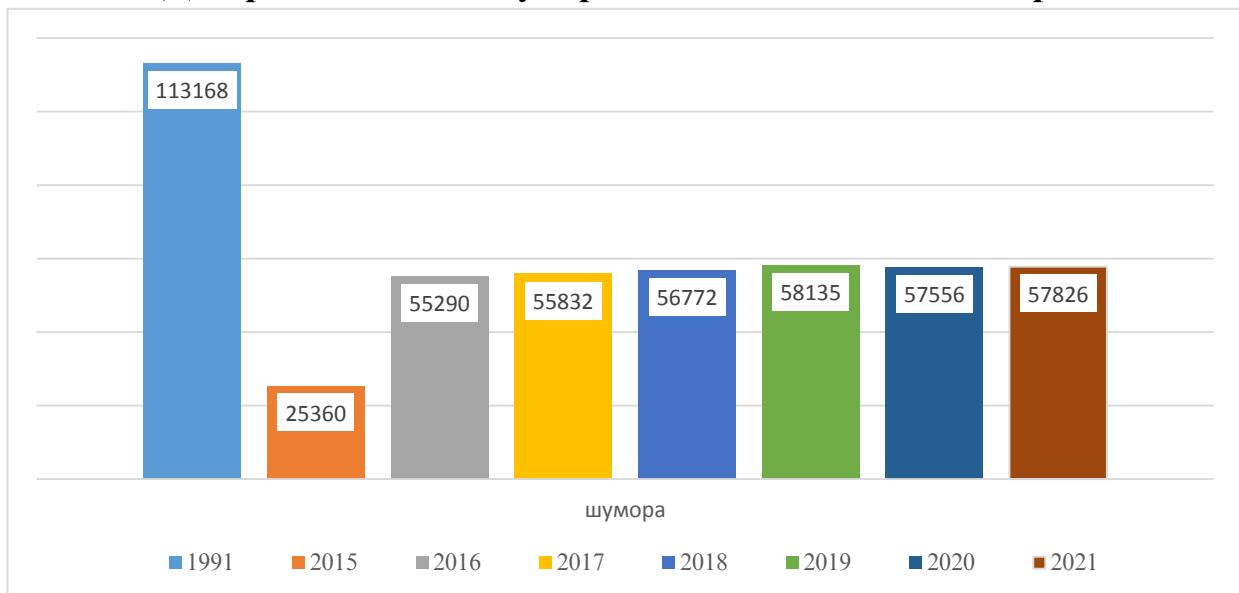
худ чунин ҳолат доштани истеҳсолоти кишоварзӣ мушкилоти муайянро ҳангоми истифодаи техникаи кишоварзӣ, гузаронидани чорабиниҳои агротехникий ва чорабиниҳои обёриву хушконидани заминҳо ба вуҷуд овардааст, дар натиҷа ҳолати экологии истифодабарии бâъзе заминҳои кишоварзӣ ғайрисамаранок арзёбӣ гардида истодааст. Масалан, маълумотҳои кумитаҳои даҳлдор ва агентиҳои оморӣ далели он ҳастанд, ки дар давоми соли 2021 дар 60%-и заминҳои обёришаванда бодхӯрдашавӣ, дар 120 ҳазор гектар заминҳои киштзор шуршавии заминҳо ва дар 23%-и заминҳои киштзори обии ҷумҳурӣ болоравии сатҳи обҳои зеризаминӣ ба қайд гирифта шудааст.¹¹⁴ Ин далелу рақамҳо гувоҳи онанд, ки масъалаҳои асосии ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ аз ҷумла шаклҳои нави фаъолияти ҳочагидорӣ, обёрии заминҳо ва тарзу усулҳои амалигардонии чорабиниҳои агротехникий дар соҳаи мазкур бояд таҷдиди назар карда шаванд. Зоро бидуни тағйиротҳои мусбию самаранок дар ин самт ба ҳадафҳои асосӣ маҳсусан ҳадафҳои дар стратегияи миллии рушд қайдшуда, расидан хело ҳам мушкил мебошад.

3. Нуқтаи дигаре, ки далели воқеии муҳиммият ва мубрамияти рушди муносибатҳои ҳамгироии агроозуқаворӣ дар КАС-и ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад. Вазъи бозори озуқавории ҷумҳурӣ аз ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзии ватаний, рақобатпазирий ва вазъи молиявии ҳочагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ вобастагии мустақим дорад. Зоро вазъи молиявии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ аз вазъи базаи моддӣ-техникии кишоварзӣ вобастагӣ дорад. Чунки бо техникув технологияи кӯҳнашуда ва аз нигоҳи ҷисмонӣ ва маънавӣ фарсадашуда, миқдори зарурии маҳсулоти озуқавории ҷавобғӯи талаботро истеҳсол намудан кори ниҳоят мушкил ба шумор меравад. Дар истеҳсолоти кишоварзии ватаний низ новобаста аз вазъ ва ҷораҳои дар боло номбаршуда ҳолати БМТ-и корхонаву ҳочагиҳои кишоварзӣ мушкилиҳои худро дорад. Масалан, дар маҷмуъ дар соли 2021 миқдори

¹¹⁴ Ҳисбот оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021– С.17(25саҳ.)

техникаву мошинолотҳои кишоварзӣ нисбати соли 1991 ҳудуди 50% кам шудааст. Коэффиценти навқунии БМТ кишоварзӣ на зиёда аз 3%-ро ташкил медиҳад. Шумораи мошинолотҳои кишоварзӣ дар диаграммаи 2.1.2. оварда шудааст.

Диаграммаи 2.1.2. Шумораи мошинолотҳои кишоварзӣ

Сарчашма: Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷмуаи оморӣ. -Душанбе, 2022.- С.311-323(354с.).

Таҳияи муаллиф

Ҳамчунин, ба ақидаи коршиносон дараҷаи механизатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ дар маҷмуъ дар ҷумҳурӣ дар ҳудуди на зиёда аз 60% қарор дорад. Инчунин маълум аст, ки аксари субъектҳои хочагидори соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ, аз ҷумла хочагиҳои хурди навташкӣ ин мушкилотро мустақилона ҳал карда наметавонанд. Аз ин лиҳоз, бо техникаву технологияи инноватсионӣ, камхарҷу кампартов ва захирасарфакунанда таъмин намудани хочагиҳои хурду миёнаи соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ яке аз вазифаҳои асосии навбатӣ дар марҳилаи гузариш ба рушди инноватсионӣ ба шумор меравад. Чунин раванд, албатта ба рушди ҳамгирии корхонаҳои саноатӣ ва хочагиҳою корхонаҳои кишоварзӣ ниёз дорад.

4. Мувофиқи назари коршиносони соҳавӣ талаботи солонаи соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ 300-330 ҳаз. тонна нурии минерали буда, дар соҳаи кишоварзӣ ҳоло 69,5 ҳаз. тонна истифода мешавад, ки ин ба 22%-и

талаботи солона баробар аст.¹¹⁵ Албатта, дар ҷумҳурӣ корхонаи истеҳсоли нуриҳои минералӣ амал мекунад, аммо иқтидори он талаботи кишоварзии ҷумҳуриро қонеъ намегардонад. Нурии минералие, ки аз хориҷи кишвар ворид мегардад нархи баланд дошта, на ҳама хочагиҳои кишоварзӣ имконоти ҳарид ва истифодаи онро доранд. Ин ҳолат ба ҳосилхезии зироатҳои кишоварзие, ки дар хочагиҳои хурд ва миёнаи кишоварзӣ парвариш мешаванд таъсири бевоситай ҳудро мерасонанд. Аз ин хотир, бакордарории иқтидорҳои нав ва таҷдиди корхонаҳои мавҷуда, ки дар ин самт фаъолият мекунанд, тақозои замон мебошад.

5. Масъалаи дигаре, ки ба рушди ҳамгириҳои агросаноатӣ, аз ҷумла ҳамгириҳои агоозуқаворӣ дар ҷодаи истеҳсоли маҳсулоти озуқавории ватаниӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад ин ҳосилхезии зироатҳо ва маҳсулнокии чорво ба шумор меравад. Маълум аст, ки ин ду нишондиҳанда ба афзоиши ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ-озуқаворӣ ва оҳирин бошад, таъсири бевоситай ҳудро ба коркарди саноатии маҳсулоти озуқаворӣ мерасонад. Паст будани ҳосилхезии зироатҳои кишоварзӣ ва маҳсулнокии чорво таъсири бевоситай ҳудро ба истеҳсоли гӯшт, тухм, шир ва равған расонидааст. Аз ин сабаб, таъминоти аҳолии ҷумҳурӣ бо ин намуди маҳсулотҳо аз сатҳи муқаррарнамудаи ТУТ поёнтар қарор дорад. Масалан, меъёри солонаи истеъмоли гӯшт 40,8кг муқаррар шудааст, аммо истеҳсолоти ватаниӣ дар соли 2021 ин талаботи аҳолиро ҳамагӣ 41,0% қонеъ гардонидааст ва ин ҳам бошад, бо нарҳи ниҳоят баланд. Албатта, яке аз чунин сабабҳо дар ҷумҳурӣ ин набудани техникуму технологияи инноватсионӣ дар соҳаи тухмипарвариву зотпарварӣ ва истеҳсоли ҳӯроки серғизои чорво мебошад. Аз ин лиҳоз, Ҳукумати ҷумҳурӣ дар ин самт чораҳои зарурӣ андешида истодааст ва ин чораҳо ба зиёдшавии корхонаҳои парандапарварӣ мусоидат намуда истодаанд.

6. Масъалаи дигаре, ки ҳамгириҳои соҳаи кишоварзӣ ва саноатро тақвият мебахшанд, ин ҷорӣ намудани технологияи нави саноатӣ, аз

¹¹⁵ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Мачмуаи оморӣ.-Душанбе, 2022.-С.34(354с.).

чумла, технологияи инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонии обёрикуни заминҳои кишоварзӣ ба шумор меравад. Маълумотҳои расмӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки имрӯзҳо дар соҳаи кишоварзӣ ҳамасола 250-300 ҳазор га. заминҳои киштзор ба воситаи насосҳо обёрий карда мешаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳолати базаи моддӣ-техникии хочагии обӣ ҷумҳурӣ новобаста аз дастгириҳои ҳамаҷонибаи давлат ташвишовар арзёбӣ мегардад. Мутахассиони соҳа бар он ақидаанд, ки барои навқунӣ ва азnavтаҷҳизонии базаи моддию техникии соҳаи обрасонии кишоварзӣ маблаги баробар ба 400 млн. доллари ИМА зарур аст.¹¹⁶ Норасоиҳои технологияҳои муосир дар ин самт ба он оварда расонидааст, ки хочагиҳои поёноб норасои зехираҳои обиро дар мавсими кишту кор бараъло эҳсос мекунанд. Ҳазорҳо гектар замини кишт ҳамасола дар минтақаҳои вилояти Ҳатлон аз норасои об ба киши лалмӣ табдил меёбанд. Хочагиҳои болооб бошанд, мувофиқи назари коршиносон зехираҳои обро аз меъёр зиёд истифода мебаранд. Зиёда аз 14 ҳаз. метри мукааб ва дар баъзе минтақаҳо то 16 ҳаз. метри мукааб об дар як гектар истифода мешаванд. Ин аз меъёрҳои муқарраршуда ҳатто дар Осиёи Марказӣ ҳам зиёд аст. Оиди муқоисаи ин нишондиҳандаҳо бо давлатҳои чун Олмон, Фаронса ва Исроил ҳочати сухан гуфтани ҳам нест. Бинобар ин, дар шароити имрӯза барои соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ барои нигоҳдорӣ, тақсимот ва дигар паҳлӯҳои масъалаи обрасонии иншоотҳо, таҷхизот ва технологияи муосири обсарфакунанда ва инноватсионӣ зарур мебошанд. Маълум аст, ки чунин технологияро соҳаи саноати мошинсозӣ ва таҷхизотсозии кишоварзӣ барои кишоварзӣ бунёд ва истеҳсол мекунанд.

7. Дар ҳамин радиф масъалаи дигареро баррасӣ намудан мумкин аст, ки бад шудани вазъи он ҳолатҳои дар боло номбаршударо ба вуҷуд овардааст, ин масъалаи бакордарории фондҳои асосӣ аст. Аз соли 2011 инҷониб, нишондиҳандаи номбурда дар кишоварзӣ дар ҳачми умумии

¹¹⁶ Концепция аграрной политики Республики Таджикистан / Постановление Правительства РТ, от 31 декабря 2008 года, №658. – С.11(41с.).

фондҳои асосии бакордаровардашудаи ҷумхурий ҳатто 1,5%-ро ташкил намедиҳад. Масалан, дар кишоварзӣ, дар соли 2016 ин нишондиҳанда ба 0,6%, дар соли 2017 ба 1,3% ва дар солҳои 2017-2021 ба ҳисоби миёна 0,2-0,3% ҳаҷми умумии фондҳои асосии бакордаровардашудаи ҷумхурий баробар буд.¹¹⁷ Маълум аст, ки ин вазъият хеле ташвишовар аст. Яъне дар соҳаи кишоварзӣ бакордарории иқтидорҳои истеҳсолӣ хело кам шудаистодааст ва дар 5-10 соли оянда истеҳсолоти кишоварзӣ мумкин аст ба истеҳсолоти кӯҳнашуда табдил ёбад. Чунки бисёре аз иқтидорҳое, ки дар соҳаи кишоварзӣ солҳои гузашта соҳта буданд дар шароити имрӯза на танҳо аз нигоҳи ҷисмонӣ, балки аз нигоҳи маънавӣ низ фарсада шудаанд.

8. Ҳамчунин, масъалаи дигаре, ки ба рушди ҳамгироиҳои соҳаи кишоварзию саноат монеъ мегардад ба рушди босуботи кишоварзӣ ва таъмини озукавории аҳолии кишварро ба таъхир меандозад ин мушкилоти сармоягузориҳои соҳаи кишоварзӣ ба шумор меравад. Соҳаи кишоварзӣ соҳаи ниҳоят меҳнатталаб ва маблағталаб мебошад. Масалан, новобаста аз он, ки дар солҳои соҳибистиқлолии кишвар барои рушди соҳа аз ҳисоби сарчашмаҳои давлатӣ 18 млрд сомонӣ, маҳсусан барои 29 лоиҳаҳои сармоягузории давлатӣ 9,4 млрд сомонӣ равона гардидааст, ҳоло ҳам вазъи сармоягузориҳо дар соҳаи кишоварзӣ ташвишовар аст.¹¹⁸ Барои мисол сармоягузориҳо ба сармояи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ дар солҳои 2017-2021 мутаносибан ба солҳо 0,86%, 0,17%, 0,26% 0,11%, 0,10%-и ҳаҷми сармоягузориҳо ба сармояи асосии ҷумхуриро ташкил доданд.¹¹⁹ Аз ин хотир, бо назардошти он, ки солҳои 2021-2026 солҳои саноатиқунонии босуръати иқтисодиёти кишвар эълон гардидааст ва ин ҳадаф шомили истеҳсолоти аграрӣ низ мебошад ва ба масъалаи сармоягузорӣ алоқамандии мустақим дорад. Яъне, дар ин

¹¹⁷ Статистический ежегодник РТ/Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан-Душанбе, 2018-С.313.; Статистический ежегодник РТ/Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан-Душанбе, 2022-С.289(414с.).

¹¹⁸ Паёми Президента Ҷумхурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумхурии Тоҷикистон, 26 январи соли 2021. -Душанбе, 2021. - С.16(25с.).

¹¹⁹ Омори солонаи ҔТ/ Агентии омори назди ПҔТ. -Душанбе, 2022. -С.294(414с.).

таносубхое, ки имрӯзҳо дар кишоварзӣ сармоягузориҳо амалӣ мешаванд бо ин таносубҳо ба ҳадафҳои гузошташуда расидан хеле мушкил аст.

Нуқтаҳои дар боло тавсифшуда бо ёрии нишондиҳандаҳои оморӣ собит шудаанд, ки мо муҳтасаран онҳоро дар ҷадвали зер мавриди арзёбӣ қарор додем, (ҷадвали 2.1.3.).

Ҷадвали 2.1.3. -Динамикаи баязе нишондиҳандаҳои тавсифдихандаи ҳолати рушди истеҳсолоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2021 нисбат ба соли 2017
Ҳиссаи МУК дар ММД-и ҔТ, бо %	20,3	19,8	20,9	22,7	24,1	+3,8 б.ф.
Сармоягузориҳо ба сармояи асосии кишоварзӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба сармояи асосии ҔТ, бо %	0,86	0,17	0,26	0,11	0,10	-0,76 б.ф.
Бакордарории фондҳои асосии кишоварзӣ дар ҳаҷми умумии бакордарории фондҳои асосӣ дар ҔТ, бо %	1,32	1,08	0,19	0,16	0,15	-1,17 б.ф.
Сармоягузориҳои кишоварзӣ аз буҷети ҷумҳурияйӣ бо % нисбати ММД	0,15	0,03	0,04	0,01	0,01	-0,14 б.ф.
Аҳолии машғули кори кишоварзӣ дар шумораи умумии аҳолии машғули кори ҷумҳурӣ, бо %	60,9	61,1	61,2	60,9	60,6	-0,3 б.ф.
Сармоягузории давлатӣ барои ҳифз ва истифодаи оқилонаи замин, млн. сомонӣ	11,9	15,3	119,1	119,1	154,2	+142,3

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маълумоти омори солонаи ҔТ. –Душанбе: Агентии омори назди ПЧТ 2022. -C.84-84, 216-217, 289-294 (414с.) аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

9. Мушкилоти дигаре, ки моро водор месозад ба ташаккулу рушди ҳамгироиҳои соҳаҳои аграрию саноатӣ диққати ҷиддӣ дидем, ин ҳам коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Дар соли 2015 дар корхонаҳои агросаноатии кишвар ҳамагӣ 20% ва дар соли 2020 30%-и маҳсулоти кишоварзӣ дар корхонаҳои агросаноатӣ коркард шудаанд. Ин маънои онро дорад, ки имрӯзҳо истеҳсолоти агросаноатии кишвар иқтидорҳои заруриро надоранд, ки маҳсулотҳои кишоварзиҳо дар ҳудудҳои зарурӣ дар доҳили кишвар коркард намоянд ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ баҳусус маҳсулоти озукварӣ дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти ҷумҳурӣ дар корхонаҳои ин соҳа ҷори намудани технологияи инноватсионӣ ва муосирро тақозо менамояд. Маҳз чунин

корхонаҳо истеҳсолоти агросаноатии кишварро дар ояндаи наздик ба истеҳсолоте табдил дода метавонанд, ки аҳолии кишварро дар сатҳи зарурӣ бо маводи озуқавории худӣ таъмин карда тавонанд. Дар соҳаи саноат, аз ҷумла саноати коркард низ ҷорабинҳо ва корҳо бо мақсади азҳуд намудани захираҳои ашёи ҳоми дохилии ҷумҳурий анҷом дода шудаанд. Масалан, дар соли 2016 барои навсозии техникию технологӣ корхонаҳои соҳаҳои саноат 720,6 млн.сомонӣ маблағҳои худӣ ва сармоягузорони хориҷӣ равона намуданд. Дар маҷмуъ дар соҳа дар ин сол 192 корхона ва коргоҳҳои нави саноатӣ бо 6630 ҷойҳои нави корӣ ташкил шуданд.¹²⁰

Ба мақсади истеҳсоли маҳсулоти нав, дар соли 2017 барои бунёд, таҷдиду васеъкунии корхонаҳои саноатӣ 557,6 млн.сомонӣ сармояи дохилӣ ва хориҷӣ сармоягузориҳо анҷом дода шуданд, ки аз он маблағи 534,0 млн.сомонӣ (60,6 млн. доллари ИМА) сармояи хориҷӣ маҳсуб меёбад.¹²¹ Мувофиқи ҳисоботи расмии вазорати номбурда дар соли 2018 нишондоди номбурда 757,7 млн. сомониро ташкил дода буд. Аз рӯи маълумотҳои оморӣ дар соли 2018 дар ҷумҳурий 131 адад корхона ва коргоҳҳои нави саноатӣ бо таъсиси 1753 ҷойҳои нави корӣ сохта ба истифода дода шудаанд. Аз ин миқдор дар соҳаи саноати ҳӯрокворӣ 18 корхонаву коргоҳи саноати ҳӯрокворӣ бо 179 ҷойи корӣ ба истифода дода шуданд, ки қалонтарини онҳо коргоҳи нав бо истифода аз ҳатҳои технологияи пешқадами корхонаи ордбарории “Анҳор”-и шаҳри Бӯстон бо иқтидори 380 тонна ғалла дар як шабонарӯз ва сармояи 8,5 миллион сомонӣ маҳсуб меёбад. Ҳамзамон, дар саноати сабук ва пилла дар ҳамин сол ба миқдори 215 млн.сомонӣ техника ва технология оварда шуда буд.¹²²

Дар ин радиф, барои таъсиси истеҳсолоти нав, воридоти таҷҳизоти нави технологӣ ва васеъгардонии фондҳои истеҳсолӣ дар соҳаҳои саноат,

¹²⁰ Маълумоти таҳлилӣ оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати ҶТ дар соли 2016 ва вазифаҳо барои соли 2017.-С.3 (23с.).

¹²¹ Маълумоти таҳлилӣ оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати ҟТ дар соли 2017 ва вазифаҳо барои соли 2018.-С.4 (17с.).

¹²² Маълумоти таҳлилӣ оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳо барои соли 2019.-С.4 (20с.).

дар соли 2019 дар ҳаҷми 903,7 млн. сомонӣ маблағҳои дохилии корхонаҳо ва сармоягузорони дохилию ҳориҷӣ барои ворид намудани техника ва таҷхизоти нави технологӣ равона гардида буданд. Дар ҷумҳурӣ 219 корхонаи нави саноатӣ бо таъсиси 2942 ҷойи корӣ ба истеҳсолот шуруъ карда буданд.¹²³

Ҳамчунин, тағйироти мусбӣ дар соҳаи саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ идома доранд. Соли 2021 дар соҳаи саноат 2397 корхона ба қайд гирифта шудааст, ки нисбати соли 2020 114 адад зиёд мебошад. Дар давраи таҳлилӣ бошад 398 корхонаву коргоҳ бо таъсиси 6 500 ҷойи корӣ соҳта ба истифода дода шуд. Ҳиссаи вилояти Суғд 54,3%, вилояти Ҳатлон 26,6%, ВМҚБ 0,8%, шаҳри Душанбе 8,6% ва НТҶ 9,7%-ро дар таркиби ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ташкил доданд. Дар ҳамин давра дар соҳаи саноати ҳӯрокворӣ 37 корхона ва коргоҳи саноатӣ бо таъсиси 1095 ҷойи кории нав соҳта ба истифода дода шуд. Нишондиҳандаҳои асосии рушди саноати коркард, аз ҷумла саноати сабук ва ҳӯрокворӣ дар ҷадвали 2.1.4. оварда шудааст.

Ҷадвали 2.1.4. -Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии соҳаи саноати ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2021 нисбат ба соли 2017
Маҳсулоти умумии соҳаи саноати коркард, млн. сомонӣ, аз ҷумла:	11776 100%	13520 100%	15952 100%	19054 100%	22313 100%	+10537 -
- саноати сабук, млн. сомонӣ	2411	2542	2707	2961	4216	+1805
Ҳиссаи саноати сабук дар саноати коркард, бо %	20,5	18,8	17,0	15,5	18,9	-1,6 б.ф.
- саноати ҳӯрокворӣ, млн. сомонӣ	4304	4900	5399	7089	7608	+3304
Ҳиссаи маҳсулоти соҳаи ҳӯрокворӣ дар соҳаи коркард, бо %	36,5	36,2	33,8	37,2	34,1	-2,4 б.ф.
Шумораи корхонаҳои соҳаи ҳӯрокворӣ, адад	478	468	462	501	515	+ 37,0
Шумораи коргарони соҳаи саноати коркард, ҳазор нафар	86,7	82,6	83,3	86,4	88,4	+1,7
Музди меҳнати миёнаи кормандони соҳаи саноати коркард, сомонӣ	1273,88	1460,02	1580,28	1698,28	1995,53	+721,65

Сарчашма: Мавод дар асоси маҷмуаи омории саноати ҔТ/ Агентии омори назди ПҔТ. –Душане, 2022.-С.14-15, 19(89c); Маҷмуаи омори солонаи ҔТ/ Агентии омори назди ПҔТ. -Душанбе, 2022. - С.84-85, 131-132(414c.) аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

¹²³ Маълумоти таҳлилӣ оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 ва вазифаҳо барои соли 2020.-С.1(22c.).

Бузургтарин корхонаҳои бунёдгардидаи саноати хӯрокворӣ, ин корхонаҳои коркард ва банду бости мева ва сабзавоти хушки ҶДММ «Хӯчанд-Агро», истеҳсоли гӯшти мурғи ҶДММ «Чӯчаи Байзo»-и ноҳияи Б.Фафуров, коргоҳҳои истеҳсоли маҳсулоти консервагии ҶСП «Оби Зулол»-и шаҳри Истаравшан ва коргоҳи нави истеҳсоли маҳсулоти ҳасиби ҶДММ «Ширкати Азизӣ»-и ноҳияи Б.Фафуров ба шумор мераванд. Дар шароити имрӯза дар саноати хӯрокворӣ 515 корхона ба маҳсулоти ғизоии саноатӣ машғул мебошад, ки дар маҷмуъ зиёда аз 10 ҳазор нафар аҳолии қобили меҳнатро ба кор фаро гирифта, дар таъмини бехатарии озуқавории аҳолии кишвар саҳми худро мегузоранд.¹²⁴

10. Дар ҷамъбости ин таҳлилҳо нуқтаи дигареро мавриди баҳс қарор додан мумкин аст, ки он ҳам бошад, масъалаи дастгирии давлат аз фаъолияти хочагидории корхонаву субъектҳои хочагидори соҳаи кишоварзӣ мебошад. Масалан, новобаста аз он, ки дар ин соҳаи ҳаётан муҳими иқтисодиёти чумхурӣ зиёда аз 24,1%-и ММД-и чумхурӣ истеҳсол мешавад ба ин соҳа аз буҷети чумхурӣ дар 5 соли охир ба ҳисоби миёна дар ҳар як сол 0,1 %-и ММД-и кишвар маблаг ҷудо шудааст.¹²⁵ Бинобар ин, ба фикри мо масоиле, ки дар боло қайд намудем аз ҷумлаи масъалаҳое ҳастанд, ки ҳалли онҳо ва ба инобат гирифтани онҳо дар ниҳояти кор метавонад ба рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ бо назардошти тақвияти муносибатҳои ҳамгириҳои агросаноатӣ, аз ҷумла ба рушди комплекси агрозуқавории мамлакат мусоидат менамоянд.

§ 2.2. Таҳлил ва арзёбии вазъи комплекси агрозуқаворӣ дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари аграрӣ буда, сатҳи кишоварзии он дар рушди иқтисодиёт, таъмини аҳолии мамлакат бо ҷои кор, таъмини корхонаҳои саноатӣ бо ашёи хом ва таъмини амнияти озуқавории мардуми кишвар нақши калидӣ дорад. Ҳамчунин маълум аст, ки соҳаи кишоварзӣ ин вазифаҳои таърихӣ ва иқтисодӣ-иҷтимоии худро танҳо

¹²⁴ Маълумоти таҳлилий оид ба ҷамъбости натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати ҔТ дар соли 2020 ва вазифаҳо барои соли 2021.-С.3(24с.).

¹²⁵ Омори солонаи ҔТ/ Агентии омори назди ПҔТ. -Душанбе, 2022. -С.212, 294(414с.).

дар доираи ҳамгириоҳои агросаноатӣ ба таври зарурӣ ичро карда метавонад. Ба соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ аз замони ташаккулӯбии ҶШС Тоҷикистон то имрӯз диққати ҷиддии илмӣ ва сиёсӣ дода мешуд ва мешавад. Нуқтаи муҳим дар он аст, ки соҳаи кишоварзии ҷумҳурии мо ба робитаҳои он бо саноат ва соҳаву зерсоҳаҳои савдо ва ҳӯроки умумӣ ҳамавақт муарриғари вазъи феълии иқтисодиёти кишвар маҳсуб меёбад. Масалан, дар замони Шуравӣ иқтисодиёти кишоварзии ҷумҳурӣ асосан барои истеҳсоли ашёи хом барои корхонаҳои саноатии шаҳрҳои марказии ИҶШС нигаронида шуда буд. Аз ин хотир, корхонаҳои сикли пурраи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар кишоварзии онвақтаи ҷумҳурӣ хело кам ба назар мерасиданд. Аммо доираи марказии КАС-соҳаи кишоварзӣ ҳама вақт бо техникуму технологияи зарурӣ таъмин буд ва навъкунии базаи моддӣ-техникии кишоварзӣ доимо зери назорати ҳукумати ҳамонвақта қарор дошт. Зоро маълум буд, ки камшавии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба қандашавии ягон сикли истеҳсолӣ дар занцираи агросаноатии ин давлати бузург ба вуқӯй мепайваст. Аз ҳамон солҳо инҷониб, муҳаққиқон ба масъалаи ҳамгириоҳои соҳаи кишоварзӣ бо саноат дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он таҳқиқотҳои илмӣ мебурданд ва мебаранд. Баъзе аз ин таҳқиқотҳо ҳусусияти ҷуғрофӣ-иқтисодӣ доштанд, баъзеи дигар ҳусусияти иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои агросаноатии кишварро фаро мегирифтанд. Масалан, соли 1947 корманди шуъбаи Тоҷикистонии Академияи илмҳои ИҶШС Т.А. Васильев монография худро, ки «Таджикистан» номгузорӣ шуда буд, нашр намуд, ки дар он муаллиф оиди табиат, аҳолӣ, ҳудуд, иқтисодиёти Тоҷикистон ва дар бораи ҳусусиятҳои хосу фарқунандагии ноҳияҳои алоҳидаи он сухан рондааст. Баъдан, соли 1956 дар АИ Тоҷикистон ва Институти географияи АИ ИҶШС асаре бо номи «Таджикская ССР» рӯйи чоп омад, ки муаллифони он Тоҷикистонро ба 8 минтақаи иқтисодӣ: 1) Қисми гарбии водии Фарғона; 2) Водии Зарафшон; 3) Водии Ҳисор; 4) Ҷанубу гарбии Тоҷикистон; 5) Ҷанубу шарқии Тоҷикистон; 6)

Тоҷикистони Марказӣ; 7) Помири Ғарбӣ; 8) Помири Шарқӣ чудо кардаанд.¹²⁶

Дар соли 1977 бошад, кормандони АИ Тоҷикистон асари илмии бузургҳаҷмро, ки «Проблемы развития и размещения производительных сил Таджикской ССР на период 1971-1980» ном дошт, чоп карданд. Дар он муҳаққиқон Тоҷикистонро ба 7 зонаи иқтисодӣ чудо карданд: 1) Зонаи Шимолӣ; 2) Зарафшон; 3) Ҳисор; 4) Вахш; 5) Кӯлоб; 6) Ғарм; 7) Зонаи Бадаҳшони Қӯҳӣ.¹²⁷

Қобили қайд аст, ки шуруъ аз солҳои 70-уми асри гузашта дар масъалаҳои ноҳиябандӣ як гурӯҳ таҳқиқотчиён, аз ҷумла И.Қ. Нарзиқулов, Қ.Ш.Ҷӯраев, Б.М.Ҳайдаров, Р.Ҳайдарова, М.Нурназаров ва М.Раҳимов корҳои илмӣ карданд. Масалан, И.Қ.Нарзиқулов ва Р.Ҳайдарова оиди ташаккули комплекси минтақавию истеҳсолии ҷанубии Тоҷикистон, Қ.Ш.Ҷӯраев оиди ноҳиябандии Тоҷикистон, Б.М.Ҳайдаров оид ба ноҳиябандии ҳурд, М.Нурназаров оид ба географияи саноат, ташаккули комплекси аграрию саноатӣ ва М.Раҳимов оид ба масъалаи ташаккули ноҳияи иқтисодӣ, таркиби қаламрави он (комплекси саноатӣ, сиклҳои истеҳсолӣ, ноҳияи саноатӣ, гирех ва марказҳои саноатӣ) таҳқиқотҳо анҷом доданд.

Лозим ба ёдоварист, ки ҳангоми омӯзиши КАС онро ба 5 буриши соҳторӣ чудо кардан мумкин аст: 1) соҳтори функционалӣ-соҳавӣ; 2) соҳтори ҳудуди (территориявӣ)-истеҳсолӣ; 3) технологӣ; 4) соҳтори маҳсулоти – ашёихомӣ; 5) соҳтори ташкилӣ-идоракунӣ.

Дар таҳқиқотҳои олимони номбурда (И.Қ. Нарзиқулов, Қ.Ш.Ҷӯраев, Б.М.Ҳайдаров, Р.Ҳайдарова, М.Нурназаров ва М.Раҳимов) дар солҳои 1980-ум аз рӯйи соҳтори ҳудудӣ (территориявӣ)-истеҳсолӣ КАС-и ҷумҳуриро ба 5 минтақаи агросаноатӣ чудо мекунанд: 1) Шимолӣ; 2) Марказу Ҳисор; 3) Вахшу Бохтар; 4) Кӯлоб; 5) Помири Дарвоз.¹²⁸

¹²⁶ Таджикская ССР. Географиз. Москва, 1956. –С.83-84.

¹²⁷ Проблемы развития народно-хозяйственного комплекса Таджикской ССР, Душанбе, изд. «Дониш», 1977. –С.104.

¹²⁸ Тағоев Ҷ.Ҳ. Иқтисод, ташкил ва идоракуни корхонаҳо (Воситаи таълимӣ) – Душанбе: «Ирфон», 2012. –С.49(336с.).

Ҳамин тариқ, аз нигоҳи равзанаи агросаноатӣ будани иқтисодиёти Тоҷикистон маълум гардид, ки шароити кишвари мо ба панҷ минтақаи агросаноатӣ чудо мешавад. Таҳқиқоти мо низ ба таҳлилу арзёбии вазъи комплекси агроозуқаворӣ дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор баҳшида шудааст.

Минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор аз руи тақсимоти ҳудудии КАС-и Тоҷикистон чор шаҳр ва сездаҳ ноҳияро дар бар мегирад ва шомили ҳеч қадом аз вилоятҳои Тоҷикистон нестанд ва мустақиман аз Душанбе идора мешаванд. Пахноварии ин минтақаи агросаноатӣ дар соли 2021- 28 600 км² аст, ки 20,2 дарсад аз ҳудуди Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Минтақаи мазкур водии Ҳисор ва водии Раштро дар бар гирифта, аз самти ҷануб бо вилояти Сурхандарёи Ҷумҳурии Ӯзбекистон, шимол бо вилояти Суғд, ҷануб бо вилояти Ҳатлон ва аз шарқ бо ВМҚБ ҳамсарҳад мебошанд. Дар ин қаламрави ҷумҳурӣ, дар водии Ҳисор, пойтаҳти Тоҷикистон шаҳри Душанбе воқеъ аст. Минтақаи мавриди омӯзиши мо Марказу Ҳисор дар навбати худ ба 2 гурӯҳи ноҳияҳои агроиқлими чудо мешаванд: 1) ноҳияи агроиқлими Ҳисор; 2) ноҳияи агроиқлими Рашт.

Расми 5.- Ҳаритаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ранги сурҳ шора ба ҳудудҳои минтақаи Марказу Ҳисор)

Ноҳияи агроиқлимии Ҳисор. Ҳарорати аз ҳама хунуки моҳ дар ин ноҳияи агроиқлими, дар масоҳати аз 100 метр паст аз сатҳи баҳр мұйтадил буда, дар қисмати ғарбии водӣ 1,5-2,5 дараҷа, дар қисмати марказӣ ва шарқӣ 0-1 дараҷаро ташкил медиҳад. Ба шароитҳои на он қадар хуби иқлими ҳарорати пасти дар фасли баҳор баамаломада ва раъду барқро метавон дохил намуд, ки дар муддати 2-3 сол ба гул ва ҳосили зардолую шафттолу таъсири манфии худро мерасонад.¹²⁹ Давраи нашъунамои фаъоли растаниҳо аз миёнаи моҳи март оғоз ёфта, то аввали моҳи ноябр давом мейбад. Давомнокии миёнаи он 220-240 рӯз идома ёфта, бо зиёдшавии баландӣ ба 100 метр давомнокии давраи фаъоли нашъунамои растаниҳо ба ҳисоби миёна ба муддати 5-7 рӯз кутоҳ мегардад.¹³⁰

Ноҳияи агроиқлимии Рашт. Ҳудуди он дар баландии 1000 метр чойгир шуда, зимистони ҳақиқиро доро мебошад, давомнокии он дар баландиҳои 1200-1400 метр ба ҳисоби миёна 75-85 рӯзро ташкил медиҳад. Бо зиёд гаштани баландӣ ба микдори 100 метр давомнокии зимистони ҳақиқӣ ба ҳисоби миёна ба микдори 4-5 рӯз зиёд гардида, давраи нашъунамои растаниҳо дар фасли зимистон мушоҳида намешавад. Захираҳои агроиқлимии минтақаи Рашт то баландии охирин имконияти ҳарсола ба даст овардани бисёре аз зироатҳои кишоварзӣ, аз он чумла дар баландии 2900-3000 метр - ғалладонагиҳо ва зардолу, дар баландии 2400-2500 метр - бодиинг, қарам, намудҳои пешпазаки помидор, дар баландии 2200-2300 метр-намуди барвақтии картошкана ҷуворимакка барои дон; дар баландии то 1700-1800 метр-намуди пешпазаки ангур ва дерпазаки картошкана, дар баландии то 1400-1500 метр – намуди миёнапази ҷуворимакка, намуди дерпазаки ангурро ба амал меорад.¹³¹

¹²⁹ Советский союз. Геогр. Описание в 22-х томах. Таджикистан. М., 1968. -С.31.

¹³⁰ Пиров С., Раҳмонов А. Масъалаҳои истифодаи босамари замину оби Тоҷикистон. Нашр. «Ирфон», Душанбе, 1985. - 45.

¹³¹ Исаинов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ. -Душанбе: «Ирфон», 2018. -С.587-588(648с.).

Минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор аз рӯйи тақсимоти маъмурию ҳудудӣ ноҳияҳои зеринро фарогир мебошад,(чадвали 2.2.1.).

Чадвали 2.2.1. -Худудҳо ва аҳолии минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор мувофиқи тақсимоти маъмурӣ-територияйӣ ва демографӣ

Ноҳияҳо	Масоҳат (ҳаз. км мураб) 2017	Аҳолӣ (ҳазор нафар) 2017	Масоҳат (ҳаз. км мураб) 2021	Аҳолӣ (ҳазор нафар) 2021	Афзоиш ё камшавӣ дар:	
					масоҳат	аҳолӣ
Ҷумҳурии Тоҷикистон	141,4	8931,2	141,4	9886,8	-	+955,6
ш.Душанбе	0,1	831,4	0,1	1201,8	-	+370,4
Шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурий	28,5	2069,2	28,5	2101,0	-	+31,8
ш.Ваҳдат	3,7	330,2	3,7	359,8	-	+29,6
ш.Рофун	0,5	42,6	0,5	45,4	-	+2,8
ш.Турсунзода	1,2	286,2	1,2	320,2	-	+34
ш.Ҳисор	1,0	293,9	1,0	331,4	-	+37,5
н.Варзоб	1,7	78,7	1,7	89,3	-	+10,6
н.Лаҳш	4,6	63,8	4,6	54,4	-	-9,4
н.Нуробод	0,9	78,3	0,9	72,6	-	-5,7
н. А.Рӯдакӣ	1,8	490,6	1,8	387,2	-	-103,4
н. Рашт	4,6	122,3	4,6	131,1	-	+8,8
н.Сангвор	6,0	22,4	6,0	25,1	-	+2,7
н.Тоҷикобод	0,7	43,9	0,7	50,9	-	+7,0
н.Файзобод	0,9	98,7	0,9	111,7	-	+13,0
н.Шаҳринав	1,0	117,5	1,0	121,9	-	+4,4

Сарҷашма: Агентсии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори минтақаҳо.-Душанбе, 2022, -С.17(329с.).

Ҳамин тариқ, таҳлили маълумоти чадвали 2.2.1. нишон медиҳад, ки шаҳру ноҳияҳои аз ҳама калонтарини минтақа шаҳри Ваҳдат, ноҳияҳои Лаҳш, Рашт ва Сангвор мебошанд. Қобили қайд аст, ки дар ин минтақа мақоми маҳсусро шаҳри Душанбе бо 4 ноҳияи зертобеи худ доро мебошад, ки пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар навбати худ дар ин шаҳр 1201,8 ҳазор нафар аҳолии ҷумҳурий сукунат меқунанд ва пешрафтатарин корхонаҳои саноати сабуку ҳӯроквории кишвар ва бозорҳои рушдкардаи ҷумҳурий, аз ҷумла бозорҳои агроозуқаворӣ дар ҳамин минтақа ҷойгир шудаанд. Мақсади равшаний андохтан ба сатҳи рушди иқтисодӣ, иҷтимоии минтақаи номбурда, мо нишондиҳандаҳои зеринро дар ҷадвали 2.2.2. мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем.

Чадвали 2.2.2. -Нишондиҳандаҳои умумииқтисодии минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор

Нишондиҳандаҳо	Ҷумҳурии Тоҷикистон	Минтақаи Марказу Ҳисор		Соли 2021 нисбати 2017	Соли 2021 минтақаи Марказу Ҳисор нисбат ба ҷумҳурӣ, бο%
	2021	2017	2021		
Масоҳати замин (ҳаз. га)	14137,9	2860,0	2860,0	-	20,2%
Шумораи аҳолӣ (ҳазор нафар)	9886,8	2900,6	3302,8	+402,2	33,4%
Ноҳияҳо (адад)	47	13	13	-	27,6%
Шаҳрҳо (адад)	18	4	4	-	22,2%
Ҷамоатҳо (адад)	368	101	101	-	27,4%
Маҳсулоти умумии саноатӣ, млн. сомонӣ	38829	3016,1	7115,7	+4099,6	18,3%
Маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ	39769,4	4428,9	5976,6	+1547,7	15%
Сармоягузорӣ, млн. сомонӣ	15124,9	6744,5	8982,4	+2237,9	59,4%
Шумораи миёнаи солонаи кормандони кироякор, ҳаз. нафар	1237,6	136,2	143,8	+7,6	11,6%
ММ/меҳнати кормандон ва хизматчиён, сомонӣ	1540,84	1384,5	1778,8	+394,3	1,2 баробар

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Омори минтақаҳо/ Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: Агентии омори назди ПҶТ, 2022, -С.14-17, 69(329с.); Омори кишоварзии ҶТ // Маҷмуаи оморӣ. -Душанбе, 2022. -С.16(354с.); Омори саноати ҶТ // Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2022. -С. 9, 75-96(89с.); Омори солонаи ҶТ// Маҷмуаи оморӣ. -Душанбе, 2022. -С.136, 293-294(414с.).

Мавриди зикр аст, ки минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор яке аз минтақаҳои аз нигоҳи аграрию саноатӣ рушдкардаи кишвар маҳсуб меёбад. Барои комплекси агроозуқавории мазкурро баҳо додан мо сараввал соҳаи кишоварзии минтақаи номбурдаро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Маълум аст, ки кишоварзӣ таъминкунданаи асосии ашёи хом барои соҳаҳои саноати сабук ва озуқаворӣ мебошад. Дар ин раванд қобили қайд аст, ки маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ аз рӯйи самти истифодабарияш ба ду қисмат ҷудо мешавад: 1) Маҳсулоте, ки дар шакли натуралий ба истеъмолот меравад (шир, гӯшт, сабзавот, мевагихо, картошка, полезиҳо ва др.); 2) Қисми маҳсулоти кишоварзӣ, ки барои коркард ба корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ дохил гардида, баъдан дар шакли нимфабрикатҳо ё маҳсулоти озуқавории тайёр ба истеъмолот равона қарда мешавад. Хуласи қалом, асоси комплекси озуқавориро аз ҷумла, комплекси озуқавории минтақавиро соҳаи кишоварзии он ташкил медиҳад.

Аз ин хотир, мо низ кӯшиш ба ҳарҷ медиҳем, ки нишондиҳандаҳои асосии соҳаи кишоварзии минтақа ва тамоюлҳои рушди онро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дихем. Маълум аст, ки асоси иқтисоди агари ҳар як минтақаро захираҳои замини он ташкил медиҳад. Вобаста ба ин мо захираҳои заминҳои аҳамияти кишоварзиштаи (киштзорҳои) минтақаи мавриди таҳлилро арзёбию таҳқиқ менамоем, (чадвали 2.2.3.).

Чадвали 2.2.3. -Динамикаи майдони замини аҳамияти кишоварзиштаи минтақа дар солҳои 2017-2021 (ҳазор га)

Нишондиҳанда	Чумхурии Тоҷикистон	Минтақаи Марказу Ҳисор		Афзоиш ё камшавӣ (+,-)	Ҳиссаи минтақа дар ҶТ, бо %
	2021	2017	2021		
МЗАКД аз ҷумла: ҳазор га	3666,4	1280,6	1284,4	3,8	35,0
-замини корам, ҳазор га	660,8	141,0	140,0	-1,0	21,2
-замини дараҳтони бисёрсола, ҳазор га	154,7	50,8	53,9	3,1	34,8
-замини алафзорҳои табиӣ, ҳазор га	16,2	2,0	2,0	-	12,3
-замини чарогоҳҳо, ҳазор га	2814,8	1085,9	1087,8	1,9	38,6
-заминҳои боир, ҳазор га	19,8	0,9	0,7	-0,2	3,5

Сарҷасма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти соҳтори замин: китоби “Фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба ҳолати 1 январи солҳои 2018 - 2022 (149-150с.).

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвал бармеояд, ки МЗАКД минтақа дар давраи таҳлил 3,8 ҳазор гектар зиёд гардидааст. Ҳамзамон, МЗАКД минтақа 35,0% МЗАКД ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Дар давраи таҳлил, заминҳои дараҳтони бисёрсола 3,1 ҳазор га, замини чарогоҳҳо 1,9 ҳазор га зиёд гардида, замини алафзорҳои табиӣ бе тағйир буда, заминҳои корами минтақа 1,0 ҳазор га ва заминҳои боир бошад, дар ин давра 0,2 ҳазор га кам гардидааст.

Нишондиҳандаи дигари рушди соҳаи кишоварзии минтақаи Марказу Ҳисор ин майдони заминҳои киши зироатҳои кишоварзии минтақа маҳсуб меёбад, ки мо онро дар ҷадвали зерин мавриди таҳлил қарор додем, (ҷадвали 2.2.4.).

Чадвали 2.2.4. -Динамикаи майдони заминҳои кишти зироатҳои кишоварзии минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор

Нишондиханда	Ҷумҳурии Тоҷикистон	Минтақаи Марказу Ҳисор			Ҳиссаи минтақа дар ҶТ, бо %
	2021	2017	2021	2021 нисбати 2017	
Майдони замини кишти, ҳамагӣ гектар	861692	140378	140745	+367	16,3%
Майдони замини кишти зироати ғалладона, га	394546	79537	71371	-8166	18,1
Майдони замини кишти сабзавот, га	71240	12428	15804	+3376	22,2%
Майдони замини кишти картошқа, га	40615	12393	18032	+5639	44,4%
Майдони замини кишти полезиҳо, га	22596	794	929	+135	4,1%
Майдони замини кишти зироатҳои техникӣ, га	202035	12421	11892	-529	5,9%
Майдони замини кишти зироати ҳӯроки чорво, га	113944	22728	22629	-99	19,8%

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маълумоти омории минтақаҳои ҔТ. Агенсияи омори назди ПҔТ. – Душанбе, 2022. –С.147-161(329с.) таҳия ва баҳисобгирӣ шудааст.

Аз таҳлили ҷадвал бармеояд, ки дар соҳтори майдони замини кишти зироатҳои кишоварзии минтақа вазни хоси кишти картошқа 44,4% майдони кишти картошқаи ҷумҳурӣ ва 12,8 % майдони замини кишти минтақаро ташкил медиҳад. Дар мақоми дуюм дар майдони кишти зироатҳои минтақа майдони кишти сабзавот меистад, ки вазни хоси он 22,2% заминҳои кишти сабзавоти ҷумҳурӣ ва 11,2% майдони замини кишти минтақаро ташкил медиҳад. Дар мақоми сеюм майдони замини кишти зироати ҳӯроки чорво меистад, ки вазни хоси он 19,8% заминҳои кишти ҳӯроки чорвои ҷумҳурӣ ва 16,1% замини кишти минтақаро ташкил медиҳад ва ҳамин гуна дар зинаи чорум майдони замини кишти ғалладонагиҳо афзалият дорад, ки вазни хоси он 18,1% заминҳои кишти ғалладонаи ҷумҳурӣ ва 50,7% замини кишти минтақаро ташкил медиҳад.

Барои рушди комплекси озукаворӣ ва таъмини аҳолии минтақа бо маводи озукаворӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои соҳаҳои растани парварӣ ва чорводории кишоварзии минтақа нақши муҳим доранд. Ба ин мақсад нишондихандаҳои истеҳсоли маҳсулоти соҳаи

растанипарварии минтақаро дар 5 соли охир мавриди баррасӣ қарор додем. Ҳамзамон, ҳаҷми истеҳсоли онҳоро дар ҳаҷми умумии маҳсулотҳои соҳаи растанипарварии чумхурӣ баҳогузорӣ менамоем, (чадвали 2.2.5.).

Чадвали 2.2.5. -Динамикаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосии соҳаи растанипарварии минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор

тонна

Нишондиҳанда	ҶТ 2021	Минатқаи Марказу Ҳисор			Ҳиссаи ММХ ниисбати ҶТ, бо %
		2017	2021	2021 ниисбати 2017	
Фалладонигихо	1586292	220390,5	217706	-2684,5	13,7
Пахта	388804	9787	6194	-3593	1,6
Сабзавот	2597577	340475	465488	+125013	17,9
Картошка	1041316	244141	274326	+30185	26,3
Полезихо	818829	15928	17648	+1720	2,1
Меваҷот	444378	87665	113796	+26131	25,6
Ангур	267475	69761	104289	+34528	39,0

Сарчашима: Тахияи муаллиф дар асоси маълумоти омории Минтақаҳои ҶТ. Агентии омори назди ПҶТ. –Душанбе, 2022. –С.164-177(329.).

Аз маълумотҳои чадвали 2.2.5 бармеояд, ки дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми истеҳсоли картошка 30185 тонна, меваҷот 26131 тонна, ангур 34528 тонна, сабзавот 125013 тонна зиёд шуда, мутаносибан 26,3%, 25,6%, 39,0%, 17,9%-и ҳаҷми истеҳсоли чумхуриро ташкил медиҳад. Албатта, дар чунин вазни хоса қарор доштани минтақа дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои афзалиятдошта, гувоҳӣ аз расидан ба амнияти озуқавории минтақа дар солҳои наздик мебошад.

Дар таъмини аҳолии минтақа бо маводи озуқа нақши соҳаи чорводорӣ ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад, зеро маҳз дар ин соҳаи кишоварзӣ маводи серғизои озуқаворӣ аз қабили ширу маҳсулоти ширӣ ва гӯшту маҳсулоти гӯштӣ истеҳсол карда мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки мувофиқи стандартҳои Ташкилоти умумиҷаҳонии Тандурустӣ истеъмоли гӯшт дар давоми сол 60 кг ва шир 286 кг муқаррар гардидааст. Мувофиқи меъёрҳои тавсиявии физиологӣ истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ бар ҳар сар аҳолии чумхурӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451 тасдиқ шудааст,

меъёри истеъмоли гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ якҷоя бо моҳӣ 49,8 кг/сол, шир ва маҳсулоти ширӣ 115,3 кг/сол, тухм 180 дона дар як солро ташкил медиҳад. Маълум аст, ки барои дар чунин сатҳ таъмин намудани аҳолӣ бо маводи озукавории номбурда, минтақа бояд соҳаи чорводории ба таври интенсивӣ рушдкарدارо доро бошад. Бо ин мақсад нишондиҳандаҳои асосии соҳаи чорводории минтақаро дар 5 соли охир мавриди омӯзиш қарор медиҳем, (чадвали 2.2.6.).

Чадвали 2.2.6. -Динамикаи нишондиҳандаҳои рушди соҳаи чорводории минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор

Нишондиҳанда	1991	2017	2021	2021 нисбати 2017
Саршумори чорвои калони шоҳдор, сар	344927	589005	620783	+31778
Саршумори бузу гӯсфанд, сар	749226	1399264	1514314	+115050
Саршумори паранда, сар	3110386	1558931	3346323	+1787392
Истеҳсоли гӯшт, тонна	40072	46120	56945	+10825
Истеҳсоли тухм, ҳазор дона	238449	93004	303089	+210085
Истеҳсоли шир, тонна	138260	205266	217519	+12253
Истеҳсоли пашм, тонна	809	758	790	+32

Сарчашма: Чадвал дар асоси маълумоти омории минтақаҳои ҶТ. Агентии омори назди ПЧТ. – Душанбе, 2022. – С.179-196(329с) таҳия ва баҳисобгирӣ шудааст.

Аз таҳлили чадвал бармеояд, ки саршумори чорвои калони шоҳдор дар минтақаи мазкур 5,4%, саршумори бузу гӯсфанд 8,2%, саршумори паранда 1,1 маротиба дар давраи таҳлилӣ афзудааст. Маълум аст, ки рушди соҳаи чорводории минтақа дар ин давра аз дастгириҳою имтиёзҳои бевоситаи давлат маншъ гирифтааст. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои чорводорӣ дар давраи таҳлилӣ: истеҳсоли гӯшт дар вазни зинда 10825 тонна ё худ 23,5% афзоиш ёфтааст. Ба ҳамин монанд истеҳсоли тухм низ дар давраи таҳлил 2,3 маротиба зиёд шуда, истеҳсоли шир бошад 6% тамоюл ба афзоиш дорад. Ҳамчунин, истеҳсоли пашм дар минтақа дар давраи таҳлил 4,2% зиёд шудааст.

Дар минтақаи мазкур шумораи асосии корхонаҳои коркарди маҳсулоти озукавории мамлакат аз чумла, корхонаҳои коркарди шир, гӯшт ва фабрикаҳои мурғпарварӣ ҷойгир шудаанд. Аз ин рӯ, афзоиши

истеҳсоли гӯшту шир ба рушди саноати коркарди ин маҳсулотҳо мусоидат мекунад. Бо назардошти ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзии минтақа мо дар ҷадвали зер ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосии соҳаи кишоварзии минтақаро ба ҳар як нафар аҳолии минтақа мавриди баҳисобгирӣ қарор додем. Тибқи меъёрҳои ФАО, ки масъалаҳои таъмини озуқаворӣ ва рушди соҳаи кишоварзиро муайян мекунад, дараҷаи худтаъминии истеҳсолоти миллӣ бояд дар ҳудуди 70% бошад, яъне давлат бояд аз ҳисоби маҳсулоти истеҳсолоти миллӣ озуқавории аҳолии худро 70% таъмин намояд. Инчониб, нишондиҳандай зикршударо дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор дар соли 2021 дар ҷадвали 2.2.7 дарҷ намудем.

Ҷадвали 2.2.7. -Истеҳсоли маҳсулотҳои асосии кишоварзии минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор ба ҳар 1 нафар аҳолӣ, кг

Нишондиҳанда	Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021	Минатқаи Марказу Ҳисор		2021 нисбати 2017, бо %
		2017	2021	
Фалладонагихо	161,8	75,9	65,9	-13,2
Гандум	88,6	52,4	37,3	-28,8
Сабзавот	264,9	117,4	140,9	20,0
Картошка	106,2	84,2	83,0	-1,4
Мева	45,3	30,2	34,5	14,2
Ангур	27,3	24,0	31,6	31,6
Гӯшт дар вазни зинда	33,1	15,9	17,2	8,2
Шир	106,3	70,8	65,9	-6,9
Тухм, дона	107,4	32,1	91,8	1,8 мар-ба
Равгани растани	2,4	0,21	1,6	6,6 мар-ба
Маҳсулоти қаннодӣ	3,4	1,9	7,7	3,1мар-ба

Сарҷашма: Ҷадвал дар асоси маълумоти омори кишоварзии ҶТ / маҷмуаи оморӣ. –Душанбе, 2022. –С.139-143, 166-185, 271-279 (354с.); омори минтақаҳо / маҷмуаи оморӣ. –Душанбе: Агентии омори назди ПҟТ, 2022. –С.17, 126-129(329с); Омори солонаи ҶТ / маҷмуаи оморӣ. –Душанбе, 2022. -С.259-261(414с.); Омори саноати ҶТ /маҷмуаи оморӣ. –Душанбе, 2022. – С.46(89с.) таҳия ва баҳисобгирӣ шудааст.

Аз таҳлилу баррасии нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.2.7. маълум аст, ки аз рӯйи маҳсулотҳои алоҳидаи озуқавории баромади кишоварзӣ дараҷаи худтаъминии озуқавории минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор сатҳи муҳталиф дорад. Баъзе аз онҳо ба меъёрҳои муқарраршуда наздикианд ва бархе дигар дар сатҳи нисбатан пасттар қарор дорад. Бинобар ин сабаб, барои беҳбудӣ баҳшидан ба МУК ва МУ саноати ҳӯроквориро афзоиш додан зарур аст. Бо ин мақсад аз майдони

заминҳои кишоварзӣ ва захираҳои обии минтақаи номбурда ва иқтидорҳои истеҳсолии саноати хӯроквории он самаранок истифода намудан лозим аст. Суръат бахшидан ба интенсификатсияи истеҳсолот, рушди ҷараёнҳои инноватсионӣ, истифодаи самаранок ва мақсадноки сармоягузориҳои ватанию ҳориҷӣ, дастгирии давлатии бахши аграрӣ аз зумраи ҷораҳои аввалин ва афзалиятноки сиёсати аграрии ҳар як кишвар, аз ҷумла ҷумҳурии мо бояд бошанд. Зиёдшавии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳо ва ноҳияҳои мансуби онҳо заманаи мусоид барои худтазминии минтақа бо маводи озукаворӣ мебошад.

Ҷадвали 2.2.8. -Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ноҳияҳои минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор (ҳазор сомонӣ)

Шаҳру ноҳияҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2017	
						+,-	%
Турсунзода	530629 (12%)	597851 (12,5%)	688939 (13,7%)	763965 (14,6%)	1051232 (17,6%)	520603	198,1
Ҳисор	705906 (15,9%)	756026 (15,8%)	759742 (15,1%)	773767 (14,8%)	827552 (13,8%)	121646	117,2
Шаҳринав	274296 (6,2%)	279030 (5,8%)	359869 (7,2%)	388162 (7,4%)	421929 (7,1%)	147633	153,8
Рӯдакӣ	619391 (14%)	673661 (14%)	668327 (13,3%)	691337 (13,2%)	605685 (10,1%)	-13706	97,8
Варзоб	100177 (2,3%)	100235 (2,1%)	106413 (2,1%)	110352 (2,1%)	112461 (1,9%)	12284	112,3
Ваҳдат	682951 (15,4%)	736044 (15,3%)	800094 (16%)	851068 (16,2%)	990680 (16,6%)	307729	145,1
Файзобод	207744 (4,7%)	251885 (5,2%)	244308 (4,9%)	249400 (4,7%)	297980 (5,0%)	90236	143,4
Нуробод	171809 (3,9%)	184874 (3,9%)	213700 (4,3%)	213904 (4,1%)	231916 (3,9%)	60107	135,0
Сангвор	129110 (2,9%)	135831 (2,8%)	150901 (3,1%)	163013 (3,1%)	219782 (3,7%)	90672	170,2
Рашт	452916 (10,2%)	478947 (10%)	452391 (9%)	458883 (8,7%)	548557 (9,2%)	95641	121,1
Тоҷикобод	171441 (3,9%)	183112 (3,8%)	177201 (3,5%)	178588 (3,4%)	178867 (3,0%)	7426	104,3
Лаҳш	320325 (7,2%)	357953 (7,5%)	328312 (6,5%)	332997 (6,4%)	418875 (7,0%)	98550	130,8
Рофун	62221 (1,4%)	63486 (1,3%)	67185 (1,3%)	67433 (1,3%)	71048 (1,2%)	8827	114,2
Ҷамъ дар минтақа	4428917 (100%)	4798935 (100%)	5017382 (100%)	5242869 (100%)	5976564 (100%)	1547647	134,9

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Бюллетенҳои омории маҷмууи маҳсулоти кишоварзӣ дар солҳои 2017, 2018, 2020, 2022.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ноҳияҳои минтақаи Марказу Ҳисор дар ҷадвали 2.2.8 арзёбӣ гардидааст, ки мақсад аз он баҳодиҳии мавқеи ҳар як шаҳру ноҳияи минтақа дар ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзии минтақаи мазкур мебошад. Тавре аз нишондиҳандаҳои ҷадвал бармеояд, ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии шаҳру ноҳияҳои минтақаи Марказу Ҳисор дар солҳои таҳлилӣ тамоюл ба афзоиш дорад. Масалан, дар соли 2021 нисбат ба соли 2017 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии шаҳри Турсунзода 198,1%, Ҳисор 117,2%, Шаҳринав 153,8%, Ваҳдат 145,1%, Файзобод 143,4%, Нуробод 135%, Сангвор 170,2%, Рашт 121,1% ва Лаҳш 130,8% дараҷаи баланди тамоюли афзоишёбиро доро мебошанд. Ҳамчунин, аз таҳлил маълум мегардад, ки дар соли соли 2021 ҳиссаи шаҳри Турсунзода 17,6%, Ваҳдат 16,6% ва Ҳисор 13,8%-и маҳсулоти умумии кишоварзии минтақаро ташкил додааст. Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзии минтақа 15% ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзии ҷумҳуриро ташкил медиҳад ва ин дар раванди афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти агрозуқавории минтақа ва ҷумҳурӣ аҳамияти муҳим дорад.

Ҳамин тарик, дар натиҷаи таҳлили боло мо ба хулосае омадем, ки комплекси агрозуқавории кишвар, аз ҷумла минтақаи Марказу Ҳисор ҷузъи калидии иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад ва чӣ гунае, ки қайд кардем, саноати ҳӯрокворӣ ҳамчун қисми муҳими комплекси агрозуқаворӣ дар таъмин намудани аҳолӣ бо озуқа ва самаранок истифодабарии захираҳои ашёи хом нақши муҳимро мебозад.

Дар замони Шуравӣ саноати ҳӯрокворӣ 20 %-и маҳсулоти умумии саноатро истеҳсол намуда, ба ҳиссаи он 8 % фондҳои истеҳсолӣ ва 12 % шумораи коргарони саноати ҷумҳурӣ рост меомад.¹³² Ҳоло дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноати мамлакат, ҳиссаи саноати ҳӯрокворӣ 19,6% ҳаҷми маҳсулотро медиҳад. Умуман, саноати истихроҷ-

¹³² Соломонов Ш.М. Развитие социалистической промышленности Таджикистана. –Душанбе: «Ирфон», 1967. –С.183-184.

21,6%, истеҳсолу тақсимоти нерӯи барқ ва об 20,9%, саноати коркард-57,5% маҳсулоти саноатро истеҳсол мекунанд.¹³³

Саноати хӯроквории кишвар бисёрсоҳа мебошад, ки маъмултарини онҳо ширу маҳсулоти ширӣ, гӯшту маҳсулоти гӯштӣ, саноати орду маҳсулоти ордӣ, консервабарорӣ, равғанқашӣ, обҳои нӯшокӣ ва ташнашикан, шаробпазӣ маҳсуб меёбанд. Ин соҳаҳо 70 фоизи маҳсулоти саноати хӯроквориро истеҳсол мекунанд. Дар байни онҳо саноати консерваи меваю сабзавот, инчунин меваи хушк ва тамоку соҳаҳои маҳсусгардонидай саноати хӯрокворӣ ба ҳисоб мераванд ва маҳсулоти онҳо ба дигар давлатҳо низ фиристода мешавад. Айни ҳол истеҳсоли консерваи мева ба ҳар сари аҳолӣ назар ба ҳисоби миёнаи ИДМ 1,2 баробар ва меваи хушк қариб 10 баробар зиёд аст.

Мавриди зикр аст, ки корхонаҳои саноати хӯрокворӣ қариб дар ҳамаи гӯшаю канори мамлакат ҷойгир шудаанд. Саноати хӯроквории Тоҷикистон 515 корхонаҳои тавозуни мустақилдоштаро муттаҳид намудааст, ки ин 26,7% корхонаҳои саноати коркард ва 21,5% шумораи корхонаҳои саноати ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Дар соли 2017 ин нишондихандай дар боло номбурда 478 ададро ташкил медод.¹³⁴ Саноати хӯроквории кишвари мо базаи пуркуvvати ашёи хомиро соҳиб аст, онро соҳаҳои зироаткорӣ, боғу токпарварӣ, чорводорӣ бо ашё таъмин мекунанд.

Солҳои пешин саноати хӯрокворӣ ҳамчун соҳаи асосии хочагии ҳалқ аз коргоҳҳои хурди косибию ҳунармандӣ ташкил ёфта буд. Баъдан, саноати хӯроквории ҷумҳурӣ бисёрҷабҳа гардида, инкишоф меёбад. Танҳо баъди ҶБВ маҳсулоти ин соҳаи саноат 15 маротиб, баҳусус равған 76, гӯшт 16, ширу панир 310 маротиба афзоиш ёфт.¹³⁵

Дар афзоиш ёфтани ҳаҷми МУ саноати хӯрокворӣ дар ҷумҳурии мо саҳми ҳамгирии агросаноатӣ калон аст. Дар соли 2021 саноати хӯроквории ҷумҳурӣ ба сари аҳолӣ 6,8 кг гӯшт, 602 грамм ҳасиб, 10,4

¹³³ Саноати ҶТ/Мачмуаи оморӣ - Душанбе: Агентии омори назди ПҟТ, 2022. – С.16(89с.).

¹³⁴ Саноати ҶТ/Мачмуаи оморӣ - Душанбе: Агентии омори назди ПҟТ, 2022. – С.19(89с.)

¹³⁵ Олейниченко Д., Соломонов Р. Развитие пищевой промышленности Таджикистана. - Душанбе, 1961. - С.34.

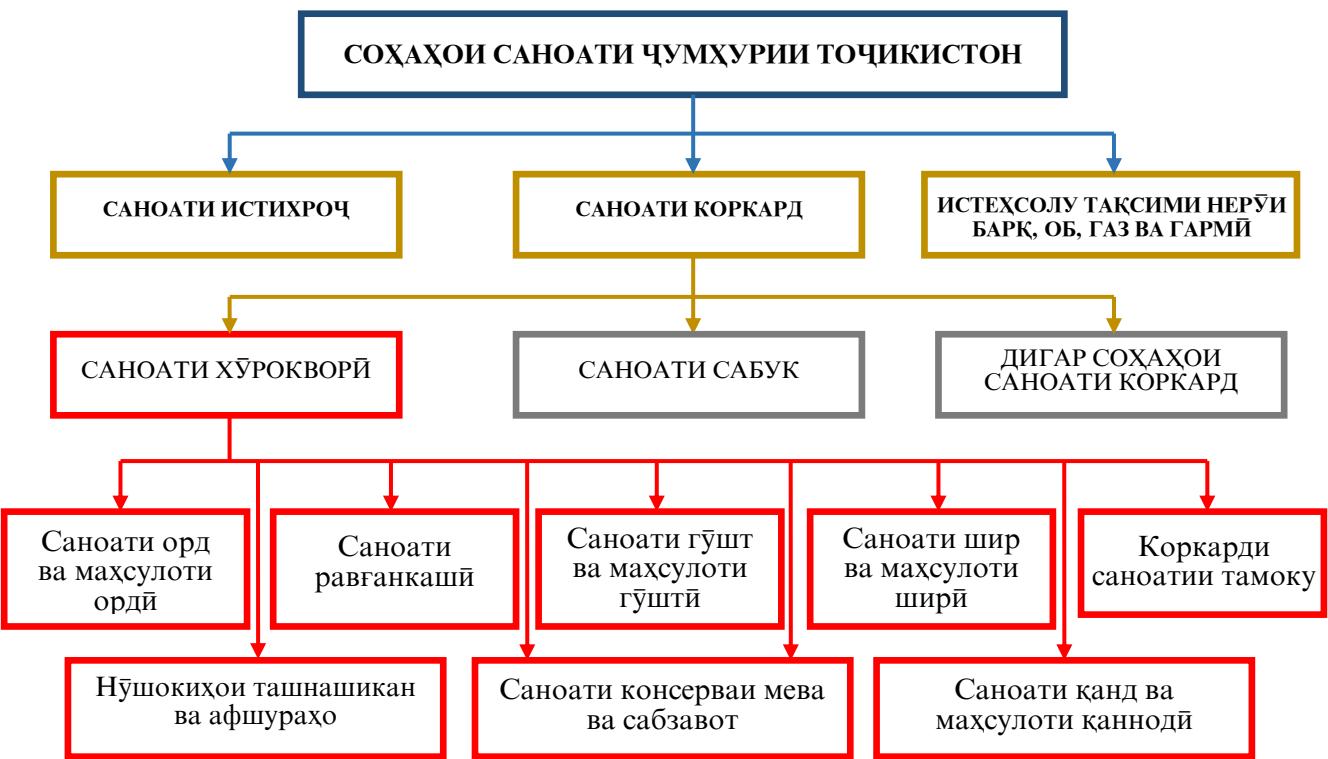
грамм равғани чорво, маҳсулоти ширӣ 1,7 кг, 3,4 кг маҳсулоти қаннодӣ, 957,9 грамм макарон, 17,4 литр нӯшокиҳои гайриспиртӣ ва 1,8 литр оби маъданӣ истеҳсол кард.¹³⁶

Шарти муҳими ҷойгиршавии саноати хӯрокворӣ ин ҷойгиркунонии оқилона дар ҳудуди кишвар, яъне шаҳру ноҳияҳо маҳсуб меёбад. Саноатӣ хӯроквориро вобаста ба сарчашмаҳои ашёи хом ва марказҳои истеъмоли маводи хӯрокворӣ ба се гурӯҳ тақсим мекунанд: 1) Ҷойгиршавии соҳаҳои саноати хӯрокворӣ дар наздикии ноҳияҳо ва марказҳои истеъмолӣ маводи озукаворӣ (нонпазӣ, шир, қаннодӣ, обҳои нӯшокӣ ва ташнашикан ва ғайра); 2) Ҷойгиршавии соҳаҳои саноати хӯрокворӣ бо назардошти наздиқӣ ҳам ба ашёи хом ва ҳам ба марказҳои истеъмолӣ (ордкашӣ, гӯштӣ, нимфабрикатҳо, тамоку, шаробпазӣ ва ғайра); 3) Ҷойгиршавии соҳаҳои саноати хӯрокворӣ бо назардошти наздиқӣ ба сарчашмаҳои ашёи хом (равған, консерваҳо аз меваю сабзавот ва маҳсулоти гӯшту шир, спирт, қанд ва ф.).

Албатта, соҳаҳои саноати хӯроквории ҷумҳурӣ хеле зиёданд ва онҳоро метавон аз рӯйи аломатҳои гуногуни таснифотӣ ба гурӯҳҳо ҷудо намуд. Аз ин рӯ, мо дар ин самт ба зерсоҳаҳо гурӯҳбандӣ намудани он қаноат мекунем ва онро дар шакли нақшавӣ пешниҳоди хонанда менамоем. Зоро маҳз донистани зерсоҳаҳои саноати хӯроквории ҷумҳурӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи комплекси агрозуқавории ҷумҳурӣ ва минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор дуруст натиҷагириӣ намоем (Расми 6.).

Қабл аз арзёбии вазъи саноати хӯроквории минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор мо қӯшиш ба ҳарҷ додем, ки вазъи имрӯзаи соҳаҳои саноати хӯроквориро дар миқёси ҷумҳурӣ мавриди баррасӣ қарор дихем. Зоро бидуни донистани нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди соҳаи саноати хӯрокворӣ мавқеи онро дар ин ва ё он минтақаи кишвар баҳогузорӣ намудан кори мушкил аст.

¹³⁶ Минтақаҳо/ Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе: Агентии омори назди ПЧТ, 2022. – С.17(329с.); Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ - Душанбе: Агентии омори назди ПЧТ, 2022. – С.46-47(89с.).

Расми 6. Соҳтори соҳавии саноати хўроквории чумхурӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Аз ин рӯ, дар ҷадвали 2.2.9. нишондиҳандаҳои макроиктисодии рушди соҳаи саноати хўроквории чумхуриро пешниҳод менамоем. Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 2.2.9. бармеояд, ки маҳсулоти умумии саноати хўрокворӣ дар давраи таҳлил 3304,0 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст. Инчунин, ҳосилнокии меҳнат 322116 сомонӣ афзоиш ёфта, ҷиҳати беҳтаргардонии сатҳи зиндагии кормандони соҳа дар ин давра музди меҳнати кормандон 550 сомонӣ афзудааст. Аммо дар дигар ҳолат тамоюли манғӣ доштани нишондиҳандаҳо, ин кам шудани шумораи корхонаҳои саноати хўрокворӣ дар давраи таҳлил мебошад.

Ҷадвали 2.2.9. -Динамикаи нишондиҳандаҳои рушди саноати хўрокворӣ дар Ҷумхурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2021

Нишондиҳанда	2017	2018	2019	2020	2021	2021 ниисбати 2017
МУ саноати хўрокворӣ, млн. сомонӣ	4304	4900	5399	7089	7608	+3304
Ҳиссаи МУ с/хўрокворӣ дар МУ соҳаи саноат, бо %	21,4	20,5	19,6	22,9	19,6	-1,8 б.ф.
Ҳиссаи ФАИ с/ хўрокворӣ дар ФАИ соҳаи саноат, бо %	4,9	3,9	5,7	5,7	4,9	-
ШМК дар саноати хўрокворӣ, ҳазор нафар	13,8	10,5	12,5	12,2	12,0	-1,8
Ҳиссаи ШМК с/ хўрокворӣ дар ШМК соҳаи саноат, бо %	15,9	12,3	14,8	14,2	14,1	-1,8 б.ф.
ҲМ дар саноати хўрокворӣ, сомонӣ /нафар	311884	466667	364797	581065	634000	+322116

Идомаи ҷадвали 2.2.9.

МММ коркунони саноати хӯрокворӣ, сомонӣ	1650	1878	1900	2102	2200	+550
Шумораи корхонаҳои саноати хӯрокворӣ, асад	478	468	462	501	515	+37,0
Ҳиссаи ШК соҳаи хӯрокворӣ дар ШК саноати ҶТ, бо %	23,9	21,6	21,3	21,9	21,5	-2,4 б.ф.

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маводи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: Агентии омори назди ПЧТ. –Душанбе: 2022. – С.14, 19-23(89с.) аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Ҳамчунин, дар ҳамин радиф мо дар ҷадвали 2.2.10 соҳтори саноати ҷумҳурӣ, аз ҷумла саноати хӯроквориро аз рӯйи истеҳсоли маҳсулот овардем, то ин ки хонанда оид ба мавқеи соҳаи хӯрокворӣ дар минтақаи мавриди таҳлил қарордоштаи мо маълумот пайдо кунад.

Ҷадвали 2.2.10. -Соҳтори саноат дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021

Нишондиҳанда	ВМКБ	Вилояти Суғд	Вилояти Ҳатлон	шахри Душанбе	НТҔ
Тамоми саноат, аз ҷумла	100	100	100	100	100
1.Саноати истиҳроҷ	62,3	30,9	3,9	1,5	33,3
2. Саноати коркард, аз ҷумла	11,8	63,1	52,6	61,3	39,9
- саноати хӯрокворӣ	7,3	24,9	11,7	24,6	8,5
3.Истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	25,9	6,0	43,5	37,2	26,8

Сарчашма: Мавод дар асоси маҷмуаи омории саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: Агентии омори назди ПЧТ. –Душанбе: 2022. – С.17-18(89с.) аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 2.2.10. бармеояд, ки дар соҳтори умумии соҳаи саноат дар давраи таҳлил ҳиссаи соҳаи саноати хӯрокворӣ тамоюлҳои гуногун дорад. Маҳсусан, дар минтақаҳои мавриди таҳлили мо, яъне минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор (шахри Душанбе ва НТҔ) дар соли 2021 ин нишондиҳанда дар мувофиқан 24,6 ва 8,5 % маҳсулоти саноатии онҳоро ташкил медиҳад, ки дар миқёси ҷумҳурӣ баъд аз вилояти Суғд дар ҷои дуюм қарор дорад.

Дар радифи таҳлилу баррасии маълумоти ҷадвали боло мо дар ҷадвали зер кӯшидем, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати хӯроквориро дар миқёси ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар минтақаи мавриди таҳқиқ қарордошта дар давраи солҳои таҳлил арзёбӣ намоем, (ҷадвали 2.2.11.).

Чадвали 2.2.11. -Динамикаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии саноати хӯроквории минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор

Нишондиҳанда	Минтақаи Марказу Ҳисор					2021 ниисбати 2017, бо %	Дар ЧТ, с.2021	С.2021, ММХ ниисбати ЧТ, бо %
	2017	2018	2019	2020	2021			
Гӯшт ва каллапочаи навъи 1 тонна	8782	8844	10958	10391	17209	95,9	67643	25,4
Ҳасиб, тонна	3076	2035	2385	2016	3514	14,2	5952	59,0
Маҳсулоти шири холис, ҳазор тонна	6,7	6,6	6,6	7,1	7,2	7,5	16,4	43,9
Панири равғанин, тонна	46,4	50,0	48,0	48,5	56,7	22,2	227	25,0
Консерваҳо (ҳамагӣ), млн б.ш.	1,6	1,3	1,6	1,3	1,7	6,2	66,5	2,5
Маҳсулоти қаннодӣ, тонна	5527	5946	7822	11322	25484	3,6 мар.	31310	81,4
Равғани растаний, ҳазор тонна	1,1	2,7	4,4	5,9	5,3	3,8 мар.	23,6	22,4
Орд дар шакли асл, тонна	7970,7	50953,7	14382,0	17369,4	13415,3	68,3	827988,5	1,6
Биринҷ, тонна	364	218	182	422	2055	4,6 мар.	17761	11,6
Маҳсулоти макаронӣ, тонна	1589	1781	1617	2940	4000	1,5 мар.	9471	42,2
Кетчуп, тонна	-	197,2	154,5	243,9	308,1	-	309,9	99,4
Нушохиҳои бе спирт, ҳазор декалитр	3131,8	6193,6	6478,8	6691,4	8982,5	1,9 мар.	17188	52,3
Обҳои маъданӣ, ҳазор декалитр	117,1	93,5	82,4	60,0	102,8	-12,2	1820	5,6

Сарчашма: Чадвал дар асоси маҷмуаи омории саноати ЧТ: Агентии омори назди ПЧТ, - Душанбе: 2022. -С.46-55(89.с.) ва ҳисобкуниҳои муаллиф таҳия шудааст.

Нишондиҳандаҳои чадвали 2.2.11. гувоҳӣ медиҳанд, ки динамикаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати хӯрокворӣ дар миқёси минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор дар давраи таҳлил тамоюлҳои гуногун дорад. Масалан, дар давраи солҳои 2017-2021 ҳаҷми истеҳсоли гӯшт ва каллапочаи навъи 1 дар корхонаҳои саноати хӯроквории минтақаи Марказу Ҳисор 95,9% афзоиш ёфтааст.

Қобили қайд аст, ки ҳиссаи ин намуди маҳсулоти хӯрокворӣ 25,4% ҳаҷми истеҳсоли онро дар саноати хӯроквории ҷумҳурӣ ташкил медиҳад. Ба ҳамин монанд, дар давраи таҳлил, ҳаҷми маҳсулотҳои ҳасиб 14,2%, ҳаҷми маҳсулотҳои шири холис 7,5%, панири равғанин 22,2%, консерваҳо 6,2%, маҳсулоти қаннодӣ 3,6 баробар, равғани растаний 3,8

баробар, орд 68,2%, биринч 4,6 баробар, маҳсулоти макаронӣ 1,5 баробар, нушокиҳои ғайриспиртӣ 1,9 баробар тамоюл ба афзоиш дошта, мувофиқан ба маҳсулотҳои номбурда, ҳиссаи онҳо дар соли 2021 мувофиқан 59%, 43,9%, 25%, 2,5%, 81,4%, 22,4%, 1,6%, 11,6%, 42,2%, 52,3% ҳаҷми истеҳсоли онҳоро дар саноати ҳӯроквории ҷумҳурий ташкил медиҳад. Ҳамчунин, дар давраи таҳлил, ҳаҷми обҳои маъданӣ 12,2% тамоюл ба камшавӣ дошта, ҳиссаи он дар соли 2021 5,6% ҳаҷми истеҳсол дар саноати ҳӯроквории ҷумҳуриро ташкил намудааст.

Дар радифи таҳлили ҷадвали боло якчанд нуқтаро иброз доштан муҳим аст: а) Дар саноати ҳӯроквории кишивар соли 2010 баҳии давлатӣ 56,3% ва баҳии гайридавлатӣ 43,7%-ро ташкил медод, ин нишондод соли 2021 мувофиқан ба 9,0% ва 91,0 % баробар шуда буд;¹³⁷ б) Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар баъзе аз соҳаҳои саноати ҳӯроквории кишивар нисбати соли 1991 ба маротиб кам ба назар мерасад. Масалан, саноати равгани ҷумҳурий дар замони Ҳокимияти Шуравӣ дорои 42 корхона буд ва дар 4 корхонаи қалонтарини он (Душанбе, Конибодом, Қўргонтеппа ва Қўлоб) ҳар сол зиёда аз 92 ҳазор тонна равгани расстанӣ тайёр карда мешуд, ки он 3,1 % ин навъи маҳсулоти тамоми Иттиҳоди Шуравиро ташкил медод; в) Ҳамчунин, дар ҷумҳурий равгани анҷибар (геран) истеҳсол карда мешавад, ки дар саноати атриёт, қаннодӣ васеъ истифода мебаранд. Ду корхонаи ин соҳа дар Турсунзода ва Қумсангир қариб 60 % равгани герани ИДМ истеҳсол мекарданд; г) Саноати консерваи меваю сабзавот аз ҷумлаи соҳаҳои асосии саноати ҳӯроквории ҷумҳурий мебошад. Ин соҳа 2 % консерваҳои меваю сабзавот ва бештар аз 10 % меваи хушики ИДМ-ро истеҳсол мекунанд. Корхонаҳои аввалини консерваи ҷумҳурий дар Конибодом (соли 1928), Ҳуҷанд (соли 1932), Исфара (соли 1938), Истаравшан (соли 1942) ва Читтура (соли 1955) сохта шуда буданд. То

¹³⁷ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон/Мачмуаи оморӣ - Душанбе: Агентии омори назди ПЧТ, 2022. – С.257(414с.)

*соли 1991 ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ 42 корхонаи консервабарорӣ вуҷуд дошт, ки дар онҳо қариб 6 ҳазор коргар кор мекард.*¹³⁸

Дар ҷумҳурӣ дар солҳои соҳибистиқлолӣ дигар соҳаҳои саноати ҳӯрокворӣ низ тараққӣ ёфта истодааст, ки садҳо ва ҳазорҳо корхонаву коргоҳҳои навтаъсисро фаро гирифтааст. Яъне, имрӯзҳо новобаста аз мушкилоти ҷойдошта соҳаҳои саноати ҳӯроквории ҷумҳурӣ, аз ҷумла минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор яке аз соҳаҳои рушдкардаи комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ ба шумор меравад.

Ҳамин тарик, дар асоси таҳлилу баррасии маводи дар боби 2-юм анҷомдодашуда оид ба вазъи ҳамгирии агросаноатӣ ва комплекси агроозуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор чунин натиҷагирӣ намудем:

1. Минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор яке аз минтақаҳои агросаноатии тараққикардаи ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад, ки ба он шаҳри Душанбе ва НТҶ ҷамъ 17 шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ дохил мегарданд. Ба ин минтақа 32,6% аҳолӣ, 20,2 % масоҳати замин ва 25,3 % замини аҳамияти кишоварзии ҷумҳурӣ рост меояд;

2. Дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор ба ҳисоби миёна 15% маҳсулоти соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ истеҳсол карда мешавад, ки аз ин миқдор 9,8% маҳсулоти растанипарварӣ ва 5,2% маҳсулоти ҷорводорӣ маҳсуб меёбад;

3. Дар зербоби 2.2. мо соҳтори комплекси озуқаворӣ ва соҳтори саноати ҳӯроквории минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисорро дар шакли схемавӣ коркарду пешниҳод намуда, ҳамзамон соҳтори маҳсулотии саноати ҳӯроквории ҷумҳуриро дар буриши минтақаҳо бо назардошти нишон додани ҳиссаи ҳар як минтақа дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноати ҳӯроквории ҷумҳурӣ баҳисобгирӣ намудем;

4. Дар ин қисмати рисола мо динамикаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии саноати ҳӯроквориро дар ҷумҳурӣ ва минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор баҳисобгирӣ ва натиҷагирӣ намудем.

¹³⁸ Нурназаров М., Раҳимов М. Ҳочагии халқи Тоҷикистон. Душанбе, 1994. – С.86-89(167с.).

Таҳлилҳо нишон доданд, ки гарчанде дар саноати ҳӯроквории кишвар дар соли 2010 бахши давлатӣ 56,3% ва бахши гайридавлатӣ 43,7% ташкил дода ва дар соли 2021 ин нишондиҳандаҳо мувофиқан ба 9,0% ва 91,0 % баробар шуда бошад ҳам, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар баъзе аз соҳаҳои саноати ҳӯроквории кишвар нисбати соли 1991 ба маротиб кам ба назар мерасад;

5. Дар зербоби 2.2. мо дараҷаи худтаъминии аҳолии минтақаи мазкурро ба маводи озуқавории истеҳсолоти агросаноатии минтақа мавриди баҳогузорӣ қарор додем, ки он дар соли 2021 дар ҳудуди 62-63% қарор дорад;

6. Дар мавриди идоракунӣ ва танзими комплекси агроозуқаворӣ ҳаминро қайд кардан бамаврид аст, ки баъди соли 1991 идоракуни давлатии марказонидашудаи комплекси агросаноатӣ, аз ҷумла комплекси агроозуқаворӣ аз байн бардошта шудааст, аммо танзими давлатии комплекси номбурда бо пуррагӣ ҷой дорад, вале он то ҳол як шакли амалкарди самаранокро фарогир нест. Албатта, такмили механизми рушди комплекси агросаноатӣ, аз ҷумла комплекси агроозуқавории кишварро мо дар боби 3-юм мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

БОБИ III. САМТҲОИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ АГРООЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИЙ

§ 3.1. Танзими давлатии комплекси агроозуқаворӣ дар доираи сиёсати аграрию саноатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити имрӯза ҳадафи ҷорӣ ва стратегию асосии рушди комплекси агроозуқавории кишвари мо ин таъмини аҳолии ҷумҳурий бо маҳсулоти озуқаи истеҳсоли ватаний маҳсуб меёбад. Қобили қайд аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даврони соҳибистиқлолии кишвар инҷониб, ба ин масъала диққати ҷиддӣ медиҳад. Дар ин самт даҳҳо қонуну қарорҳо, стратегияву концепсияҳо, барномаҳои давлатӣ ва ҳамчунин барномаҳои соҳавии рушди соҳаҳои алоҳида, аз ҷумла барномаҳои рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва озуқаворӣ қабул гардида, амал карда истодаанд. Дар маҷмуъ аксари онҳо ба рушди комплекси агросаноатии кишвар, аз ҷумла комплекси агроозуқавории ҷумҳурий нигаронида шудаанд. Масалан, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатиқунонии босуръати кишвар ҳадафи ҷоруми миллӣ эълон гардидааст.¹³⁹ Дар ин раванд, як нуқта мусаллам аст, ки саноатиқунонии босуръати иқтисодиёти ҷумҳурий дар навбати якум ба иқтисодиёти агросаноатии кишвар алоқамандӣ дорад. Чунки Тоҷикистон дар миёни соири давлатҳои ҷаҳон ҳамчун кишвари агросаноатӣ арзёбӣ мешавад. Бинобар ин сабаб низ, Президенти кишвар саноатиқунониро ҳамчун ҳадафи стратегӣ барои он эълон доштанд, то ин ки ҷумҳурии азизамонро аз кишвари агросаноатӣ ба давлати саноатию аграрӣ табдил дихем. Аз ин рӯ, саноатиқунонии босуръати истеҳсолоти ҷумҳурий аз ҳама бештар ба корхонаҳои КАС робита дорад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин раванд, дар баробари Стратегияи миллии рушд санадҳои меъёрию ҳуқуқии зиёде қабул намудааст, ки онҳо ба рушди истеҳсолоти моддӣ, аз ҷумла рушди комплекси агроозуқавории ҷумҳурий мусоидат мекунанд. Дар миёни онҳо муҳимтаринашон инҳоянд:

¹³⁹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: мохият ва самтҳои асосӣ. – Душанбе, 2018–С.4(28с.).

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тағириу иловаҳо бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ», аз 26.07. 14 с., №46

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 28.06.11., №723.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳолӣ», аз 1.08.03., №45.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, консепсияҳо ва барномаҳои инкишофи иҷтимоию иқтисодии ҔТ», аз 8.12.03., №53.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳукуки истеъмолқунандагон», аз 9.12.04с., №72.

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдудкуни фаъолияти инхисорӣ дар бозорҳои мол», аз 28.07.06с., №198.

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 5.03.07с., №241.

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», соли 2016.

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» аз 16.04.12., № 822.

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ», аз 25.03. 11., №700.¹⁴⁰

12. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, аз 01.10.16., № 392.

13. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.03.18., №159.

14. Консепсияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 04.12.03., № 523.

15. Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.03.14., № 144.

16. Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11.07.15., № 522.

17. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, аз 28.12.16., № 678).

18. Барномаи мутобиқгардонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар узвият дар Созмони умумиҷаҳонии савдо, аз 31.10.14, №691.

19. Барномаи бехатарии маҳсулоти озукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023. (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 31.10.18, № 520.

20. Барномаи рушди маъмуриқунонии андоз барои солҳои 2020-2025, аз 30.12.19., № 643.

21. Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 29.03.19., № 128.

22. Барномаи рушди саноати ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 31.07.19, № 128.

23. Барномаи саноатиқунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 27.05.20., № 293.¹⁴¹

Дар мавриди танзими давлатии комплекси агроозукаворӣ дар доираи сиёсати аграрию саноатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар

¹⁴⁰ Сомонаи расмии маркази миллии қонунгузории назди Президенти ҔТ. Сарчашмаи интернетӣ. <http://www.mmk.tj>

¹⁴¹ Сомонаи расмии Филиали тоҷикистонии маркази илмӣ-иттилоотии Комиссияи байнидавлатӣ оид ба рушди устувори Бунёди Байналмилалии Начоти Арал. Сарчашмаи интернетӣ. <http://filial-nic-mkur.tj>

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст «...мо тамоми захираву имкониятҳо ва саъю талоши худро ба ичрои вазифаҳои тибқи се ҳадафи стратегии миллӣ пешбинишуда - таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳоӣ аз бунбости коммуникатсионӣ ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ сафарбар соҳтем».¹⁴² Танҳо дар солҳои 2012-2017 барои рушду равнақи соҳаи кишоварзӣ, истифодаи оқилона ва самараовари замину об ва афзунгардонии ҳаҷми МУК, аз ҷумла озуқаворӣ ба миқдори 10 ҳазор васоити техникию технологӣ ба ҷумҳурӣ ворид шудааст, ки дар ифодаи пулӣ ин 570 млн сомонӣ ва имтиёзҳои ба ин соҳа бахшидаи давлат 200 млн сомониро ташкил медиҳанд.¹⁴³

Лозим ба ёдоварист ҳадафи дигари стратегии кишвар, ки ба ташаккули ҷойҳои корӣ ва зиёдшавии нерӯи содиротии ҷумҳурӣ таъсири мустақим дорад ин ҳифзи амнияти озуқаворӣ мебошад. Маълум аст, ки ин ҳадаф тавассути рушди соҳаи кишоварзӣ амалӣ мегардад. Ин аст, ки то соли 2018 ба мақсади тараққии кишоварзӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ давлат зиёда 12 млрд сомонӣ сармоягузориҳоро анҷом додааст. Дар натиҷа ин сармоягузориҳо танҳо дар 18 сол (2000 то 2018) МУК 3 маротиба афзоиш дод. Дар ҳамин давра бо дастгирии шарикони рушд 17 лоиҳаҳо барои таъмини аҳолӣ бо оби нӯшокӣ бо маблаги 2,4 млрд сомонӣ гузориш шуда истодаанд (50% онҳо аллакай дар татбиқанд). Дар сектори аграрӣ ва обёрии заминҳо 35 лоиҳа (5,4млрд сомонӣ) дар ҳамин давра амалӣ гардиданд.¹⁴⁴

Ҳамчунон, мавриди зикр аст, ки бо мақсади ҳифзу дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳимояи сармоягузорон Ҳукумати ҷумҳурӣ барои соҳаҳои кишоварзӣ (аз ҷумла парандапарварӣ ва ҷорводорӣ), саноати сабук, дорусозӣ, сайёҳӣ ва дигар соҳаҳои бартариятноки иқтисоди кишвар боз 30 наъви имтиёзҳоро дар се соли охир муқаррар

¹⁴² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2016. - С.9-10(25с.).

¹⁴³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2017. - С.13(32с.).

¹⁴⁴ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2018.- С.16(28с.).

кардааст. Танҳо солҳои 2016-2018 суммаи маблағҳои имтиёзҳои ҷоришуда зиёда аз 15 миллиард сомониро ташкил намуда буд, ки ин саҳми Ҳукумати кишвар барои равнақи рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла рушди ҳамгирироҳои агросаноатӣ мебошад.¹⁴⁵

Ҳукумати кишвар ба маблағузории баҳшҳои иқтисодиёти миллӣ ба мақсади таъмини суръати саноатикунонӣ диққати ҷиддӣ дода истодааст. Дар солҳои 2013-2019 ба иқтисодиёти кишвар 57,3 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ дохил шудааст ва аз ин 30 млрд сомонӣ сармоягузориҳои бевосита ҳастанд. Ҳамчунин, 80 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ дар ин солҳо бо маблағи 13,2 млрд сомонӣ сармояи давлатӣ ба иқтисодиёти миллӣ равона шуда буданд. Дар соли 2019 дар ҷумҳурӣ 66 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ва дар соли 2020 татбиқӣ боло шурӯъ карданд.¹⁴⁶

Ҳукумати Тоҷикистон барои пешрафти саноат, барои таъмини суботи иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, рушди нерӯи содиротии кишвар ва рақобатпазирии он тариқи шурӯъ ба саноатикунонӣ заминаҳои мусоиди стратегӣ мегузорад. Албатта, ин иқдомҳо бенатиҷа намонданд. Дар 7 соли таҳлил МУ саноатӣ 3 маротиба афзоиш ёфта, саҳми соҳа дар ММД ба 5,1 банди фоизӣ боло рафтааст.¹⁴⁷

Қобили қайд аст, ки иқтисодиёти ҷумҳурӣ дар соли 2020-ум 4,5% рушд карда, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба 82,5 миллиард сомонӣ баробар гардид. Дар ин давра 9,7% афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ 8,8% ва гардиши савдои хориҷӣ 0,8%, аз ҷумла содирот дар ҳаҷми 19,8% заминай рушди иқтисодии кишварро ба вучуд овард. Махсусан, истеҳсоли маҳсулоти ҳӯрокворӣ нисбат ба соли 2019-ум 28,3% афзоиш ёфт, ки далели беҳтар таъмин гардидани бозори дохилӣ бо маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон

¹⁴⁵ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2019.- С.2(24с.).

¹⁴⁶ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2019. - С.3(24с.).

¹⁴⁷ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2019. - С.5(24с.).

медиҳанд, ки рушди миёнасолонаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар давраи солҳои 1997-2020-ум 7,3% ташкил додаааст. Дастириҳо ва имтиёзҳои давлатӣ барои рушди соҳаҳои чорводорӣ, парандапарварӣ ва моҳипарварӣ ба рушди соҳаҳои зикршуда мусоидат намуданд. Аз ҷумла, дар соли 2020 шумораи корхонаҳои парандапарварӣ ба 181 расида, нисбат ба соли 2017-ум 2,7 маротиба зиёд аст. Дар соли 2020 истеҳсоли гӯшти паранда нисбат ба соли 2017-ум 4,5 баробар афзудааст ва истеҳсоли тухм қариб як миллиард донаро ташкил дода, 5,5 баробар зиёд гардидааст. Шумораи хоҷагиҳои моҳипарварӣ соли 2020-ум нисбат ба соли 2017-ум 35% зиёд шуда, истеҳсоли моҳӣ дар давраи муқоисашаванда 2,3 баробар афзудааст. Ҳамчунин, дар 20 соли охир ба мақсади тараққиёти кишоварзӣ, ташкилу тармими зерсоҳтори обёрии заминҳо, бакордарории заминҳои бекорхобида, беҳсозии вазъи экологии заминҳои кишту аҳамияти кишоварзӣ дошта, фондтаъминӣ, таъмин будан бо фондҳои гардон ва қарзҳои кӯтоҳмуддат дар соҳаи аграрӣ 22 лоиҳаҳо дар ҳаҷми 5,4 млрд сомонӣ аз ҷониби давлат сармоягузорӣ ва амалӣ гардидаанд. Ҳамчунин, 7 лоиҳа бо маблағгузориҳои давлат ва шарикони рушд дар ҳаҷми 2,4 млрд сомонӣ ба татбиқ оғоз намуданд. Дар ҳамин давра дар доираи татбиқи барномаҳои соҳавӣ майдони боғу токзори кишвар то ба 200 ҳаз. га афзуд, ки дар қиёс ба давраи то истиқлолият 2,2 баробар зиёд мебошад.¹⁴⁸

Бо вучуди чунин иқдомҳо ва дастириҳо нишондиҳандаҳои соҳа ҷиҳати иҷрои босифати барномаҳои қабулгардидаи рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ қонеъкунанда нестанд. Зоро дар баробари онҳо мушкилотҳо низ ҷой доранд.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд шудааст, ки дар ҷумҳурӣ “Барномаи ислоҳоти соҳаи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2025” амалӣ гардида истодаааст. Дар

¹⁴⁸ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2020. -С.14-23(31с.).

раванди он ба мақсади бакордарории заминҳои киштзори обёришавандай нав, тавассути чораҳои мелиоративӣ ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои боир дар ноҳияҳои мухталифи чумхурӣ 12 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ бо ҳаҷми зиёда аз 2 миллиард сомонӣ татбиқ ва ҳамчунин лоиҳаҳо ба маблағи 665 миллион сомонӣ идома доранд. Аммо новобаста ба ин, ҳамасола майдони беш аз 40 ҳазор гектар замин дар чумхурӣ, дар ҳолати ғайриқаноатбахши мелиоративӣ қарор дорад.¹⁴⁹ Ҳамчунин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соли 2021 қайд шудааст, ки ислоҳотҳои иқтисоди аз ҷумла ислоҳоти замин, ки дар сектори аграрии чумхурӣ гузаронида шуданд, натиҷаҳои назаррас доданд. Зиёдшавии МУК аз 11млрд сомонии соли 1992 то 40 млрд сомонии соли 2021, зиёдшавии майдони заминҳои обӣ то 54 ҳаз.га ва аз ҳама асосӣ- соҳиби замин шудани дехқон далели воқеии ин тағйиротҳо мебошанд.¹⁵⁰

Лозим ба ёдоварист, ки барои рушди ҳамгироиҳои агросаноатӣ мавҷудияти сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ аҳамияти муҳим дорад. Дар консепсияҳои давлатии рушди иқтисодиёти мамлакат, аз ҷумла консепсияи рушди инноватсионии КАС, ки барои то соли 2030 таҳия гардидааст дар ин бора таъкидҳои ҷиддӣ қайд шудаанд. Махсусан, дар ин консепсия дар баробари дигар таҳдидҳои ба рушди инноватсионии КАС монеъшаванда инҳо низ номбар шудаанд. Заминаи сусти моддию техникӣ ва суръати пасти таҷдиди фондҳои асосии истеҳсолӣ, ки ба коркарди саривақтии ашёи хом ва сифати маҳсулоти истеҳсолшуда таъсири манфӣ расонида, имконият намедиҳанд, ки бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ пурра таъмин гардад. Таҷдиди саноати ҳӯрокворӣ ва коркард дар асоси таҷхизоти хориҷӣ амалӣ мегардад, ки барои рушди соҳа таҳдидҳои зиёд ба вучуд меоварад. Қафомонии технику

¹⁴⁹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2019.- С.8(24с.).

¹⁵⁰ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021.-С.4(29с.).

технологии истехсолоти агросаноатӣ, рушд накардани системаи инноватсионии комплекси агросаноатӣ, заъфи истехсолоти кишоварзӣ, маҳсусан саноати ҳӯрокворӣ ва коркард, инчунин дигар соҳаҳои саноат, аз ҷумла соҳаи хизматрасонии истехсолии баҳши аграрӣ аз омилҳои асосии садди роҳи афзоиши маҳсулнокии меҳнат, рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқавории ватанӣ мебошанд.¹⁵¹

Инчунин, Ҳукумати кишвар дар доираи барномаҳои соҳавӣ низ ба рушди сармоягузориҳо дар соҳаҳои КАС ва ҳамгироиҳои агросаноатӣ дикқати маҳсус медиҳад. Масалан, дар барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 омадааст, ки истифодаи иқтидорҳои истехсолӣ ва таъсиси корхонаҳои нав имконият медиҳанд, ки то соли 2022 ҳачми истехсоли риштаи пахтагин 1,3 маротиба, матоъҳои пахтагин 14 маротиба, маҳсулоти дӯзандагӣ 1,4 баробар, маҳсулоти кешбоғӣ 1,7 баробар, ҷӯробу пайпӯқ 1,1 баробар, коркарди пуст 2,3 баробар, пойафзол 1,5 баробар, мебел 1,3 баробар ва адресу атлас 1,4 баробар афзоиш ёбанд. Лозим ба ёдоварист, ки ҳачми умумии маблағгузорӣ барои татбиқи барномаи номбурда то соли 2022 аз ҳисоби ҷалби соҳибкорон, сармоягузориҳои дохирию хориҷӣ ва маблағҳои корхонаҳо беш аз 438 млн сомониро ташкил медиҳад.¹⁵² Мавриди зикр аст, ки рушди саноати сабуки ҷумҳурӣ ин рушди ҳамгироиҳои агросаноатии кишвар дар доираи кишоварзӣ ва корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад. Ба фикри инҷониб, мо дар ин самт заминаҳои устувори ашёихомӣ ва моддию техникро соҳиб ҳастем ва дар баробари ин саноатикунони босуръати кишвар, ки ҳадафи чоруми Стратегияи миллӣ эълон гардидааст, ба ин раванд суръат мебахшад.

Дар ин ҷода барномаи рушди саноати ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 заминаи дигари ҳукуқию меъёрии рушди раванди ҳамгирои агросаноатӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад.

¹⁵¹ Концепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. - С.20(23с.).

¹⁵² Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022.-Душанбе, 2019. -С.18(31с.).

Мувофиқи сарчашмаҳои маълумотӣ воситаҳои молиявӣ аз ҳисоби сармояи дохилӣ ва берунӣ, қарзҳои бонкӣ ва маблагҳои худии корхонаҳои соҳа барои иҷрои барнома дар солҳои 2020-2025 зиёда аз 568,8 миллион сомониро ташкил медиҳад. Амалигардии барномаи мазкур барои ноилшавӣ ба натиҷаҳои зерин равона шудааст: рушди нерӯҳои иқтисодии маҳалли дехоти ҷумҳурӣ; афзунгардии маҳсулоти содироти саноати ҳӯрокворӣ; афзоиши даромадҳои аҳолӣ, пастшавии сатҳи камбизоатӣ; рушди бозори меҳнат ва шуғли пурмаҳсул; то 30 фоиз зиёд шудани вазни қиёсии коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ; сохта ба истифода додани корхонаҳои нави саноатӣ бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои муҳталифи саноати ҳӯрокворӣ; паст шудани нарҳи маҳсулоти ҳӯрокворӣ дар бозорҳои ҷумҳурӣ; таъсиси марказҳои логистикий дар вилоятҳои Ҳатлон, Суғд ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ оид ба нигоҳдорӣ ва таъминоти маҳсулот.¹⁵³

Ҳамин тариқ, дар қисмати аввали зербоб мо самтҳо ва заминаҳои рушди комплекси агроозуқаворӣ дар доираи сиёсати давлатиро мавриди баррасӣ қарор дода, муайян намудем, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ ҳамаҷониба барои рушду равнақи ҳамгириҳои агросаноатӣ чораандешӣ намуда, барои бунёди шароити мусоид дар ин самт мусоидат менамояд. Мо низ дар доираи рисолаи мазкур баъзе аз падидаҳои иқтисодии ҳочагидориро дар кишоварзӣ ва саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва корхонаҳои саноати ҳӯроквории минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор мавриди таҳқику баҳогузорӣ қарор додем.

Қобили зикр аст, ки барои тавсифи самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҳочагиҳои кишоварзӣ мо фаъолияти якчанд ҳочагиҳои дехқонии минтақаи Ҳисорро мавриди таҳлили қиёсӣ қарор додем, (чадвали 3.1.1.).

¹⁵³ Барномаи рушди саноати ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025.-Душанбе, 2019.- С.16(25с.)

Чадвали 3.1.1. -Ҳисоби самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар хочагиҳои кишоварзии минтақаи агросаноатии МарказуҲисор

Нишондиханда	Хочагии дехқонии «Баҳор» ш. Ваҳдат		Хочагии дехқонии «Зуҳал» н. Рудакӣ		Хочагии дехқонии «Музаффар-2008» н. Шаҳринав		Хочагии дехқонии «Эҳё-2008» ш. Ҳисор	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Майдони замини аҳамияти кишоварзӣ доштаи хочагӣ, га	7,63	7,63	1,4	1,4	2,0	2,0	6,0	6,0
Маҳсулоти умумии истеҳсолкардаи хочагӣ, сомонӣ	72560	123700	23100	29380	34083	47628	69870	104900
Арзиши миёнасолонаи фондҳои асосии хочагӣ, сомонӣ	3196,7	5635,8	1121,4	1157,9	1340,2	1635,6	2591,6	4506,1
Шумораи миёнасолонаи кормандони хочагӣ, нафар	10	10	3	3	4	4	8	8
Арзиши аслии пурраи маҳсулоти умумии хочагӣ, сомонӣ	46692,4	78589,6	15545,1	19676	22511,9	30807,2	45458,7	67764,8
Фоидай хочагӣ, сомонӣ	25867,6	45110,4	7554,9	9704	11571,1	16821	24411,3	37135,2
Ҳосилнокии меҳнат, сомонӣ / нафар	7256	12370	7700	9793,3	8520,7	11907	8733,7	13112,5
Маҳсулоти умумӣ ба 1 га, сомонӣ	9509,8	16212,3	16500	20985,7	17041,5	23814	8733,7	17483,3
Фоида аз 1 га	3390,2	5912,2	5396,3	6931,4	5785,5	8410,5	3051,4	6189,2
Дараҷаи фоиданокӣ, %	55,4	57,4	48,6	49,3	51,4	54,6	53,7	54,8

Сарчашма: Чадвал дар асоси ҳисоботи хочагиҳои кишоварзии минтақаи Ҳисор ва ҳисобкуниҳои муаллиф таҳия гардидааст.

Аз ҷадвали 3.1.1. маълум мегардад, ки МЗАҚД хочагии дехқонии «Баҳор»-и шаҳри Ваҳдат дар давраи таҳлил 7,63 га буда, маҳсулоти умумии хочагӣ 51140 сомонӣ афзоиш ёфта, ШМК хочагӣ 10 нафар буда, дар давраи таҳлил бетафйир мондааст. Суммаи фоидаи хочагии «Баҳор» дар ҳамин давра 42,6% зиёд шуда, дараҷаи фоиданокии истеҳсолоти хочагӣ дар соли 2021 ба 57,4% баробар гардид, ки нисбати соли аввали таҳлил 2 банди фоизӣ зиёд аст. Ба ҳамин тариқ, фоидагирии хочагиҳо аз 1 га замин дар давраи таҳлил аз ҳама зиёд дар хочагии дехқонии «Музаффар - 2008» дар ноҳияи Шаҳринав ба андозаи 8410,5 сомонӣ, дар ҷойи дуюм хочагии дехқонии «Зуҳал»-и ноҳияи Рудакӣ ба андозаи 6931,4 сомонӣ ва дар ҷойи сеюм хочагии дехқонии «Эҳё-2008» дар шаҳри Ҳисор ба андозаи 6189,2 сомонӣ ба қайд гирифта шудааст. Ҳосилнокии меҳнат дар хочагиҳои мазкур мувофиқи радабандии соли 2021 дар ҷойи аввал хочагии дехқонии «Эҳё-2008» шаҳри Ҳисор ба андозаи 13112,5 сомонӣ/нафар, дар ҷойи дуюм хочагии дехқонии «Баҳор»-и шаҳри

Ваҳдат ба андозаи 12370 сомонӣ/нафар, дар ҷойи сеюм ҳоҷагии дехқонии «Музафар - 2008» ноҳияи Шаҳринав ба андозаи 11907 сомонӣ/нафар ва дар мақоми чорум бошад ҳоҷагии дехқонии «Зуҳал»-и ноҳияи Рудакӣ дар ҳаҷми 9793,3 сомонӣ/нафар қарор дорад. Инчунин, дараҷаи даромаднокӣ дар соли 2021 ба ҳисоби миёна дар сатҳи ҳоҷагиҳо ҳудудӣ 54 %-ро ташкил додааст. Дигар нишондиҳандаҳои тавсифкунандай ҳоҷагиҳо мувоғиқи махсусгардонӣ ва ҷойгиркунонии истеҳсолоташон дар сатҳи ҳоҷагиҳо тамоюлҳои гуногуни рушдро доро мебошанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳо барои корхонаҳои парандапарварӣ муқаррар намудааст, ки дар натиҷаи онҳо дар муддати сол шумораи корхонаҳои мазкур ба 200 адад расидааст.¹⁵⁴ Дар минтақаи мавриди таҳлили мо қарордошта низ якчанд намуди ин корхонаҳо самаранок фаъолият намуда истодаанд. Лозим ба ёдоварист, ки ин корхонаҳо дар натиҷаи ҳамгирои агросаноатӣ ба вучуд омадаанд ва дар таъмини аҳолӣ, махсусан аҳолии ҷумҳурии мо бо маводи серғизои озуқаворӣ нақши ниҳоят муҳим доранд. Дар ин раванд мо дар рисолаи худ фаъолияти корхонаҳои зерини парандапарвариро мавриди таҳлилу баҳодиҳӣ қарор додем.

Ҷадвали 3.1.2. -Динамикаи самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар корхонаҳои парандапарварии минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор

Нишондиҳанда	ҶДММ "Рушди парандапарвари Ваҳдат" ш.Ваҳдат		ҶДММ «Насли нави парандапарвари Тоҷикистон» ш.Ваҳдат		ҶСП «Чуҷаи Ҳисор» ш.Ҳисор		ҶСП «Мурғи Чептура» н.Шаҳринав	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021	2017	2021
МФМ, сомонӣ	326400	763300	710300	1299300	1564000	5441200	6520000	708600
АМФА, сомонӣ	27200	63608,33	59191,67	108275	130333,3	453433,3	543333,3	59050
ШМК, нафар	4	6	3	6	5	5	3	2
ААп махсулот, сомонӣ	272000	625655,7	598903,9	1078257,3	1270511,8	4339074,9	5182829,9	573301
Фонда, сомонӣ	54400	137644,3	111396,1	221042,7	293488,2	1102125,1	1337170,1	135299
ҲМ, смн /нафар	81600,0	127216,7	236766,7	216550,0	312800,0	1088240,0	2173333,3	354300,0
Дараҷаи фонданокӣ, %	20,0	22,0	18,6	20,5	23,1	25,4	25,8	23,6

Сарҷашма: Ҷадвал дар асоси ҳисоботи корхонаҳои парандапарварии минтақаи Ҳисор ва ҳисобкуниҳои муаллиф таҳия шудааст.

¹⁵⁴ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: моҳият ва самтҳои асосӣ. – Душанбе, 2021–С.16(29саҳ).

Аз ҷадвали 3.1.2. бармеояд, ки нишондодҳои самаранокии истеҳсолоти корхонаҳои парандапарварии минтақаи мавриди таҳқик равандҳои гуногуни рушд доранд. Мисол, дар ЧСП корхонаи «Чуҷаи Ҳисор»-и шаҳри Ҳисор дар давраи таҳлил маблағ аз фурӯши маҳсулот 5441200 сомонӣ афзоиш ёфта, 71,2% зиёд шудааст. ШМК корхонаи мазкур 5 нафар буда, дар давраи таҳлил тағйир наёфтааст. Дар солҳои таҳлил фоидаи корхона 73,4% рушд карда, дараҷаи фоиданокии истеҳсолоти он дар соли охири таҳлил ба 25,4% баробар буда, 2,3 б.ф нисбати соли 2017 зиёд аст. Ҳамин тарик, аз таҳлил маълум мегардад, ки фоидаи зиёд дар давраи таҳлил дар корхонаи ЧСП «Чуҷаи Ҳисор»-и шаҳри Ҳисор бақайдгирӣ шудааст. Ҳуласи қалом, дар давраи таҳлилий ҳамаи нишондиҳандаҳои иқтисодии корхонаҳои парандапарварӣ ба ҷуз аз ЧСП «Мурғи Чептура»-и ноҳияи Шаҳринав тамоюли афзоиш дошта, ба ҳисоби миёна фоиданокии зиёда аз 22%-ро дар бар гирифтааст.

Ҳамчунин, мо дар рисолаи илмӣ оид ба самаранокии фаъолияти корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ, аз ҷумла дар 4 корхонаҳои ордбарорӣ, ки зодаи ҳамгирои агросаноатӣ ҳастанд, таҳқиқу таҳлилҳо анҷом додем. Нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар корхонаҳои ордбарории минтақаи Ҳисор (дар солҳои 2017-2021) дар ҷадвали 3.1.3. пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 3.1.3. -Динамикаи самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар корхонаҳои ордбарории минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор

Нишондиҳанда	ЧСП «Кобинати орд» ш.Душанбе		ЧДММ «Шириниҳои Ваҳдат» ш.Ваҳдат		ЧСП «Нонпази Ҳисор» ш.Ҳисор		ЧСП «Хушай гандум» ш.Турсунзода	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021	2017	2021
МФМ, сомонӣ	1320000	1966100	270250	356000	166100	252000	210000	690000
АМФА, сомонӣ	110000	163841,7	22520,8	38000	13841,67	21000	17500	57500
ШМК, нафар	67	77	9	11	20	16	16	26
ААп маҳсулот, сомонӣ	1118644,1	1643896,3	233376,5	303236,8	142820,3	213921,9	179948,6	580808,1
Фоида, сомонӣ	201355,9	322203,7	36873,5	52763,2	23279,7	38078,1	30051,4	109191,9
ҲМ, сомонӣ /нафар	19701,5	25533,8	30027,7	32363,6	8305,0	15750,0	13125,0	26538,5
Дараҷаи фоиданокӣ, %	18,0	19,6	15,8	17,4	16,3	17,8	16,7	18,8

Сарҷашма: Ҷадвал дар асоси ҳисоботи корхонаҳои саноати ҳӯроквории минтақаи Ҳисор ва ҳисобкуниҳои муаллиф таҳия шудааст.

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 3.1.3. бармеояд, ки нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолоти корхонаҳои ордбарории минтақаи номбурда тамоюлҳои муҳталифи рушд доранд. Масалан, дар ҶДММ «Шириниҳои Ваҳдат»-и шаҳри Ваҳдат маблағ аз фурӯши маҳсулот дар давраи таҳлил 85750 сомонӣ ё худ 24% афзоиш намуда, фоидай корхона низ дар ин давра 15889,7 сомонӣ (30,1%) афзоиш ёфтааст. Дараҷаи фоиданокии корхона дар соли 2021 17,4%-ро ташкил намудааст, ки нисбати соли 2017 1,6 банди фоизӣ зиёд аст. Натиҷаи чунин афзоишёбихо дар корхона, ин бароҳмонии иқтидорҳои нави коркард дар заминаи ҷорӣ намудани технологияи нави коркарди маҳсулот мебошад.

Дар маҷмуъ зимни таҳлили нишонидҳандаҳои самаранокии иқтисодии корхонаҳои ордбарории минтақа маълум гардид, ки тамоюли афзоишёбӣ дар ҳамаи корхонаҳои ордаборӣ мушоҳида карда мешавад, ки ин натиҷаи татбиқи дурусти сиёсати давлат дар роҳи саноатикунонии босуръати кишвар ва таъмини амнияти озуқавории аҳолии мамлакат мебошад, ки аллакай дар ин самт натиҷаҳои қонеъкунанда ба бор оварда истодааст. Аз таҳлил бармеояд, ки дар давраи таҳлил суммаи аз ҳама зиёди фоида дар корхонаи ҶСП «Комбинати орд»-и шаҳри Душанбе ба қайд гирифта шудааст, ки ба андозаи 322203,7 сомонӣ. Инчунин, дараҷаи фоиданокии корхонаи мазкур дар соли 2021 ба 19,6% баробар гардидааст, ки нисбати соли 2017 1,6 банди фоизӣ зиёд мебошад.

Қобили қайд аст, ки ҳамгириҳои саноату кишоварзӣ сабаби пайдоишу рушду корхонаҳои гуногуни дар иқтисодиёти кишвар ва ё минтақаи алоҳидаи он мегардад. Аз зумраи чунин тамоюлҳо ин рушду равнақи корхонаҳои аграрию саноатии коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ мебошанд. Ёдовар мешавем, ки зермуҷтамаъҳои мазкур яке аз рушдкарда дар КАС-и кишвар маҳсуб меёбанд ва дар сатҳи зарурӣ таъмини бехатарии озуқавории кишварро бо ин намуди маҳсулоти озуқаворӣ таъмин менамоянд. Мо низ дар таҳқиқоти худ қӯшиш ба ҳарҷ додем, ки самаранокии ин навъи ҳамгириро дар доираи якчанд

корхонаҳои аграрию саноатии коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақаи Марказу Ҳисор мавриди арзёбӣ қарор дихем. Нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар корхонаҳои аграрию саноатии коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақаи Марказу Ҳисор (дар солҳои 2017-2021) дар ҷадвали 3.1.4. пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 3.1.4. -Динамикаи самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар корхонаҳои коркарди шир дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор

Нишондиҳанда	ҶСП «Шири Душанбе» ш.Душанбе		ҶСК «Комбинати Панир» ш.Душанбе		ҶСК «Авиценна» ш.Ҳисор		ҶДММ «Агрофирма» ш.Турсунзода	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021	2017	2021
МФМ, сомонӣ	15810900	18832700	253100	101900	226200	109800	90900	95500
АМФА, сомонӣ	1317575	1569391	104425	8491	18850	9150	7575	7958
ШМК, нафар	367	375	16	13	25	15	4	4
ААп маҳсулот, сомонӣ	11996130,5	14224093,7	194244,1	78626,5	176168,2	87073,7	73484,2	76892,1
Фоида, сомонӣ	3814769,5	4608606,3	58855,9	23273,5	50031,8	22726,3	17415,8	18607,9
Ҳосилнокии мехнат, сомонӣ /нафар	43081,5	50220,5	15818,8	7838,5	9048,0	7320,0	22725,0	23875,0
Дараҷаи фоиданокӣ, %	31,8	32,4	30,3	29,6	28,4	26,1	23,7	24,2

Сарҷашма: Ҷадвал дар асоси ҳисоботи корхонаҳои саноати ҳӯроквории минтақаи Марказу Ҳисор ва ҳисобкуниҳои муаллиф таҳия шудааст.

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 3.1.4. бармеояд, ки нишондиҳандаҳои асосии тавсифкунандай самаранокии истеҳсолот дар корхонаҳои коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақаи номбурда тамоюлҳои гуногуни ташаккулу равнақ доранд. Масалан, дар ҶСП комбинати шири Душанбе дар давраи таҳлил маблағ аз фурӯши маҳсулот ба миқдори 3021800 сомонӣ ё худ 16% афзоиш ёфта, шуморай кормандон дар ин давра 8 нафар зиёд буда, фоидаи корхона нисбати соли 2017 793836,8 сомонӣ (17,2%) афзоиш ёфтааст.

Дараҷаи фоиданокии корхона дар соли 2021 ба 32,4% баробар буда, нисбати соли 2017 0,6 банди фоизӣ зиёд мебошад. Мавриди зикр аст, ки корхонаи мазкур мавқеи хосаро дар минтақа ҷиҳати истеҳсоли маҳсулот доро буда, стратегияи коркарди маҳсулотро пайваста бо технологияҳои инноватсионӣ такмил дода, иқтидорҳои коркардро бо

дарназардошти талаботи истеъмолии аҳолӣ баланд мебардорад. Дар дигар корхонаҳои коркарди маҳсулоти ширии минтақа ба ҷуз ҶДММ “Агрофирма”-и шаҳри Турсунзода тамоюли пастравии нишондиҳандаҳо мушоҳида мегардад. Масалан, дар корхонаи ширии ЧСК «Авиценна»-и шаҳри Ҳисор дар соли 2021 маблағи фурӯши маҳсулот 109800 сомониро ташкил дода, нисбати соли 2017 116400 сомонӣ кам мебошад.

Мавриди зикр аст, ки Ҳукумати кишвар барои рушди иқтисодиёти агросаноатии ҷумҳурӣ ҷораҳои зиёдеро амалӣ гардонида истодааст, ки бархе аз онҳо аллакай натиҷаи мусбӣ додаанд ва баъзеи дигар дар арафаи анҷомёбӣ ва натиҷагири қарор доранд. Масалан, бо назардошти амалигардонии қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.12.2014, №727 «Дар бораи Барномаи ташкил ва барқарорсозии яҳдону сардхонаҳо барои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019», дар ҷумҳурӣ 5 сардхона дар соли 2017 бо ғунҷоиши 3770 тонна барои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ бунёд шуданд. Ҳамин сол ба миқдори 1153 васоити техниқӣ барои соҳаи кишоварзӣ ба ҷумҳурӣ дохил гардид. Ҳамчунин, аз ҷониби КВД “Мадад” ва КВДҖ «Тоҷикагролизинг» ба маблағи 3785,2 ҳазор сомонӣ 72 940,69 ҳазор сомонӣ ва техникаю таҷхизоту қисмҳои эҳтиёти барои кишоварзӣ дохил гардид.¹⁵⁵

Дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ дар соли 2018 дар масоҳати 2851,2 гектар боғу токзорҳои нав бунёд гардида, 1566 техникаву мошинолоти кишоварзӣ ворид шуд.¹⁵⁶

Дар соли 2019 бо мақсади азnavбарқароркунӣ дар майдони 2210,1 га боғ ва 189,2 га токзор корҳои барқароркунӣ амалӣ гардидаанд.¹⁵⁷

Дар соли 2021 дар майдони 2664 га боғу токзор бунёд ва дар майдони 2002 га боғу токзорҳои кӯҳна барқарор шуданд. Дар ҷумҳурӣ 177 адад корхонаҳои парандапарварӣ фаъолият менамуданд, ки нисбати

¹⁵⁵ Ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти вазорати кишоварзии ҶТ дар соли 2017. - С.3(13 саҳ.)

¹⁵⁶ Ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти вазорати кишоварзии ҶТ дар соли 2018. - С.5 (12 саҳ.)

¹⁵⁷ Ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти вазорати кишоварзии ҶТ дар соли 2019. - С.7(14 саҳ.)

соли гузашта 43 агад зиёд аст. Дар соли 2020 ба хоҷагиҳои чумхурӣ 1758 техникаю мошинолотҳои кишоварзӣ ворид гардидаанд.¹⁵⁸

Мавриди зикр аст, ки чорабиниҳои ба ҳамин монанд дар соҳаи саноат бо мақсади аз худ намудани захираҳои ашёи хоми дохилии чумхурӣ пазируфта истодаанд, ки онҳо аз як тараф ба рушди соҳаи саноати коркард, аз дигар ҷониб ба рушди ҳамгироиҳои агросаноатии кишвар мусоидат менамоянд. Масалан, танҳо дар соли 2020 дар соҳаи саноат 2274 корхона фаъолият доштанд, аз ҷумла 297 корхонаву коргоҳ бо таъсиси 6500 ҷойи корӣ ба истифода дода шуда буданд. Дар ҳамин сол дар соҳаи саноати ҳӯрокворӣ 61 корхона ва коргоҳи саноатӣ бо таъсиси 1095 ҷойи кории нав соҳта ба истифода дода шуд. Ҳоло бошад, дар саноати ҳӯрокворӣ 516 корхона ба маҳсулоти ғизоии саноатӣ машғул мебошад, ки дар маҷмӯъ зиёда аз 10 ҳазор нафар қобили меҳнатро ба кор фаро гирифтаанд.¹⁵⁹

Намуди дигари дастгирии давлатии рушди ҳамгирои соҳаи кишоварзию саноат ин ҷорӣ намудани таҷрибаи мамолики ҳориҷӣ дар бахши дастгирии фаъолияти сармоягузорӣ ба рушди соҳибкории хурд дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мейбад. Масалан, имтиёзҳои гумrukӣ барои ворид намудани технологияи муосири моҳипарварӣ ва маводи озуқа барои ин навъи фаъолият боис гардид, ки имрӯзҳо дар шароити чумхурӣ соҳибкории хурд дар бахши моҳипарварӣ рушд карда истодааст.¹⁶⁰ Мувофиқи гуфтаҳои Мирали Наимов, сардори КВД «Моҳии Тоҷикистон» ҳоло дар кишвар 372 хоҷагии хурду бузург ба парвариш ва истеҳсоли моҳӣ машғуланд. Ба гуфтаи вай, дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ истеҳсоли моҳӣ аз 2749,7 тоннаи соли 2019 ба беш аз 4389 тонна дар соли 2021 расид. Дар се моҳи аввали соли 2022 қариб 600 тонна моҳӣ истеҳсол шуд. Ҳарчанд нишондиҳандаҳо дар қиёс ба

¹⁵⁸ Ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти вазорати кишоварзии ҶТ дар соли 2020. –С.5(21с.).

¹⁵⁹ Маълумоти таҳлилий оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати ҶТ дар соли 2020 ва вазифаҳо барои соли 2021.-С.3 (24с.).

¹⁶⁰ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳттарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе-2021.-С.10(29с.).

солҳои қаблӣ бештар бошад ҳам, vale барои таъмини аҳолии кишвар кифоя нестанд.

Ҳамин тариқ, рушди комплекси агроозуқавориро дар доираи сиёсати давлатӣ, az ҷумла фаъолияти корхонаву ҳочагиҳои кишоварзӣ ва саноати ҳӯроквории ҷумҳуриро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, ҷунин натиҷагириҳо намудем:

1. Дар зербоби 3.1. мо натиҷаи сиёсати давлатии дастгирии соҳаҳои саноату кишоварзии кишварро дар мисоли минтақаи Марказу Ҳисор натиҷагириӣ намудем. Зимни таҳлил маълум гардид, ки дар даврони истиқболи давлатӣ бо ташабbus ва дастгириҳои бевоситаи Пешвои миллат як қатор санадҳои муҳим қабул гардиданд, ки ба рушди кишоварзии мамлакат, алалхусус минтақаи мавриди таҳлил мусоидат намуданд;

2. Инчунин, дар ин зербоб барои тавсифи самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҳочагиҳои кишоварзии минтақаи мазкур, mo фаъолияти якчанд ҳочагиҳои деҳқонии минтақаро мавриди таҳлили қиёсӣ қарор додем. Дар таҳқиқоти мазкур mo нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҳочагиҳои минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисорро баҳисобигирӣ ва натиҷагириӣ намудем;

3. Дар зербоби мазкур вазъи истеҳсолот дар корхонаҳои парандапарварии минтақаи Марказу Ҳисор натиҷагириӣ шудаанд, ки бевоиста дар ин самт Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳо барои корхонаҳои парандапарварӣ муқаррар намудааст, ки дар натиҷаи онҳо дар муддати се сол шумораи корхонаҳои мазкур ба 200 адад расидааст. Дар минтақаи мавриди таҳлили мо қарордошта низ якчанд намуди ин корхонаҳо самаранок фаъолият намуда истодаанд. Лозим ба ёдоварист, ки ин корхонаҳо дар натиҷаи ҳамгирии агросаноатӣ ба вучуд омадаанд ва дар таъмини аҳолӣ, махсусан аҳолии ҷумҳурии mo бо маводи серғизои озуқаворӣ нақши ниҳоят муҳим доранд. Дар ин раванд mo дар ин қисмати рисолаи худ фаъолияти якчанд корхонаҳои парандапарвариро мавриди таҳлилу баҳодиҳӣ қарор додем;

4. Ҳамчунин, мо дар ин зербоб оид ба самаранокии фаъолияти корхонаҳои саноати ҳўрокворӣ, аз ҷумла дар 4 корхонаҳои ордбарорӣ, ки зодаи ҳамгирои агросаноатӣ ҳастанд, таҳқиқу таҳлилҳо анҷом додем, ки дар маҷмуъ зимни таҳлили нишонидҳандаҳои самаранокии иқтисодии корхонаҳои ордбарории минтақа маълум гардид, ки тамоюли афзоишёбӣ дар ҳамаи корхонаҳои ордбарорӣ мушоҳида карда мешавад, ки ин натиҷаи татбиқи дурусти сиёсати давлат дар роҳи саноатикунонии босуръати кишвар ва таъмини амнияти озуқавории аҳолии мамлакат мебошад, ки аллакай дар ин самт натиҷаҳои қонеъкунанда ба даст омада истодааст;

5. Қобили қайд аст, ки ҳамгироиҳои саноату кишоварзӣ сабаби пайдоишу рушди корхонаҳои гуногун дар иқтисодиёти кишвар ва ё минтақаи алоҳидаи он мегардад. Аз зумраи чунин тамоюлҳо ин рушду равнақи корхонаҳои аграрию саноатии коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ мебошанд. Ёдовар мешавем, ки зермуҷтамаъҳои мазкур яке аз рушдкарда дар КАС-и кишвар маҳсуб меёбанд ва дар сатҳи зарурӣ таъмини бехатарии озуқавории кишварро бо ин намуди маҳсулоти озуқаворӣ таъмин менамоянд. Мо низ дар хотимаи таҳқиқоти худ дар ин зербоб самаранокии ин навъи ҳамгириро дар доираи якчанд корхонаҳои аграрию саноатии коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақаи Марказу Ҳисор мавриди арзёбӣ қарор додем.

§ 3.2. Такмили низоми идорақунии КАС - самти муҳими рушди комплекси

озуқавории ҷумхурӣ ва минтақаҳои он

Дар ҷумхурӣ таи солҳои пешин дар натиҷаи мутамарказонии кишоварзӣ ба истеҳсолоти бузурги ҷамъиятий табдил дода шуда буд. Чунин тарзи ташкили истеҳсолот якчанд даҳсола тараққиёти босуръати кишоварзиро таъмин карда тавонист. Истеҳсоли маҳсулот дар соҳаҳои растанипарварӣ ва чорводорӣ афзоиш ёфт. Аммо чунин пешравӣ ва тараққиёт дер давом накард. Аз солҳои 80-уми асри XX сар карда, ҳам дар низоми сиёсӣ ва ҳам дар низоми иқтисодӣ тағйиротҳо ба амал омаданд. Ин тағйиротҳо боиси пошхӯрии як низоми бузурги

хочагидорӣ гардианд. Дар натиҷаи он қандашавии робитаҳои мавҷудаи иқтисодӣ байни субъектҳои хочагидорикунанда ба амал омаданд, ки таъсири бевоситаи худро ба қулли соҳаҳои хочагии ҳалқ ва маҳсусан ба соҳаи кишоварзӣ расониданд.

Инак, мо дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ қарор дорем ва дар ин ҷода ғомҳои аввалинро мегузорем. Аммо ин чунин маъно надорад, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ паст мегардад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таъмини аҳолӣ бо маводи озӯқавории худӣ имрӯзҳо барои ҳар як давлати сайёра аз ҷумлаи масоили ҳалталаби аввалиндарача маҳсуб меёбад. Ҳалли ин мушкилот дар ҳар як давлати соҳибиستиклол аз кишоварзӣ ва комплекси агросаноатии рушдкарда ва идоракунии самараноки он вобастагии мустақим дорад.

Дар ин радиф, идоракунии комплекси агросаноатӣ бояд ҳамчун ҷараёни меҳнати фаъолу мақсаднок ба самти муайянкуни мақсади амалкарди истеҳсолоти агросаноатӣ вобаста аз шароиту қонуниятҳои инкишофи он ба самти зерин равона карда шавад: мувофиқати таносубҳои истеҳсолӣ, ҳамbastagӣ ва алоқамандии мувофик миёни қисмҳои таркибии алоҳида, унсурҳои системаи идоракунӣ, таъмини таракқиёти мунтазаму баробари доираҳо ва соҳаҳои КАС, ташкили кори коркунони дар ҷараёни интегратсия ва кооператсия иштироккунанда, танзими фаъолияти иқтисодии субъектҳои идоракунӣ дар фосилаҳои муайянни вақт ва ҳудудҳои муайян. Дар зери мағҳуми танзими муносибатҳои истеҳсолӣ дар КАС ҷараёни барқароркунии системаи ташкили оқилонаю ҳуқуқии идоракунӣ ва алоқаҳои иқтисодӣ миёни субъектҳою объектҳои идоракунии КАС фаҳмида мешавад. Мағҳуми ташкили идоракунӣ дар маънои аслии ҳуд мағҳуми хеле ҳам васеъ мебошад. Аввалан, ташкили идоракунӣ дар КАС ё ҳуд дар дигар соҳаҳои бо ҳам алоқаманди иқтисодиёт маънои тартиб, мувофиқат, таъсир ва алоқамандии байниҳамдигарии субъекту объектҳои идоракунӣ ва унсурҳои системаи идоракуниро мефаҳмонад. Бо чунин тарз ба роҳ

мондани ташкили идоракунӣ ба тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоии дехот таъсири бевосита дорад.

Хусусияти хоси идоракунии даврони гузариш ба бозор ин танзими бошууронаи ҷараёнҳои истеҳсолӣ дар базаи механизми иқтисодии ҳочагидорӣ мебошад, ки манфиати кулли аъзоёни ташкилотро дифӯ менамояд. Дар ин замон соҳиби моликият, воситаҳои истеҳсолот ҳуди истеҳсолкунандагон мегарданд, ки асоси ҳавасмандии иқтисодии онҳо гирифтани фоида дар асоси васеъкунии истеҳсолот мебошад. Дар ин раванд, усули идоракунии маъмурӣ ва вазоифи он ҷои худро ба усулҳои иқтисодии идоракунӣ медиҳанд.

Ташкили ҳочагидорӣ шакл ва усулҳои фаъолияти истеҳсолии коркунонро бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои беҳтарин муайян мекунад. Дар ташкили меҳнат, яъне фаъолияти истеҳсолии худ коркунон озод нестанд, онҳо танҳо корҳоеро иҷро мекунанд, ки органҳои идоракунӣ дар якҷоягӣ барои идоракунии истеҳсолот қабул намуданд. Дар шакли умумӣ тайёр набудани қисмати зиёди қадрҳои дастгоҳи идоракунӣ бевосита ташаккулёбии сохтори идоракунии ба шароити бозор мувоғикро садди роҳ мешуданд. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дар шароити кунунӣ консепсияи нави принсиалии ташкили идоракунии КАС лозим аст. Дар ин консепсия вобаста аз тағйиротҳои дар системаи идоракунии мамлакат ба вучуд омада, нақши давлат бояд таҷдиди назар карда шавад. Принципҳои асосии ин консепсия, ки комплекси агросаноатиро ҳамчун як низоми идоракунии бутун муарифӣ менамояд, бояд инҳо бошанд: - гузариши давлат аз функцияи идоракунии соҳаҳо ва корхонаҳо ба танзими истеҳсолоти агросаноатӣ ва алоқаҳои байнисоҳавӣ ва байниминтақавии он; - ба таври дақиқ муайян намудани тамоми объектҳои идоракунӣ вобаста аз шакли моликият (давлатӣ, кооперативӣ, хусусӣ); -ба таври дақиқ муайян намудани функцияҳои идоракунии давлатӣ миёни органҳои иҷрои маҳаллӣ ва вазорати кишоварзию дигар кумитаҳои давлатии даҳлдор.

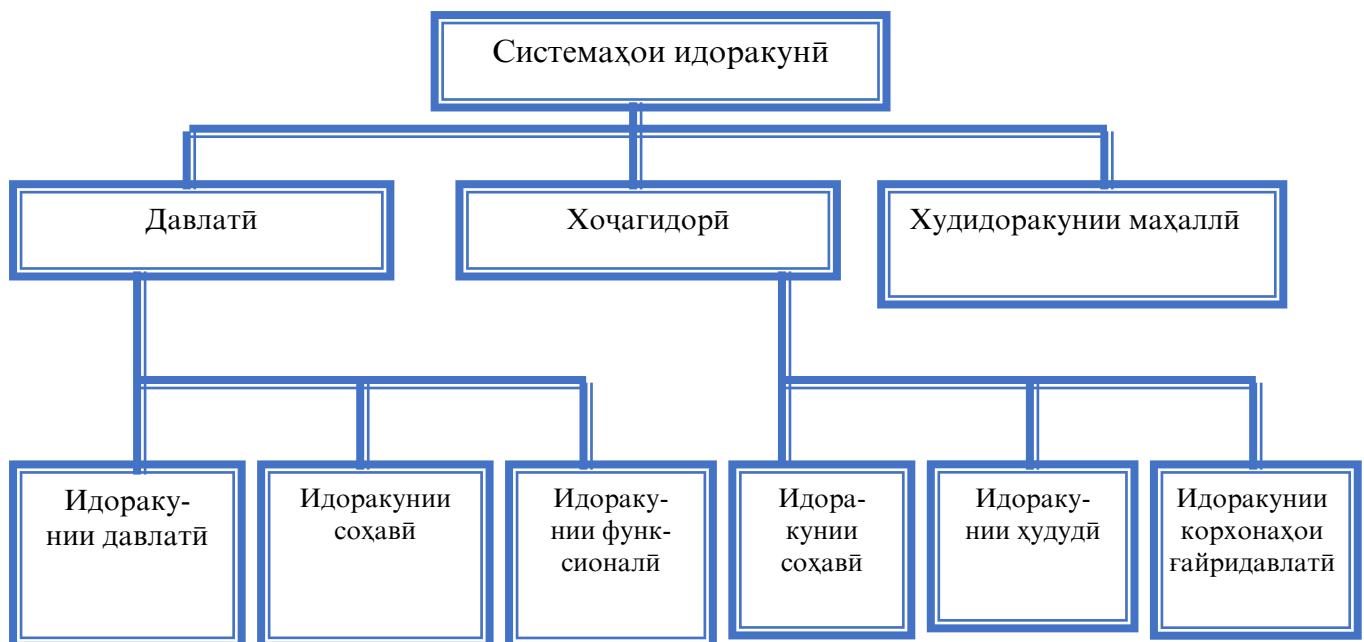
Мұхимтарин ҳолати принсиалии консепсияи идоракуни КАС ин амалкарди мунтазами функцияларынан ба таври объективій барои идоракуній зарурій мебошанд. Бо мақсади ҳарчій беҳтар намудани идоракуни объектілерден давлатии КАС ин объектілерде ба ухдаи Вазорати кишоварзій гузаронидан лозим аст. Ёрдампулиҳои аз ҷониби булети давлаті барои комплекси агросаноатій چудошуда, хусусан барномаҳои мақсаднок, гузаронидани таҳқиқотҳои илмій ва дигар чорабинихо бояд ҳарактери бевосита бо корхонаи зарурій расониданро дошта бошанд.

Органҳои идоракуни комплекси агросаноатій бояд дар амал ҷорӣ гардидан комёбихои тараққиёті илмій - техникӣ, технологияро дар тамоми доираи КАС, аз ҷумла КАО ба зиммаи худ гиранд. Бинобар ин ба ин органҳо ҳукуқи таъсиррасониро ба ташаккулёбии механизми муносибатҳои байнисоҳавій додан лозим аст. Нақши нави давлат ҳамчун субъекти идоракуній ба таври асосӣ дар танзими истехсолот, координатсияи алоқаҳои байнисоҳавій ва ҷараёнҳои тараққиёті КАС, аз ҷумла КАО ба манфиати тамоми ҷомеа мебошад. Дар навбати худ се нуқтаи асосиро, ки мавқеъ ва нақши идоракуни давлатиро дар КАС, аз ҷумла КАО дар ҳама дараҷаҳои он муайян мекунад, ба инобат гирифтани лозим аст: - ба таври дақиқ муайян намудани функцияларынан идоракуни давлаті дар дараҷаи хочагиҳо ва корхонаҳои мустақим аз рӯи категорияи онҳо; - муайян намудани функцияларынан идоракуни хочагидорӣ дар дараҷаҳои гуногуни системаси КАС ва таъмини ҳамbastagии идоракуни давлаті ва хочагидорӣ; - муайян намудани таносуби оптимальӣ байни зерсистемаҳои конкретӣ чораҳои идоракуни давлаті ва хочагидорӣ.

Функцияларынан асосий идоракуни давлаті дар КАС, аз ҷумла КАО бояд нуқтаҳои зеринро фарогир бошанд: - дар амал татбиқ намудани принципларынан умумии ислоҳотҳои аграрии гузаронидашуда; - пешбинӣ ва коркарди стратегияи умумии тараққиёті комплекси агросаноатій; - танзими истехсолоти фурӯши маҳсулоти кишоварзій; - ташкили потенсиали истехсолии КАС; - таъмини ёрии мувоғики молиявию -

қарзӣ ба истеҳсолкунандагон; - таъмини фаъолияти иқтисодии берунмарзии корхонаҳои КАС.

Умуман, механизми нави идоракунии КАС, аз ҷумла КАО бояд функцияҳои дар боло номбурдaro дар худ таҷассум намояд. Дар маҷмуъ дар шароити имрӯза такмили механизми рушди идоракунии КАС - самти муҳими рушди комплекси озуқавории ҷумҳурӣ бо назардошти принсипҳо ва вазифаҳои дар боло қайдшуда дар чунин шакл ташаккул ёфта истодааст, (Расми 7.).

Расми 7.- Системаҳои асосии идоракунӣ дар КАО

Албатта, ғайр аз функцияҳои номбаршуда идоракунии КАС боз як қаттор функцияҳои дигарро низ бояд ба инобат гирифт: - банақшагирии индикативӣ; - коркард ва ба роҳ мондани барномаҳои тараққиёти комплексӣ, аз он ҷумла барномаҳои тараққиёти иҷтимоӣ ва таъмини онҳо аз ҷиҳати молиявӣ; - танзими таҳқиқотҳои илмӣ дар КАС, тайёрқунӣ ва баланд бардоштани дараҷаи таҳассуси кадрҳо; - ташкил ва назорат аз болои кору фаъолияти хизматрасониҳои давлатӣ ва органҳои идоракунии давлат; - танзими иқтисодии ҷараёнҳои истеҳсолӣ - иҷтимоӣ ба воситаи нарҳ, механизми молиявӣ - қарзӣ, андоз, боҷи гумrukӣ, бурсияҳо барои содир намудани сармояи хориҷӣ барои дар амал татбиқ гардидани барномаҳои иқтисодӣ; - бо низом гузаронидани ислоҳоти

замин; - танзими ҳолати экологии истехсолоти КАС; - амалигардонии фаъолияти ахбори консультативӣ ва аудит дар КАС.

Аз таҳлили таҷрибаҳо ва назарияҳои ба такмили низоми идоракунии КАС, аз ҷумла КАО баҳшидашуда бармеояд, ки ҳар яке аз системаҳои идоракунӣ мавриди истифодаи худро доро мебошанд. Дар миёни системаҳои идоракунии комплекси агросаноатӣ мақоми маҳсусро идоракунии давлатӣ ишғол менамояд. Ҳусусан, дар шароити бозор нақши органҳои идоракунии давлатӣ баланд мегардад, аммо қобили қайд аст, ки ин аз ҳисоби афзоиши нақши танзими давлатии механизми ҳочагидорӣ мебошад. Яъне, дар шароити бозор давлат механизми ҳочагидории КАС-ро тавассути фишангҳои иқтисодӣ танзим менамояд.

Айни ҳол ҳалли масъалаҳои ҳочагидории субъектҳои ҳочагидорикунанда ба уҳдаи худи онҳо бор мегардад. Яъне, субъектҳои мустақили ҳочагидорикунанда ба фаъолияти иқтисодии худ дар доираи КАС, аз ҷумла КАО ҳудидорақуниро ҷорӣ намудаанд. Ғайр аз ин, қайд кардан лозим аст, ки идоракунии давлатӣ дар доираи КАС, аз ҷумла КАО мақоми худро дорад ва он ҳангоми истифодаи оқилонаи воситаҳои бучавӣ, ёрмандиҳои давлатӣ ва захираҳои қарзӣ, сиёсати самараноки сармоягузорӣ ва институтсионалӣ зуҳур мекунад.

Яке аз самтҳои ниҳоят муҳими идоракунии ҷараёнҳои иқтисодию истехсолӣ дар доираи комплекси агроозуқаворӣ ин мушкилоти идоракунии ҷараёнҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои ин комплекс маҳсуб меёбад. Таъмини ҷараёни мунтазами тақористехсоли фондҳои асосии корхонаҳо аз ҳисоби саривақт барқароршавии онҳо ба даст оварда мешавад. Яке аз шартҳои асосии афзоиши сифатиу миқдории иқтидорҳои истехсолии корхонаҳои кишоварзӣ, нигоҳ доштани пастравии истехсолот, истехсоли маҳсулоти босифати ба рақобат тобовар ва ба даст овардани фоидаи максималӣ ин фаъолгардонии фаъолияти сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Барои фаъолгардонии фаъолияти сармоягузории корхонаҳо мавҷудияти сарчашмаҳои молияқунонӣ шарти муҳим ба шумор меравад. Дар шароити

муносибатҳои бозорӣ на ҳама вақт корхонаҳо имконияти аз ҳисоби худ сармоягузорӣ карданро соҳиб ҳастанд. Ҳамзамон таҷрибаи ҷалби сармоягузорон аз он шаҳодат медиҳад, ки на ҳама роҳбарони корхонаҳои кишоварзӣ оид ба паҳлӯҳои мусбию манфии сарчашмаҳои молиякунонии сармоягузориҳо маълумоти аниқ доранд.

Дар ҳамин радиф мушкилоти дигаре, ки иқтисодчиён - таҳлилгарон ва аспирантону докторантҳои ҷумҳуриро ба ташвиш овардааст ин масъалаи маводи омори расмии ҷумҳуриро мутолиа карда, дар бораи ҳаҷми умумии сармоягузориҳо дар ҷумҳурӣ маълумот аниқ пайдо карда натавонистани онҳо мебошад. Зоро дар омори расмӣ ҳаҷми сармоягузориҳо ба капитали асосӣ дар алоҳидагӣ дода шудааст ва инвеститсияҳои хориҷӣ бошанд дар дигар бахш баҳодиҳӣ гардидаанд. Паҳлӯи дигари норавшани ин масъала он аст, ки охир сармоягузориҳо (инвеститсияҳо) ин танҳо сармоягузориҳо ба капитали асосӣ нестанд. Бо ибораи дигар маводи оморӣ расмиро мутолиа карда, мо дар бораи ҳаҷми умумии сармоягузориҳо дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ, соҳтори умумии сармоягузориҳо (воқеӣ, молиявӣ), ҳиссаи сармоягузориҳо дар МУД маълумоти аниқро пайдо карда наметавонем, то ин ки оид ба вазъи иқтисодиёти ҷумҳурӣ натиҷагирӣ намоем. Иқтисодчиён инвеститсияҳоро локомотиве меноманд, ки вагонҳои пурбор (соҳаҳои иқтисодиёт)-ро ба сӯи пеш мекашанд. Инҷониб, сиёсати иқтисодӣ, аз ҷумла аз сиёсати сармоягузории давлат ва ҳукумати кишварро ҷонидорем ва натиҷаҳои ниҳоии онро, ки дар бунёди иқтидорҳои нави истеҳсолӣ ва объектҳои инфрасоҳтори иҷтимоӣ таҷассум ёфта истодаанд, дида истодаем. Аз ин рӯ, умед дорем, ки ба инобат гирифтани ҳаллу фасл намудани мушкилоти дар бахши баҳисобигирии сармоягузориҳо ва таснифоти сарчашмаҳои молиякунонии онҳо, ки дар омори расмӣ ҷой доранд, боиси боз ҳам самараноктар истифодабарии сармоягузориҳо дар доираи макроиқтисодиёт гардида, дар доираи корхонаҳо ба таъмини истифодаи самараноки инвеститсияҳо (маҳсусан маблағҳои аз ҷониби давлат чудошаванда) мусоидат менамоянд. Зоро бидуни сармоягузориҳо ва

истифодаи самараноку мақсадноки онҳо ягон ислоҳот, баҳусус ислоҳот дар низоми идоракуни КАС ё комплекси агроозуқаворӣ ба таври оқилона ва самаранок буда наметавонад.

Дар доираи такмили низоми идоракуни КАС, аз ҷумла комплекси озуқавории он омӯзишу таҳлили таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ягон давлати дунё аз тамоми намуди захираҳо ба қадри кофӣ таъмин нест. Яъне, дар ҳудуди як мамлакат мумкин аст, ки як намуди захираҳо зиёд, дуввумӣ камёфт ва саввумӣ маҳдуд бошанд. Аз ин рӯ, ҳар як давлат кӯшиш мекунад, ки аз захираҳои дар ихтиёрашбуда, маҳсусан, аз захираҳои камёфт ва захираҳои маҳдуд самаранок истифода намояд. Маҳдудияти захираҳо, аз он ҷумла, маҳдудиятҳои технологию экологӣ ҳангоми истифодаи захираҳо мушкилоти истеҳсоли миқдори зарурии молу хизматҳоро ба вучуд меоварад. Ҳамзамон набудани як низоми мукаммалгардидаи яқдигарро ивазнамоии захираҳо боиси аз меъёр зиёд истифодашавии ин ва ё он намуди захираҳои мавҷуда мегардад. Аз ин рӯ, ҷустуҷӯи намудҳои нави захираҳо ва бунёди шароитҳои мувофиқ барои аз потентсиал ба сарчашма табдилёбии онҳо яке аз вазифаҳои муҳимтарини иқтисодиёти муосир ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, дар мавриди тағйиротҳо дар низоми КАС ва комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ амалишаванд мазъалаи дар боло зикршуда, маҳсусан идоракуни захираҳои об ва заминҳои кишоварзӣ бояд ба инобат гирифта шаванд. Зеро заминаи асосии ташаккул ва равнақи комплекси агроозуқаворӣ, пеш аз ҳама ин ду сарват маҳсуб мейбанд.

Натиҷаи таҳлилу татқиқотҳо нишон медиҳад, ки камбудиҳои асосии системаи идоракуни давлатӣ дар комплекси агросаноатӣ чунинанд:

- даст кашиданӣ давлат аз функцияҳои идоракуни истеҳсолоти агросаноатӣ, ҳусусан таъсири давлат ба муносибатҳои байнисоҳавӣ кам шуда, мувозинат дар мубодилаи байни соҳаи кишоварзӣ ва саноат қариб, ки вучуд надорад;

- ба инобат нагирифтани вазъи дар истеҳсолоти кишоварзӣ ба амаломада ва хусусиятҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои алоҳида ҳангоми гузаронидани истроҳотҳои иқтисодӣ;

- мавҷуд набудани марҳилаҳо дар тағйиротҳои дар истеҳсолоти кишоварзӣ бавучуд омада ва ба инобат нагирифтани омилҳои иҷтимоӣ.

Нақши танзимқунӣ ва худтанзимқунии бозорро таи чанд садсолаи охир таҷрибаи ҷаҳонӣ исбот намудааст. Моҳияти гузариш ба муносибатҳои бозорӣ мақсадҳои стратегии истроҳоти иқтисодии гузаронидашаванд мебошанд, аммо шароити бозор ба гайри қувваҳои бунёдкунанд боз қувваҳои барҳамдиҳанд ё худ вайронсозанд амал мекунанд. Муътадил гардонидани амалкарди ин қувваҳо вазифаи муҳиму аввалиндарачаи ташкили илмии истеҳсолот ва идоракунии он мебошад. Даст кашидани давлат аз чунин як функсияи танзимқунӣ ин бевосита маъни рӯ ба рӯ шудан ба бӯҳрон дар истеҳсолот ва идоракунии он мебошад, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ ба ин шаҳодат медиҳад. Дар шароити бозор банақшагири ҳамчун функсияи идоракунӣ тавассути методи индикативӣ дар ҳамгироӣ бо ояндабинӣ амалӣ мегардад, ки ин шарти самаранокии амалкарди механизми хоҷагидорӣ дар комплекси агросаноатӣ ба шумор меравад.

Маълум аст, ки мукаммалии такмили низом ва механизми рушди идоракунии КАС ҳамчун самти муҳими рушди комплекси озуқавории ҷумҳурий баромад мекунад, ки аз самаранокии фаъолияти идоракунии системаҳои асосии идоракунӣ дар КАС вобастагии мустақим дорад. Албатта, соҳаи кишоварзӣ дар комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи марказӣ баҳисоб рафта, саноати коркарди ватаниро бо ашёи хоми хушсифат таъмин менамояд. Дар ин замина мо дар матни зер қӯшиш ба ҳарҷ медиҳем, ки самаранокии низоми идоракунии КАС, аз ҷумла комплекси агроозуқавориро дар ТБО аҳолии кишвар, баҳусус дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор ошкор созем. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соҳаи аграрӣ гузариш аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ тақозо дорад, ки то як дараҷаи муайян аз

идоракуни маъмурӣ дар КАС даст кашида, ба усули идоракуни иқтисодӣ гузарем. Зимни он танзими давлатӣ тавассути чорабиниҳо ё худ низоми чорабиниҳои иқтисодӣ амалӣ мегардад. Дар ҷадвали 3.2.1. мо яке аз иқдомҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне меъёрҳои муқарраршудаи физиологии истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳар нафар аҳолии ҷумҳурӣ меорем, ки барои тақвияти таҳлили ояндаи мавзуи мазкур зарур мебошанд.

Ҷадвали 3.2.1. -Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи маҳсулот	Грамм дар як шабонарӯз	Килограмм дар як моҳ	Килограмм дар як сол
Нон ва маҳсулоти нонӣ, ярмаҳо, лӯбиёғиҳо	404,7	12,1	147,7
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	111,9	3,4	40,8
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	24,6	0,7	9,0
Шир ва маҳсулоти ширӣ	316,0	9,5	115,3
Тухм (дона)	0,5	15,0	180,0
Равған (растани, ҷарбӯ)	46,2	1,38	16,6
Қанд	54,8	1,6	20,0
Сабзавот ва полезиҳо	455,0	13,7	166,1
Мева ва буттамева	340,0	10,2	124,1
Картошка	252,0	7,6	92,0
Чой	5	0,15	1,8

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451.

Ба сифати чорабиниҳои иқтисодӣ, нархгузорӣ, андозитонӣ, механизми молиявӣ-қарзӣ, ташкили хизматрасониҳои маркетингӣ хизмат мекунанд. Дар идоракуни комплекси агросаноатӣ донистани таносуб, яъне мутаносибияти объект ва субъекти идоракунӣ шарти муҳим ба шумор меравад. Объективӣ будани идоракунӣ ин шарти муҳим ва аввалиндарава дар ҳама зинаҳои низоми идоракунӣ ба шумор меравад, аммо дар навбати худ таъсири субъективии коркунон, ки дар соҳтори идоракуни КАС фаъолият мекунанд хеле қалон аст. Чунки идоракуни самаранок ва ё ҳалли оқилонаи проблемаҳоро маҳз мутахассисон кор карда мебароянд, ки он меҳнат ё худ фаъолияти эҷодкоронаи субъектҳои идоракуниро икъикос менамоянд. Аз ин ҷост, ки идоракуни самараноки комплекси агросаноатӣ, ки пешрафти илмӣ-техникӣ ва иқтисодию иҷтимоии онро таъмин менамояд, мавҷудияти мутаносибии муайянро миёни объекту субъекти идоракунӣ тақозо дорад.

Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ, дар зери таъсири идеологияи он ба чунин як хулоса омада буданд, ки модели беҳтарини пешбурди истеҳсолот ин истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва идоракуни маъмурӣ-фармонфармой шакли оқилонаи он мебошад. Бад-ин тариқ, ҳарҷӣ таҷрибаи ҷаҳонӣ ва илми иқтисод андӯхта буд, рад гардида, зери тозиёнаи танқид қарор гирифта буд. Кӯр-кӯрона тақлид намудан ба ин модел ва принсипҳои ташкилии он дар ниҳояти кор ба пошӯрии як низоми бузурги ҳочагидорию идоракунӣ оварда расонид. Дар давраи гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ҳолати иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар радифи ҷараёнҳои ҳочагидории ҷаҳонӣ сурат мегирад. Яъне тавассути ҳамbastagии оқилонаи танзими бозорӣ ва идоракуни давлатӣ дар механизми ҳочагидорӣ тағйиротҳои сифатию миқдориро ба даст овардан мумкин аст.

Чунончи таҳлилҳо нишон медиҳанд, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои асосии соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ дар замони истиқлолияти кишвар тамоюл ба инкишоф дорад, (ҷадвали 3.2.2.).

Ҷадвали 3.2.2. -Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳолӣ, кг

Номгӯйи маҳсулот	Солҳо							2021нишбат ба 1991, бо %
	1991	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Фалладона	54,3	163,4	161,2	141,5	152,2	165,0	161,8	3 баробар
Картошка	32,3	103,9	88,6	106,8	107,9	108,7	106,2	3,2 баробар
Сабзавот	112,1	202,2	210,4	234,8	236,7	263,5	264,9	2,4 баробар
Полизӣ	31,2	68,7	71,4	71,1	76,1	80,5	83,5	2,8 баробар
Меваҳо ва буттамеваҳо	31,6	42,1	45,8	49,6	51,4	49,7	45,3	+ 43,4
Ангур	21,6	24,8	25,8	26,8	26,8	25,4	27,3	+ 26,4
Гӯшт (дар вазни кушташуда)	13,4	13,5	14,1	14,5	14,8	16,0	16,7	+ 24,6
Шир	104,9	106,2	107,5	108,9	108,5	108,5	106,3	+ 1,3
Тухм, дона	81,1	39,0	38,6	49,9	78,7	104,5	107,4	+ 32,4

Сарчашма: Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2022, -С.15(354с.).

Ҳангоми методи ҳочагидории маъмурӣ-фармонфармой ба самаранокии идоракунӣ дар низоми КАС на он қадар аҳамият медоданд, чунки дар он вақт вазифаи асосӣ иҷрои нақшаҳои аз боло пешниҳодгардида буд, аммо ба қадом восита ин нақшаҳо иҷро

мешуданд, аҳамияте надошт, вале механизми навташкилёфтаи хоҷагидорӣ ба бозор нигаронида шудааст ва дар он идоракунӣ аз талаботу таклифоти бозор вобаста мебошад. Бо ибораи дигар, идоракунӣ аз рақобати бозорӣ ва истифодаи самараноки захираи мавҷудаи комплекси агросаноатӣ вобастагӣ дорад. Дар ин ҷода қадрҳои дар соҳтори идоракуни КАС машғулбуда, нақши муҳимро мебозанд. Яъне ҳар қадар ин қадрҳо донишҳои зарурии дар шароити бозор муҳимро аз худ кунанд, ҳамон қадар самаранок метавонанд фишангҳои танзими ҷараёни такрористехсолро ба даст гирифта, ба идоракунӣ таъсир расонида, суръат ва самаранокии истехсолотро таъмин намуда, ба тағйиротҳои мусбӣ дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа мусоидат намоянд.

Масъалаҳо ва тадқиқотҳоро оиди проблемаи идоракунӣ таҳлил намуда мебинем, ки системаи идоракунӣ дар шароити бозор низ самти иҷтимоии худро гум намекунад. Ва ин масъала бояд мавриди таҳқиқи илмӣ дар институтҳои тадқиқотӣ, ҳуқуқӣ қарор гирад, (ҷадвали 3.2.3.).

Ҷадвали 3.2.3. -Таъминнокии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҳсулоти қишоварзӣ (қиёс бо меъёрҳои тавсияшаванди истеъмол, 1 кг/одам/ сол)

Навъҳои маҳсулот	Меъёри тавсияшаванди истеъмол 1 кг/одам дар як сол	СОЛҲО					
		2019		2020		2021	
		Ба сари аҳолӣ, кг.	Сатҳи таъмин будан, %	Ба сари аҳолӣ, кг.	Сатҳи таъмин будан, %	Ба сари аҳолӣ, кг.	Сатҳи таъмин будан, %
Фалла ва маҳсулоти ғалладонагӣ	147,7	152,2	103,0	165,0	111,7	161,8	109,5
Картошка	92,0	107,9	117,2	108,7	118,1	106,2	115,4
Сабзавот ва обҷакорӣ	166,1	236,7	142,5	263,5	158,6	264,9	159,5
Мевагӣ ва ангур	124,1	78,2	63,0	75,1	60,5	72,6	58,5
Шир	115,3	108,5	94,1	108,5	94,1	106,3	92,2
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	40,8	14,8	36,2	16,0	39,2	16,7	40,9
Тухм (дона)	180,0	78,7	43,7	104,5	58,0	107,4	60,0

Сарчашма: Ҳисобҳои муаллиф дар асоси маводи маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022, -С.15(354с.).

Чуноне, ки аз ҷадвали 3.2.3 маълум гардид истехсоли фалла ва маҳсулоти ғалладонагӣ тибқи меъёрҳои тавсияшаванд, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018. таҳти №451 тасдиқ карда

шудааст 147,7 кг дар як солро ташкил медиҳад, ки ин дар соли 2021 ба сари аҳолӣ 161,8 кг.-ро ташкил дода истодааст ва ё ин ки аз меъёр 9,5 % зиёд мебошад. Инчунин, истеҳсоли картошка 15,4%, сабзавот ва обчакорӣ 59,5% зиёд мебошанд.

Аммо таъминнокии аҳолии Ҷумхурии Тоҷикистон ба маҳсулотҳои ширу маҳсулоти кокарди саноатии он, гӯшту маҳсулот коркарди саноатии он, мевагиҳо ва тухм нисбатан камтар мебошад.

Самти асосии афзоиши маҳсулоти умумии кишоварзӣ, интенсификатсияи муттасили соҳаҳои растанипарварӣ ва ҷорводорӣ дар базаи химияқунонӣ, мелиоратсия ва механизатсия комплексӣ ба ҳисоб меравад. Зиёдшавии маҳсулоти растанипарвариро аз ҳисоби баландбардории ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ба даст овардан мумкин аст. Нерӯи (потенсиали) ҳосилнокии навъҳои зироатҳое, ки дар шароити имрӯза дар кишоварзӣ ба кор бурда мешаванд, ҳамагӣ 55-65% истифода мешавад. Сабаби инро мутахассисон чунин маънидод мекунанд: риоя накардани технологияи парвариш ва нигоҳубини растаниҳо ва ҷамъоварии ҳосил, аз меъёрҳои муқарраршуда кам андохтани нуриҳои органикӣ ва минералӣ, тайёркунии гайриқаноатбахши тухмӣ ва маводи қӯҷатшаванда, дараҷаи пасти ташкили истеҳсолот дар хоҷагиҳо.

Самтҳои муҳимтарини афзоиши маҳсулоти умумии ҷорводорӣ инҳоянд: беҳтаргардонии таркиби насли (зоти)-и ҷорво, тараққиёти босуръати базаи ҳӯроки ҷорво, баландбардории дараҷаи механизатсияи ҷараёнҳои меҳнатғунҷоишашон баланд, мукаммалгардонии усулҳои нигоҳдории ҷорво. Ба ҳисоби мутахассисон танҳо аз ҳисоби истифодаи ратсионалии захираҳои моддӣ-меҳнатӣ, саривақт гузаронидани ҷорабиниҳои зооветеринарӣ маҳсулнокии ҷорворо 20-25% баланд бардоштан мумкин аст. Роҳҳои асосии баландбардории дараҷаи молнокии истеҳсолоти кишоварзӣ дар шароити имрӯза инҳоянд:-кам кардани ҳарчи дохилиҳоҷагии маҳсулот барои ниёзҳои истеҳсолӣ;-беҳтаргардонии сифати тухмӣ, ҳӯроки ҷорво ва истифодаи

сарфакоронаи онҳо;-кам кардани талафоти маҳсулот дар ҷараёни истеҳсол, нигоҳдорӣ, қашонидан ва фурӯши он;-тайёркуни кадрҳои баландиҳтинос, ки дар шароити бозор кор карда метавонанд. Натиҷаҳои ниҳоии молиявӣ ва иқтисодии фаъолияти корхонаҳои қишоварзиро аз бисёр ҷиҳат ҳаҷм ва сифати маҳсулоти фурӯхташуда муайян мекунанд.

Маҳсулоти фурӯхташуда ҳамчун ченаки боигарӣ ва беҳбудӣ на танҳо барои қишоварзӣ, балки барои дигар соҳаҳо ва истеҳсолот комплекси агросаноатӣ баромад мекунад. Фурӯши маҳсулоти қишоварзӣ ин як ҷараёни фаъоли иқтисодиест, ки ҳаракати маҳсулоти молии корхонаҳои қишоварзиро аз истеҳсолот (истеҳсолкунанда) то истеъмолот (истеъмолкунанда) инъикос менамояд. Самаранокии фурӯши маҳсулоти қишоварзиро дараҷаи интегратсияи қишоварзӣ дар тақсимоти ҷамъиятии меҳнат тавсиф мекунад. Фурӯши маҳсулоти қишоварзӣ аз шарту шароитҳои зерин вобастагӣ дорад: -таркиби физикавии ашёи хоми қишоварзӣ ва маҳсулоти тайёри ҳӯрока; -завқ (ҳоҳиши)-и ҳаридор ва ҳароҷотҳои мақсадноки он; -ҳароҷотҳои мақсадноки молистеҳсолкунандай қишоварзӣ; -тақсимоти ҳудудии истеҳсолкунандагон ва истеъмол кунандагони маҳсулоти қишоварзӣ; -технологияи истеҳсолот ва ҳароҷотҳо дар секторҳои савдо ва коркарди маҳсулоти қишоварзӣ.

Расонидани маҳсулотҳои қишоварзӣ ба ташкилотҳои савдои чакана тавассути корхонаву ташкилотҳои савдои яклухт аз бисёр ҷиҳат ба тақсимоти ҳудудӣ ва ҷойгиршавии мавқеи истеҳсоли намудҳои маҳсулотҳои қишоварзӣ вобастагӣ дорад. Аз ин лиҳоз, низоми бозорҳои яклухти маҳсулоти қишоварзӣ (ҳӯрокворӣ) бояд ба иҷроиши вазифаҳои зерин мусоидат намоянд:-таъмини мунтазаму шабонарӯзии аҳолӣ бо маҳсулотҳои ҳӯроквории баландсифат; -таъмини баромади молистеҳсолкунандагони қишоварзӣ ва истеъмолкунандагони маҳсулоти онҳо ба бозори рақобати озоде, ки ҳар ду ҷониб имкониятҳои воқеии интихобро дошта бошанд;-мусоидат намудан ба ҷараёни ҳаракати босуръати молҳо то истеъмолкунандагони ниҳоӣ;-мусоидат намудан ба

соддаву одӣ гардидани ҳисоббаробаркуниҳо ва пардохтҳои миёни харидорону фурӯшандагон. Зимни бунёду ташакулёбии бозори рақобатноку озоди маҳсулотҳои кишоварзӣ нуқтаҳои дар боло номбурдашударо ба инобат гирифтан лозим меояд. Аз ин рӯ, ба назари мо системаи идоракуни КАС, аз ҷумла дар қисмати идоракуни комплекси озуқаворӣ дар шароити бозор бояд воҳидҳои системаи таъминоти бехатарии озуқавории вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои ҷумҳуриро фарогир бошад, ки дар навбати худ аз унсурҳои зерин таркиб ёфтааст, (Расми 8.).

*Расми 8. Воҳидҳои системаи таъминоти бехатарии озуқавории ноҳияҳо
Сарчашма: Таҳияи муаллиф*

Дар замони гузариш ба бозор як зумра коркунон бекор мемонанд ва барои қисмати дигар бо музди меҳнати ноҷиз зиндагӣ кардан мушкилӣ менамояд. Маълум аст, ки тараққиёт ва пешравӣ дар мамолики пешқадам бар он сабаб ба амал омадааст, ки назариячиён ва амалиячиён дар ин мамолик бештар ба ҷиҳати ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ дикқати ҷиддӣ додаанд. Масалан, дар асоси «сехри иқтисодии олмон» концепсияи хоҷагии бозорӣ - иҷтимоии Л. Эрхард таҳкурсӣ дорад. Ба фикри олимон-

иқтисодчиён ва сиёсатмадорони Олмон хоҷагии бозорӣ бидуни нишонаҳои самти иҷтимоидошта муҳите мебошад барои бойшавии як гурӯҳи хурд ва муфлишавии қисмати калони чомеа. Ба ақидаи онҳо аз консепсияи хоҷагии бозорӣ-иҷтимоӣ оҳиста-оҳиста ба консепсияи интегратсияи дигар соҳаҳои фаъолияти инсон гузаштан мумкин аст. Ҳамчунон, бояд қайд кард, ки асоси «модели шведӣ»-и тараққиёти чомеа низ консепсияи интегратсияи иқтисодӣ ташкил медиҳад, ҷой дорад. Дар маҷмуъ таҳлили консепсияҳои гуногун оид ба идоракунӣ ба 3 хулосаи назариявӣ-амалий оварда мерасонад:

Якум, ихтисос дар соҳаи идоракунӣ, ки ба дониши чукури назариявӣ ва омӯзиши равандҳои такрористехсол асос ёфтааст, омили асосии ташаккулёбии ин ва ё он системаи идоракунӣ ба шумор меравад.

Дуввум, хоҷагии бозорӣ маҳз тавассути функцияи танзимкуни давлатӣ самти иҷтимоӣ дошта метавонад.

Сеюм, ҳар як давлати мустақил ва соҳибхуқӯқ ҳамчун инъикоскунандаи ташаккулёбӣ ва танзими равандҳои чомеаи ҳозиразамону мутамаддин баромад мекунад, ки равандҳои он иқтисодӣ, технологӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, маданий-фарҳангӣ буда метавонанд.

Маълум аст, ки ин ҳама хулосаҳои овардашуда таъсири бевоситаи худро ба КАС низ мерасонанд. Дар давраи ташаккулёбии иқтисоди аграрии бисёруклада шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ба миён омадааст: хусусӣ, саҳҳомӣ, колективӣ, кооперативӣ. Дар айни замон ба ҳар як уклади муайяни сектори иқтисодӣ аз системаи умумии идоракунӣ, зерсистемаҳои маҳсуси КАС дар намуди давлатӣ ё хусусӣ ҷудо мегарданд.

Аз дигар ҷониб, назарияи идоракунӣ ва таҳқурсии он таи солҳои зиёде пайдо мегардад. Бисёри системаҳои идоракунӣ новобаста аз тағииротҳои иҷтимоӣ ташкил меёбанд, аммо баъдан вобаста аз вазъи иқтисодӣ ва шароитҳои иҷтимоӣ шакл ва мундариҷаи худро табдилу тағиир дода, ба ҳолати мавҷудаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ мувофиқат мекунанд. Таъкид карда мешавад, ки чунин категорияҳо ба монанди

стихиявӣ, бошуурона, субъективӣ, механизмҳо, функцияҳо, методҳо, субъектҳо ва объектои идоракунӣ, танзимкунӣ, худтanzимкунӣ, худидоракунӣ ба қатори мафҳумҳои фундаменталии идоракунӣ дохил мегарданд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили маводи дар ин зербоби таҳқиқшуда, яъне натиҷаи тадқиқотҳои гузаронидашуда имкон медиҳанд, ки хулосаҳои муайяни назариявӣ бароварда, асосҳои методологии ташкили идоракуниро дар комплекси агросаноатӣ, маҳсусан дар зеркомплекси озуқавории он муайян намуда, чунин натиҷагирий намоем.

1. Идоракуни комплекси агросаноатиро ҳамчун як зернизоми зарурии идоракуни иқтисодиёти мамлакат донистан зарур мебошад, ки яке аз низомҳои калидии он ин идоракуни комплекси агроозуқаворӣ ба ҳисоб меравад.

2. Аз нигоҳи илмӣ идоракуни комплекси агроозуқаворӣ ин низоми муносибатҳои ҷамъиятие мебошанд, ки тавассути қонунҳои объективӣ ва принципҳои ташкилий танзим мешаванд.

3. Идоракунӣ ба тақсимоти ҷамъиятии меҳнат асос ёфта, намуди мушаххаси фаъолияти инсон маҳсуб меёбад, ки дар комплекси агроозуқаворӣ, аз ҷумла дар субъектҳои хочагидории он, кооперативҳо, ҷамъияти саҳҳомӣ ва дигар намуди шаклҳои корхонаҳо алоқаҳо ва ягонагиро дар ҷараёни такрористехсоли ҷамъиятий таъмин менамояд.

4. Дараҷаи ташкили идоракуни истехсолоти комплекси агроозуқаворӣ аз тараққиёти қувваҳои истехсолкунанда вобаста мебошад. Ин дар навбати худ, қонунияти объективӣ ва зарурияти амалкарду тараққиёти ҷараёнҳои такрористехсоли ҷамъиятий (ҳамчун як системаи пурра) ба ҳисоб меравад.

5. Механизми нави идоракуни КАС, аз ҷумла КАО бояд усулҳо, принципҳо, хусусиятҳо, фишангҳо, вазифаҳо ва функцияҳои дар боло номбаршударо дар худ таҷассум намуда, ба самтҳои дар зербоби оянда нишондода бояд такмил ёбанд.

§ 3.3. Дурнамои рушди стратегии комплекси агрозуқавории ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он дар низоми комплекси агросаноатӣ

Дар шароити имрӯза тамоюлҳои ҷаҳонишавии ҳочагии ҷаҳонӣ ва ҳамгириҳо дар иқтисодиёти минтақаҳо ба назар мерасанд. Аз ин рӯ, саъю қӯшиши давлатҳо барои ҳифзи мустақилият ва ягонагӣ, манфиат ва ҳуқуқҳои худ ва бадастоварии рушди устувор ва бехатарии озуқаворӣ қобили қабул мебошад. Ин ҳадафҳоро аксари мамлакатҳо бо роҳи таҳияи стратегияҳои миллии рушд барои давраҳои гуногуни замон мавриди ичро қарор медиҳанд.

Дар байни мушкилоти зикршуда рушди устувори комплекси агросаноатӣ (КАС) ва таъмини бехатарии озуқаворӣ мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Арзёбии қаблии иқтисодиёти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки афзоиши мунтаҳами аҳолӣ, афзоиши бекорӣ, баландшавии нарҳи захираҳои нерӯи энергетикӣ ва истифодаи гайрисарфакоронаи захираҳои замину об дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон бо зиёдшавии нарҳҳои маҳсулоти ҳӯрокворӣ оварда расонидааст. Вобаста ба ин сектори аграрӣ, аз он ҷумла дар КАС Ҷумҳурии Тоҷикистон барои он ки ҷавобгӯи талаботи афзояндаи озуқавории аҳолии кишвар шавад, бояд ба рушди мунтаҳами устувор ноил гардад. Бояд қайд кард, ки аз рӯйи ҳисса дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), таъмини бехатарии озуқавории аҳолӣ, таъмини саноат бо ашёи хоми ватаниӣ ва аз рӯйи шумораи аҳолии машғули кор дар сектори аграрӣ, имрӯз ҳам ин соҳа яке аз соҳаҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳими иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

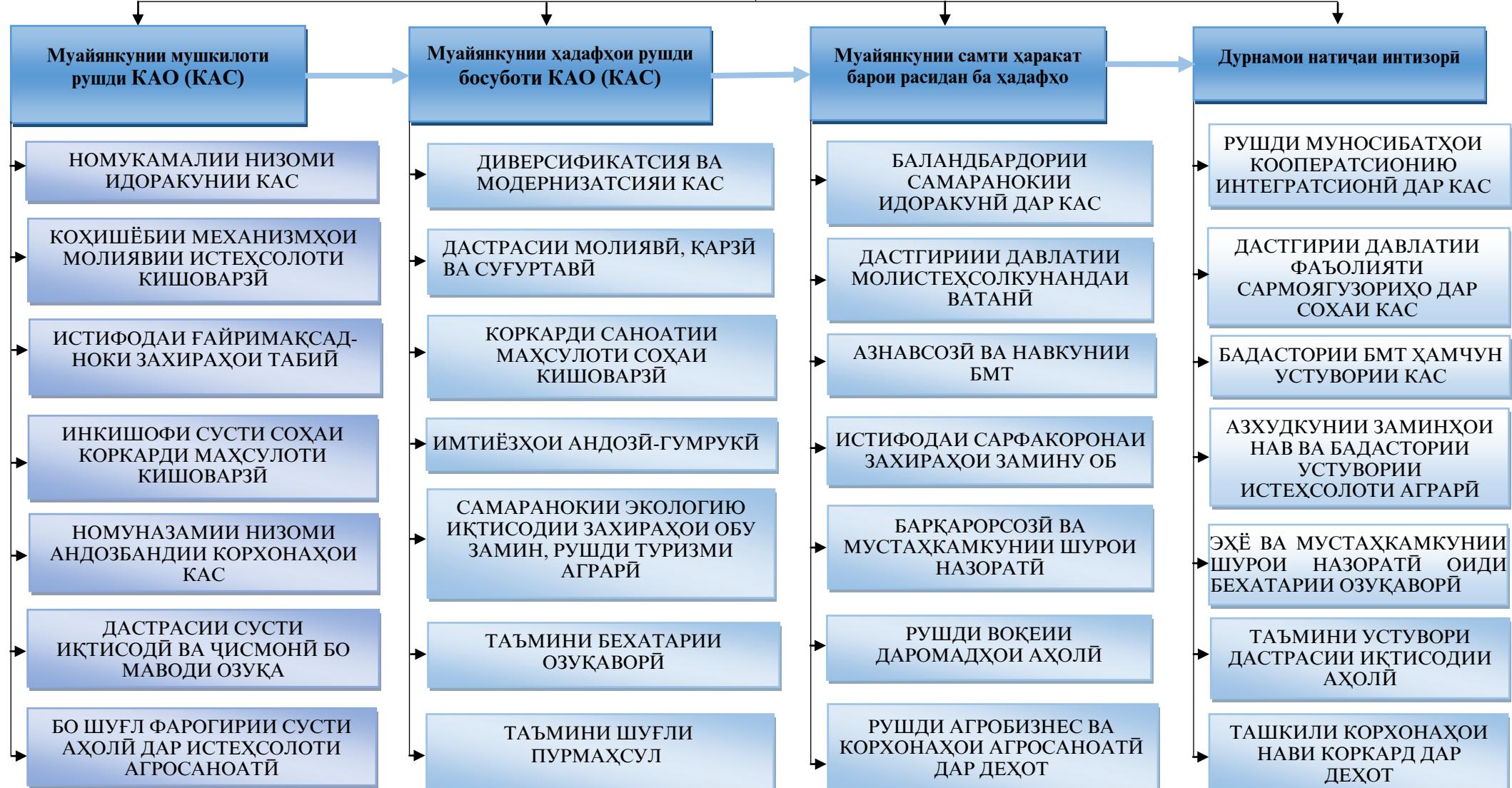
Дар комплекси агросаноатӣ (КАС), аз он ҷумла дар байни сектори аграрӣ ва бехатарии озуқаворӣ алоқаи ногусастаниӣ мавҷуд аст, зоро ҳуди комплекси агросаноатӣ ва соҳаи асосии он-кишоварзӣ дар устуворгардонии бехатарии ҳӯрокворӣ ва таъмини ғизои комили аҳолӣ нақши асосиро мебозанд. Вобаста ба ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазоратҳои даҳлдор, аз он ҷумла

Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шарикони рушд оид ба барқарорсозии соҳа ва ташкили пойгоҳи меъёрию ҳуқуқии он, ки мутобиқи талаботи иқтисодиёти бозорӣ мебошанд, корҳои зиёдро анҷом додаанд. Дар ин бобат ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) далел буда метавонад.

Бисёр кишварҳо кӯшиш мекунанд мушкилоти иҷтимоию иқтисодии худро бо роҳи таҳияи стратегияҳои миллӣ ва барномаҳои рушд дар давраҳои гуногуни замон ҳал намоянд. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳамчун ҳуҷҷати самти стратегӣ дар заминаи ҳуҷҷатҳои асосии зерини институтисионӣ ташаккул ва қобили қабул гардидааст: Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015, Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ барои давраи солҳои 2007-2009, Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар давраи солҳои 2010-2012, Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ барои давраи то солҳои 2013-2015, Ҳадафҳои рушди ҳазорсола, Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2012-2020, Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар ҳуҷҷатҳои монанди инҳо.

Дар маҷмуъ аксари муҳаққиқон рушди стратегии комплекси агроозуқавории чумхуриро ба низоми комплекси агросаноатӣ алоқаманд медонанд. Мо дар заминаи таҳлилҳо самтҳои такмили механизми рушди комплекси агроозуқаворӣ ва нақши онро дар таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ғизои комили аҳолии чумхурӣ дар шакли алгоритм дар ҷорӣ саҳт: мушкилоти рушди КАС ва соҳаи агарӣ; афзалиятҳои асосии рушди босуботи КАС; самти ҳаракат барои расидан ба ҳадаф ва натиҷаҳои интизорӣ аз татбиқи ҳадафҳои болоиро пешниҳод намудем, ки ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд, (расми 9.).

Самтҳои такмили механизми рушди комплекси агроузуқаворӣ

*Расми 9. Алгоритми самтҳои такмили механизми рушди комплекси агроузуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сарчашма: Таҳияи муаллиф*

Албатта, новобаста аз муваффақиятҳо дар пешрафти соҳа камбудӣ ва норасоиҳо низ мавҷуданд, ки садди роҳи рушди босуботи соҳаи номбурда гардидаанд. Байни мушкилоти зикршуда чойи муҳимро рушди устувори КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бехатарии озуқавории аҳолии мамлакат ишғол мекунад. ***Ба мушкилоти асосии даҳлдори рушди КОА(КАС) ва сектори аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои зеринро метавон дохил намуд:***

1. Нокомилии низоми идораи КАС, ки дар набудани идора дар звеноҳои поёни кишоварзӣ ва қадами муносибатҳои муттаҳидгардонанда байни корхонаҳои деҳот ва корхонаҳои коркард ифода мейбад. Кишоварзии ҷумҳурӣ аз истеҳсолоти калони меҳаниконида ба соҳаи дорои шаклҳои хурди молии бароҳмонии кишоварзӣ табдил ёфт. Дар ин соҳаи иқтисодиёт ба истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ 171899 хоҷагӣ ва ташкилотҳои хурду калон машғуланд, аз онҳо 167009 адад хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд.¹⁶¹ Истеҳсолоти ҷории кишоварзии ҷумҳурӣ начандон фоидаовар ва маҳсулдех аст ва ҷойҳои кории дилҳоҳро фароҳам оварда наметавонад. Дар солҳои 2011-2014 - 830, 919, 935 корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ фаъолияти худро бо зиён ба андозаи 15,0; 17,0 ва 23,6 млн. сомонӣ ҷамъбаст карданд.¹⁶² Дар соли 2018, 2019, 2020 - 506, 1140, 1017 корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ фаъолияти худро бо зиён ба андозаи 64,4; 57,2 ва 22,4 млн. сомонӣ ва танҳо дар соли 2021 бошад 1636 корхонаҳои соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ фаъолияти худро бо фоида ба андозаи 2643,3 млн. сомонӣ ҷамъбаст карданд, ки бесобиқа арзёбӣ мегардад.¹⁶³

2. Коҳиши механизмҳои молиявии дастгирии давлатии истеҳсолоти кишоварзии ҷумҳурӣ. Натиҷаи он коҳиши сармоягузорӣ ба капитали асосии хоҷагии қишлоқ ва пастшавии пойгоҳи моддию техникии он

¹⁶¹ Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2012-2020/Қарори Ҳукумати ҔТ аз 01.08.2012с.№383.-Душанбе, 2012. -С.1(41саҳ.).(www/moa.tj); Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Мачмуаи оморӣ.-Душанбе, 2022.-С.325-329(354с.).

¹⁶² Омори солонаи ҔТ/ Агентии омори назди ПҔТ. -Душанбе, 2015. -С.455(466с.).

¹⁶³ Омори солонаи ҔТ/ Агентии омори назди ПҔТ. -Душанбе, 2022. -С.406(414с.).

мебошад. Маблағузории хоҷагии қишлоқ аз буҷети давлатӣ дар давраи солҳои 2011-2014 то андозае зиёд гардида, мутаносибан ба 1,0%, 0,7%, 0,6% ва 0,3% ММД-и чумхурии солҳои даҳлдор баробар буд.¹⁶⁴ Дар солҳои 2018-2021 ин нишондиҳанда мутаносибан ба солҳо, ба 0,03% 0,04%, 0,01% ва 0,01% ММД-и чумхурӣ баробар буд.¹⁶⁵ Ҳаҷми сармоягузорӣ ба капитали асосии кишоварзии чумхурӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳо ба сармоя (капитал)-и асосӣ 3,7% (с.2011), 2,9% (с.2012) , 0,27% (с.2013) ва 0,2% (с.2014)-ро ташкил дод.¹⁶⁶ Дар солҳои 2018-2021ин нишондиҳанда мутаносибан ба солҳо, ба 0,17%, 0,26%,0,11 ва 0,10% баробар буд.¹⁶⁷

Кишоварзии чумхурӣ соҳаест, ки ҳам заҳмат ва ҳам маблағ (капитал)-и қалонро металабад. Дар мавриди амалисозии фондҳои асосӣ бояд гуфт, ки он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1,03% (с.2011), 0,42% (с.2012), 0,33% (с.2013) ва 0,1% (с.2014)-ро аз ҳаҷми умумии фондҳои умумии ба амал ҷорикарدارо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медод.¹⁶⁸ Дар солҳои 2018-2021 ин нишондиҳанда мутаносибан ба солҳо, ба 1,08%, 0,19%, 0,16 ва 0,15% баробар буд.¹⁶⁹

Пойгоҳи моддию техникии кишоварзии чумхурӣ имрӯз рушди босуботи онро таъмин карда наметавонад; он назар ба соли 1991 қариб ба андозаи нисф ва миқдори 2/3-и фондҳои асосии техникии хоҷагии қишлоқ кам шуда, ба андозаи 3,7 маротиба коҳиш ёфтааст, коэффициенти ҳарсолаи навсозии БМТ бошад, дар давраи солҳои 2011-2015 аз 3% ва ҳамчунин дар соли 2021 аз 3,0% кам аст.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Омори солонаи ҶТ/ Агентии омори назди ПЧТ. -Душанбе, 2015. -С.302(466с.).

¹⁶⁴ Омори солонаи ҶТ/ Агентии омори назди ПЧТ. -Душанбе, 2022. -С.217, 294(414с.).

¹⁶⁵ Омори солонаи ҶТ/ Агентии омори назди ПЧТ. -Душанбе, 2015. -С.421-434(466с.).

¹⁶⁶ Омори солонаи ҶТ/ Агентии омори назди ПЧТ. -Душанбе, 2022. -С.294(414с.).

¹⁶⁷ Омории солонаи ҶТ/ Агентии омори назди ПЧТ. -Душанбе, 2015. -С.295-300(466с.).

¹⁶⁸ Омори солонаи ҶТ/ Агентии омори назди ПЧТ. -Душанбе, 2022. -С.289(414с.).

¹⁶⁹ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2016.-С.57(352с.); Ҳисобот оид ба ҷамъости натиҷаҳои фаъолияти Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021. – С.5(21с.).

3. Истифодаи ғайрисарфакорона ва идораи захираҳои табӣ, нокомилии муносибатҳои заминдорӣ дар сектори аграрӣ ва сустшавии низоми обёрий ба вайроншавии ҳосилнокии замин, коҳиши ҳолати мелиоративии он, истифодаи бесамари чарогоҳдо бошад, ба бадшавии вазъи экологии онҳо оварда расонидааст.

Дар ҷумҳурии мо майдони замини корам 23,2%-и майдони аҳамияти кишоварзии ҷумҳуриро ташкил медиҳад, аз он 564,7 ҳазор га обёришаванда мебошанд (47%-и он бо нассосҳо). Майдони киштзори обёришаванда ба ҳисоби як нафар аҳолӣ 0,07 га-ро ташкил медиҳад. Дар 25 соли охир дар натиҷаи соҳтмонҳои зиёд майдони кишт ба андозаи 147,2 ҳазор га кам шуд. Ҳисобҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки зиёда аз 80,5%-и заминҳои кишти ҷумҳурӣ ба сатҳи гуногуни эрозия гирифтор мебошанд. Ҳар сол дар ҷумҳурӣ бо сабабҳои гуногун аз 4 то 8 ҳазор гектар замини обёришавандаи ҳоҷагии қишлоқ дар истеҳсолоти кишоварзӣ истифода бурда намешавад. Тағийрёбии иқлими низ мушкини иловагӣ мебошад, ки барои фаъолияти иқтисодӣ, некӯаҳволии муҳити ҷамъиятӣ ва муҳити зисти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатарҳои зиёдро ба вучуд овардааст.¹⁷¹

4. Солҳои охир рушди сусти соҳаи коркарди маҳсулоти кишоварзии ҷумҳурӣ мушоҳида мешавад, ки натиҷаи қандашавии муносибатҳои истеҳсолоти ҳоҷагии қишлоқ буда, вобаста ба ин ба норасоиҳо дар кори расонидан ва таъмини ашёи хом оварда расонидааст. Дар КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо 20-25% маҳсулоти ҳоҷагии қишлоқ коркард карда мешавад. Дар асоси арзёбии мутахассисон ҷумҳурии мо дар масъалаи худтаъминкуни хӯрокворӣ дар сатҳи хеле паст қарор дорад. Сустшавии назорат аз болои технологияи истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ ба истеҳсолоти

¹⁷¹ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2015.-С.59-69(352с.); Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2008с.№658.-Душанбе, 2008. -С.11(67с.). (www.moa.tj)

агросаноатӣ, ҳамчунин ба сифати маҳсулоти ғизоии ҳӯрокворӣ таъсири манфӣ расондааст.¹⁷²

5. Низоми андоз ҳавасмандкунандай субъектҳои комплекси агросаноатӣ шуда натавониста, баръакс дастрасии корхонаҳои КАС-ро ба иттилоот дар бораи бозорҳои фурӯши эҳтимолӣ маҳдуд намуда, ба қашолёбӣ ва қиматии амалиётҳои берунии тиҷоратӣ оварда расонида, пеши роҳи рушди содиротро гирифтааст. Дар асоси ҳисобу китоби таҳлилгарон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин маврид 86%-и даромадро ташкил медиҳад, ки ин назар ба ҷумҳуриҳои дигар Россия - 50%, Қазоқистон - 28% ва Қирғизистон - 33% баланд мебошад.

6. Таъминоти сусти маводи ғизоии аҳолӣ ва қӯдакон аз ҳисоби баландшавии нарҳи маҳсулоти ҳӯрокворӣ ба ҷашм мерасад. Дар натиҷаи гарон шудани нарҳи маҳсулоти ҳӯрокворӣ нисфи аҳолӣ, маҳсусан дар байни қӯдакони синни то панҷсола пурра истеъмол накарданӣ ғизои калорияноки асосӣ ба миён омадааст, ки ба рушди қад ва вазни қӯдакон таъсири манфӣ расонидааст. Пурсиҳҳои мардум нишон медиҳад, ки зиёда аз 70%-и даромадашон барои хариди ҳӯрокворӣ масраф мешавад.¹⁷³

7. Барзиёдии қувваи корӣ дар маҳалҳои деҳот. Бояд қайд кард, ки дар соли 1960 ҳудуди ҶШС Тоҷикистон 2 044,8 ҳазор нафар зиндагӣ мекард. Ҳоло ин нишондиҳанда ба 10 млн нафар расидааст, яъне, дар шасту як соли охир шумораи аҳолӣ қариб 5 маротиба афзудааст. Аммо дар ин давра майдони замини кишт танҳо 15,4 % афзудааст.¹⁷⁴

¹⁷² Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2012-2020/Қарори Ҳукумати ҔТ аз 01.08.2012с.№383.-Душанбе, 2012. –С.23(41саҳ.).(www/moa.tj); Тоҷикистон: дастрасии заҳираҳо барои рушди инсонӣ/ Ҳисоботи миллӣ оид ба Рушди инсонӣ дар соли 2014. – Душанбе, 2015.-С.32-35(132с.).

¹⁷³ Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2012-2020/Қарори Ҳукумати ҔТ аз 01.08.2012с.№383.-Душанбе, 2012. –С.1-4(41саҳ.).(www/moa.tj); Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2008с.№658.-Душанбе, 2008. –С.3-5(67с.). (www.moa.tj); Тоҷикистон: дастрасии заҳираҳо барои рушди инсонӣ/ Ҳисоботи миллӣ оид ба Рушди инсонӣ дар соли 2014. – Душанбе, 2015.-С.32-35(132с.).

¹⁷⁴ Народное хозяйство Таджикской ССР в 1990г. / Статистический ежегодник. – Душанбе, 1991. -С.7(243с.); Народное хозяйство Таджикской ССР в 1985г. / Статистический ежегодник.

Бояд гуфт, ки ҳадафи асосии рушди босуботи КАС ва сектори аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ба андозаи кофӣ истеъмол шудани маҳсулоти озуқаворӣ аз тарафи аҳолии мамлакат ба ҳисоб меравад. Дар асоси далелҳои овардашуда, ҳамчунин арзёбии таҳлилгарони маъруфи сектори аграрӣ барои расидан ба *рушди босуботи КАС ва соҳаи аграрӣ бо мақсади таъмини бехатарии хӯрокворӣ ҳадафҳои афзалиятноки тақмили механизми рушди КАО* инҳо маҳсуб меёбанд:

1. Диверсификатсия ва замонавикунӣ (модернизатсия)-и маҷмуаи агросаноатӣ, афзоиши рақобатпазирии он, кластерикунонии сектори аграрӣ, баландбардории фоидаоварӣ ва иқтидори содиротӣ, бадастории рушди босуботи КАС ва соҳаи аграрӣ бо мақсади таъмини бехатарии хӯрокворӣ ва истеъмоли кофии маводи ғизоӣ аз тарафи аҳолии мамлакат;
2. Дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ, қарзӣ ва сугуртавӣ, бадастории БМТ-и устувори амалқунандаи сектори аграрӣ барои афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти соҳа дар асоси инноватсионӣ;
3. Рушди истеҳсолоти коркарди саноатии маҳсулоти ҳоҷагии қишлоқ, баландбардории рақобатпазирии онҳо ва афзоиши маҳсулоти ниҳоии КАС бо мақсади бадастории бозорҳои агроозуқавории ватанӣ;
4. Ихтисори монеаҳои зиёдатии андозӣ ва маъмурӣ, ки ба афзоиши содироти маҳсулоти КАС ҳалал мерасонанд;
5. Таъмини самаранокии экологию иқтисодии истифодаи захираҳои обу замин дар сектори аграрӣ, рушди туризми аграрӣ, истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза;
6. Таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ғизои комили аҳолӣ;

- Душанбе, 1986.-С.5, 95(288с.); Омори солонаи ҶТ/ Агентии омори назди ПЧТ. -Душанбе, 2022.-С.25(414с.).

7. Таъмини шуғли пурмаҳсули аҳолӣ дар асоси баландбардории донишҳо ва малакаҳои касбии кормандони КАС ва рушди касбмашғулшавии худии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тибқи арзёбии мутахассисон такмили минбаъдаи механизми рушди КАО (КАС) ва сектори аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон *самтҳои зерини фаъолиятро барои расидан ба ҳадафҳои* номбурда талаб мекунад:

1. Баландбардории самаранокии идоракуни КАС ва соҳаи аграрӣ дар асоси ислоҳоти минбаъдаи сектори агарарӣ. Нақшай ҷорабиниҳо оид ба амалисозии Барномаи ислоҳоти ҳоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, № 383 қабул гардида, он дорои 22 ислоҳот ва ҷорабиниҳои даҳлдор қариб ба ҳамаи ҷанбаъҳои сектори аграрӣ ва КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон буд;

2. Пурзӯрнамоии дастгирии давлатӣ, аз он ҷумла маблағгузории буҷетӣ дар доираи талаботи СУС ва ҳавасмандсозии рушди фаъолияти сармоягузории ҳоҷагиҳо ва корхонаҳои қишоварзӣ;

3. Азнавсозӣ ва навқунии унсурҳои асосии пойгоҳи моддию техникии КАС, ҳам аз ҷиҳати техниқӣ ва ҳам аз ҷиҳати технологӣ, афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар КАС ва афзоиши маҳсулоти умумии он аз ҳисоби баландбардории ҳаҷми коркарди маҳсулоти сектори аграрӣ;

4. Истифодаи сарфакоронаи захираҳои обу замин, аз он ҷумла дастгирии босубот ва идоракуни маҷмуии захираҳои зикршуда ва таъмини устувори экологии сектори аграрӣ ва рушди агротуризм;

5. Барқарорсозӣ ва мустаҳкамкунии нақши Шуро оид ба бехатарии озуқаворӣ. Ба мақомоти мазкур додани салоҳиятҳои идораи босамар бо равиши гуногунсоҳа бо мақсади устуворгардонӣ ва бадастории сатҳи миёнаи худтаъминкунии озуқаворӣ ва таъмини аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маводи истеҳсоли худӣ;

6. Рушди даромадҳои воқеӣ ва музди кори аҳолӣ, ки ин дастрасии иқтисодии аҳолиро бо хӯрокворӣ таъмин менамояд ва бо ин ба таъмини пурра бо ғизои комил мусоидат менамояд. Беҳтарсозӣ ва назорат аз болои сифати маҳсулоти озуқаворӣ;

7. Рушди агробизнеси хурд дар нохияҳои наздикухӣ, ҳамчунин рушди корхонаҳои коркарди КАС дар маҳалҳои дехот бо банаざргирии инфраструктураи даҳлдор.

Ба андешаи мо барои пайгирии амалисозии фаъолиятҳои банақшагирифта индикаторҳои зеринро дар фосилаи вақти муқарраршуда ба назар гирифтан ба мақсад мувофиқ маҳсуб меёбад, (Чадвали 3.3.1.).

Чадвали 3.3.1. -Индикаторҳои мониторинги сектори аграрӣ (солҳои 2016-2030)

<i>Индикаторҳои асосӣ аз рӯи:</i>	<i>2011-2015 (базавӣ)</i>	<i>2020</i>	<i>2025</i>	<i>2030</i>
<i>1. Саноатикунӣ ва рушди устувори сектори аграрӣ</i>				
А) Сатҳи меҳаникунонии истеҳсолоти кишоварзӣ	50%	65,0%	70,0%	75,0%
Б) Афзоиши ҳамми сармоягузорӣ (ба хисоби % ба ҳамми сармоягузорӣ ба иқтисодиёти мамлакат)	1-2 %	7%	12%	17%
В) Афзоиши ҳосилнокии меҳнат	<u>100%</u>	1,0 мар.	2,0 мар.	3,0 мар.
Г) Афзоиши МУК	<u>100%</u>	140%	1,0 мар.	1,5 мар.
Ғ) Азҳудкуни заминҳои кишт	20,0 ҳазор га	20,0 ҳазор га	20,0 ҳазор га	20,0 ҳазор га
Д) Афзоиши ҳамми коркарди МУК (ба хисоби % ба ҳамми МУК)	20%	30%	40%	50%
<i>2. Таъмини беҳатарии хӯроквории аҳолӣ</i>				
А) Сатҳи худтаъминқунии хӯрокворӣ	50%	65%	70%	75%
Б) Дастрасии иқтисодӣ	60%	50%	45%	40%
В) Истеъмоли маҳсулот, ккалория барои як нафар 1 одам/шабонарӯз	2280	2400	2600	2800
Г) Кохиши камхӯрокӣ дар байни кӯдакони то панҷсола	26%	20%	15%	10%
Ғ) Дастрасии аҳолии дехот ба оби тозаи нӯшоқӣ	56%	65,0%	70,0%	75,0%
Д) Беҳтарсозии ҳифзи шароити модар (кохиши сатҳи марғи модар, ба 100 ҳазор нафар аҳолӣ)	30	25	20	15
<i>3. Таъмини шугли аҳолии дехот</i>				
А) Устуворгардонии зисти синфи миёна дар маҳалҳои дехот	20,0%	30,0%	40,0%	50,0%
Б) Кохиши сатҳи камбизоатии аҳолии дехот (ба хисоби % ба сатҳи умумии камбизоатӣ)	77,0 % (32,0%)	65,0% (27,0%)	58,0% (24,0%)	50,0% (20,0%)
В) Таносуби МММ кормандони кишоварзӣ назар ба МММ дар сатҳи чумхурӣ	30,7%	50,0%	60,0%	70,0%

Идомаи ҷадвали 3.1.3.

Г) Ташаккули ҷойхои нави корӣ дар маҳалҳои деҳот	120 ҳазор	150 ҳазор	175 ҳазор	200 ҳазор
Ғ) Коэффиценти шуғли аҳолӣ дар байни аҳолии деҳоти аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол	0,49	0,55	0,6	0,65

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти ҷамъоваришиуда

Мутахассисон бар он ақидаанд, ки амалисозии самараноки фаъолиятҳо ва ҷорабиниҳои дар боло зикршуда ба мақсади такмили механизми рушди КАО ҷумҳурӣ дар низоми КАС метавонанд барои ба даст овардани натиҷаҳои зерини дарназардошта мусоидат намоянд:

1. Рушди муносибатҳои кооператсионию интегратсионӣ дар КАС, аз он ҷумла ба афзоиши истеҳсолоти коркардкунанда ва ивазкунандаи воридот, класстеризатсиякунонии сектори аграрӣ ва саноатикунонии он;

2. Дастирии давлатӣ ва баландбардории фаъолияти сармоягузорӣ, рақобатпазирии маҳсулоти молистеҳсолкунандагони ватаниро дар КАС таъмин месозад ва бо ин ба он мусоидат мекунад, ки молистеҳсолкунандагони ватанӣ мунтазам бозорҳои агроозуқавории мамлакатро соҳиб мешаванд;

3. Бадастории БМТ устувори КАС, аз он ҷумла ҳочагии қишлоқи самаранок фаъолияткунанда бо истифодаи механизмҳои нави бозорӣ (агролизинг, ташкили паркҳои машинию тракторӣ дар доираи ассотсиатсияҳои ҳочагиҳои деҳқонӣ (АҲД) ва СМТ дар шарикӣ давлатиу ҳусусӣ ва гайра);

4. Азҳудкунии заминҳои нав, ҳифз ва нигоҳдории заминҳои қишт, тақсими самаранок ва боадолатонаи оби обёрикунанда ҳангоми парвариши зироатҳои арзишманди ҳочагии қишлоқ, афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, бадастории устувории экологиии сектори аграрӣ ва рушди агротуризм;

5. Эҳё ва мустаҳкамкуни Шуро оид ба бехатарии озуқаворӣ ҳамчун роҳи устуворгардонии идоракуни бисёрсоҳавӣ ба таъмини таъсири мусбати сиёsat ба ҳамаи барномаҳои бехатарии озуқаворӣ

мусоидат хоҳад кард. Бадастории сатҳи миёнаи бехатарии озуқаворӣ ва ғизои комил, ки дар он 70-75%-и маҳсулоти ҳӯроквории истеъмолкунандай аҳолии мамлакат аз тарафи молистехсолкунандагони ватанӣ истеҳсол мешавад;

6. Таъмини бадастории дастрасии иқтисодӣ дар сатҳи 40%-и ҳарочоти аҳолӣ барои хариди маҳсулоти ҳӯрокворӣ дар ҳарочоти умумии онҳо ва дастрасии сатҳи истеъмоли баробари 2800 ккалория дар шабонарӯз барои як шаҳс. Ҳифз кардан аз маҳсулоти пастсифати воридшаванда бо роҳи ташкил ё фаъолгардонии фаъолиятҳои пешгирикунанда барои сифати маҳсулот низ аз ҷумлаи ин ҷорабинихо мебошанд;

7. Дар маҳалҳои деҳот ташкили корхонаҳои нави коркард ва рушди корхонаҳои мавҷуда дар КАС, рушди агробизнеси хурд дар ноҳияҳои кӯҳӣ ва наздиқӯҳӣ ба ҳудтаъминкуни шуғли аҳолии деҳот, азхудкуни худудҳои нави қишоварзӣ, коҳиши сатҳи камбизоатии аҳолии деҳот, мустаҳкамкуни вазъи синфи миёна ва то андозае коҳиши шумораи муҳоҷирати меҳнатӣ мусоидат хоҳад намуд.

Дар марҳилаи кунуниӣ дар якҷоягӣ бо афзоиши нишондиҳандаҳои миқдорӣ, қисми проблемаи бехатарии озуқаворӣ, сифат ва бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ низ мадди назар аст. Таъмини бехатарии озуқаворӣ, аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти қишоварзӣ, ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, фурӯш, инчунин ҳалли мушкилоти дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодии озуқаворӣ ҳусусияти системавӣ дорад. Мавҷудияти маҳсулоти озуқа ба ҳар нафар аҳолӣ ба воситаи тавозуни озуқаворӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар тавозуни озуқаворӣ ҳар қадом маҳсулоти асосии озуқа аз ҷиҳати мавҷудияти умумии ҳуди маҳсулот ва истеъмоли он дар давраи муайян нишон дода мешавад, ки маъмулан як солро дар бар мегирад. Нишондиҳандаи мавҷудияти озуқаворӣ дар миқёси миллӣ ба ҳисоби миёна оварда шудааст ва дар он манбаи дастрас будан ба ҳонавода (имконияти истеҳсол, дарёфт кардан ё гирифтани озуқа бо

ҳар усул) ба назар гирифта намешавад.¹⁷⁵

Рушди соҳаи кишоварзӣ барои муваффақ шудан дар роҳи раҳо намудани аҳолии минтақаҳои қӯҳистон аз камбизоатӣ ва таъмини онҳо бо маҳсулоти баландсифат дар ин замина таъмини бехатарии озуқавории кишвар дар сатҳи ҷаҳон муҳим дониста мешавад. Соҳаи озуқаворӣ ва кишоварзӣ дар мамлакатҳои дунё ба хатару монеаҳои гуногун, аз ҷумла ҷунбиши демографӣ, тағйирёбии иқлими, маҳдудияти захираҳои табиӣ рӯ ба рӯ гаштааст. Дар вазъи бавучудомада тавассути васеъсозии заминҳои кишт, сермаҳсулгардонии заминҳои кишоварзӣ (обёри, оҳакандозии заминҳо, таъмин намудан бо нуриҳои минералӣ ва ғайра), истифодаи методу усулҳои инноватсионӣ, ҳифзи табиат, омӯзиш ва татбиқи соҳтори иқтисодиёти кишварҳои тараққикарда, қабул ва татбиқи стратегияҳои рушди мамлакат ва гузаронидани ҷораҳо оиди ислоҳоти аграрӣ таъмини минбаъдаи бехатарии озуқавории мамлакат мусоидат менамояд.

Муносибатҳои иқтисодии байни субъектони истеҳсолоти кишоварзӣ ҳусусиятҳои худро доранд, ки онҳоро аз муносибатҳои иқтисодии соҳаҳои дигари ҳочагии ҳалқ фарқ мекунанд. Ин дар натиҷа, ҳусусияти аломатҳои рақобатпазирӣ субъектони соҳаро низ муайян менамояд.

Дар умум ҳамаи ширкаткунандагони низоми заминистифодабариро ба чор ғурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: давлат дар симои мақомоти ҳокимияти сатҳҳои гуногун; моликони замин; соҳибкорон-ичоракороне, ки дар асоси қонунҳои бозорӣ ба истеҳсоли маҳсулот машғуланд, истеҳсолоти кооперативӣ ё фермерӣ ва кормандони кирояи ҳочагиҳои кишоварзӣ. Ҳама ширкаткунандагон манфиатҳои гуногун доранд, бинобар ҳамин аломатҳои рақобатпазирӣ ҳам барояшон гуногун мебошанд. Масалан, барои молики замин - ичорадеҳ истеҳсолоте рақобатпазир ҳоҳад буд, ки дар шакли рента самара медиҳад; барои соҳибкори ичорагир рақобатпазирӣ маънои имконияти фоидаи бештарро аз фаъолияти ҳуд дорад, корманди кироя,

¹⁷⁵ Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ №1-2021. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2021. –С.21(170сах.).

монанди корманди кооператив истеҳсолотеро рақобатпазир хоҳад ҳисобид, ки он дар шакли музди меҳнат даромад медиҳад.

Тавре ки мебинем, манфиатҳои иқтисодӣ ва аломатҳои бар онҳо асосёфтаи рақобатпазирӣ на танҳо гуногун, балки аксаран ихтилофонок ҳастанд. Муносибатҳои рақобатии фароҳамшуда метавонанд ба як субъект даромаду ба дигара什 зарар оваранд, ва ин дар мисоли муносибатҳои вобаста ба рента аёнтар зоҳир мешавад. Ихтилофи субъектони рақобаткунанда боиси коҳишёбии рақобатпазирии кишоварзӣ ва тамоми корхонаҳои кишоварзӣ мегардад, масалан, тавассути коҳиши истифодаи босамари заминҳои кишти арзишманд, қиматшавии маҳсулоти кишоварзӣ аз сабаби ба ҳарочот ҳамроҳ шудани пардохтҳои рента, интенсификатсияи барзиёди истеҳсол ё гузариш ба системаи яқзироатӣ барои ба даст овардани фоида ва ҳоказо.

Илова бар ин, дар вазъияти бӯҳрони давомдор масъалаҳои амнияти озуқаворӣ дар консепсияҳои амниятии мамлакатҳои пешрафта, ки дар он қонунҳо, стратегияҳои давлатӣ ва барномаҳои дарозмуддат қабул шудаанд. Барои фаҳмиши созанда оид ба меъёрҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ зарур аст, ки системаи давлатии озуқаворӣ ҷорӣ карда шавад, ки ду сатҳи норасоии ғизои аҳолиро дар бар мегирад: кифоя будан, ки барои ҳисобҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар шароити мӯътадил истифода бурда мешавад ва ҳадди ақал барои кафолати таъмин намудани аҳолӣ дар ҳолатҳои фавқулоддаи ҳолати ғизоӣ зарур аст. Дар ин радиф, дар раванди таҳқиқот мо дурнамои истеҳсоли маҳсулоти озуқавориро дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор барои солҳои 2025-2030 анҷом додем, (чадвали 3.3.2.).

Чадвали 3.3.2. -Дурнамои истехсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор барои солҳои 2025-2030

Номгӯйи маҳсулотҳо	Талаботи аҳолӣ ба маҳсулоти ҳӯрокворӣ аз рӯйи меъёрҳои муқарраршуда дар ҶТ	Истехсол дар соли 2021, тонна	Шумораи аҳолии минтақа дар соли 2021, ҳазор нафар	Ҳаҷми воеии истехсол ба сари аҳолии минтақаи Марказу Ҳисор то соли 2021	Дурнамои аҳолии минтақаи Марказу Ҳисор то соли 2025, ҳазор нафар	Дурнамои аҳолии минтақаи Марказу Ҳисор то соли 2030, ҳазор нафар	Дурнамои истехсол барои солҳои	
							2025, тонна	2030, тонна
Ҳаҷми истехсоли гандум	147кг	123194	3302,8	37,3 кг	3418,3	3773,8	502490,1	554748,6
Истехсоли мева	124кг	113796	3302,8	34,5 кг	3418,3	3773,8	423869,2	467951,2
Истехсоли сабзавот	166кг	465488	3302,8	140,9 кг	3418,3	3773,8	567437,8	626450,8
Истехсоли шир	115кг	217519	3302,8	65,9 кг	3418,3	3773,8	393104,5	433987
Ҳаҷми истехсоли гӯшт (бо вазни зинда)	60кг	56945	3302,8	17,2 кг	3418,3	3773,8	205098	226428
Истехсоли тухм, ҳазор дона	180дона	303089	3302,8	91,8 дона	3418,3	3773,8	615294	679284
Истехсоли равған	16кг	5300	3302,8	1,6 кг	3418,3	3773,8	54692,8	60380,8
Истехсоли картошка	92кг	274326	3302,8	83,0 кг	3418,3	3773,8	314483,6	347189,6

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси меъёрҳои истеъмолии маҳсулотҳои ҳӯроквории тавсиявии ТУТ дар алоқаманди бо меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолӣ тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, №451. Инчунин, дурнамои афзоиши аҳолӣ, ки дар СМР ҟТ барои давраи то соли 2030, саҳ.98 нишон дода шудааст ва ҳисобкуниҳои муаллиф таҳия гардидааст.

Ҳамин тарик, аз таҳлилу таҳқиқи маводи дар зербобҳои боби З-юми диссертатсия баррасишуда мо чунин натиҷагириҳо намудем.

1. Танзими давлатии комплекси агроозуқаворӣ дар доираи сиёсати аграрию саноатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои муҳими такмили механизми рушди комплекси агросаноатии кишвар, аз ҷумла комплекси озуқаворӣ ба ҳисоб меравад, ки аз ҷониби давлат диққати ҳамаҷониба дода мешавад. Базаи ҳуқукию меъёрии он ҷавобгӯ ба талаботҳо ва стандартҳои байналхалқӣ ташаккул ва рушд карда истодааст.

2. Ислоҳотҳои иқтисодӣ, аз ҷумла ислоҳоти аграрӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, тағйирёбии шакли моликият, маблағгузориҳои давлатӣ ва сармоягузориҳо ва дигар муносибатҳои истеҳсолӣ мувоғиқ ба шароитҳои бозори иқтисодӣ амалӣ гардида истодаанд.

3. Инчунин, дар ин зербоб барои тавсифи самаранокии иқтисодии танзими давлатии комплекси агроозуқаворӣ дар доираи сиёсати аграрию саноатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мо фаъолияти ҳочагиҳо ва корхонаҳои мұchtамаи мазкурро дар минтақаи мавриди таҳлил мавриди баҳодиҳӣ қарор додем.

4. Дар зербоби 3.2. самтҳо, роҳҳо, принсипҳо ва фишангҳои такмили низоми идоракуни КАС-ро ҳамчун самти муҳими рушди комплекси озуқавории ҷумҳурӣ ва ТБО минтақаҳои он муайян ва ошкор соҳта, нақши идоракуниро дар сатҳи худтаъминии аҳолии ҷумҳурӣ ва дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор баҳогузорӣ намудем. Умуман, механизми нави идоракуни КАС бояд функцияҳои дар боло номбаршударо дар худ таҷассум намояд. Дар маҷмуъ самтҳои такмили механизм ва системаҳои идоракуни КАС ва рушди комплекси озуқавории ҷумҳурӣ муқаррар ва низому воҳидҳои асосии системаи таъминоти бехатарии озуқавории ноҳияҳо муайян карда шуданд.

5. Дар маҷмуъ аксари муҳаққиқон рушди стратегии комплекси агроозуқавории ҷумҳуриро ба низоми комплекси агросаноатӣ алоқаманд медонанд. Мо дар заминаи таҳлилҳо мақсадҳои асосии рушди босуботи

комплекси агроозуқавориро дар таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ғизои комили аҳолии ҷумхурӣ дар шакли алгоритм дар чор самт: мушкилоти рушди КАС ва соҳаи агарӣ; афзалиятҳои асосии рушди босуботи КАС; самти ҳаракат барои расидан ба ҳадаф ва натиҷаҳои интизорӣ аз татбиқи ҳадафҳои болоиро пешниҳод намудем, ки ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, дар ин радиф индикаторҳои мониторинги сектори аграриро барои солҳои 2016-2030 муайян ва ҳамзамон дар хотимаи боби мазкур дурнамои истеҳсоли маҳсулоти озуқавориро дар минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор барои солҳои 2025-2030 анҷом додем.

ХУЛОСА

Натицаҳои асосии илмии диссертатсия

1. Дар рисолаи илмӣ дар асоси омӯзиш ва таҳлилу баррасии ақидаҳои олимони ватанию хориҷӣ оид ба мағхуму моҳияти комплекси агроозуқаворӣ ҷамъбаст ва натиҷагирӣ шудааст, ки комплекси агроозуқаворӣ маҷмуи корхонаву хоҷагиҳо ва ташкилотҳои ба ҳамдигар алоқаманди соҳаҳои кишоварзӣ, саноати ҳӯрокворӣ ва соҳаҳои дигари бо онҳо алоқамандро фаро мегирад, ки дар натиҷаи ҳамгирии агросаноатӣ дар низоми КАС ба вучуд омада, ҳадафи ташаккулу равнақи он таъмини талаботи аҳолӣ бо маводи озуқавории истеҳсолоти ватаний мебошад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ таъмини бехатарии озуқаворӣ ҳадафи ниҳоии комплекси агроозуқавории аксари мамолики ҷаҳон маҳсуб меёбад. Муҳиммияти омӯзишу таҳқиқи комплекси агроозуқаворӣ дар он зухур мекунад, ки истеҳсолоти агросаноатӣ, аз ҷумла комплекси агроозуқавории кишвар дар шароити имрӯза, новобаста аз тағииротҳои мусбӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ аҳолии ҷумҳуриро дар сатҳи зарурӣ бо маводи озуқавории истеҳсоли ватаний таъмин карда наметавонад, [2,4,6-М].

2. Таҳқиқу таҳлили адабиёти иқтисодии ба мавзӯъ баҳшидашуда имконият доданд, ки оид ба комплекси агросаноатии кишвар чунин ҳулосбарорӣ намоем: -комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ дар низоми комплекси агросаноатӣ дар ибтидои солҳои 1970-ум ба ташаккул оғоз намудааст. Зоро дар ҳамин солҳо дар иқтисодиёти давлати собиқ Шуравӣ, ки Тоҷикистон шомили он буд, дар доираи ҳамгирии соҳаҳои аграрию саноатӣ ба таври муттамарказ мұчтамай байнисоҳавие ба ташаккулёбӣ оғоз намуд, ки баъдан ва то имрӯз бо номи комплекси агросаноатӣ машҳур аст. Муҳаққиқони ин мавзӯъ бо гузашти солҳо, баъди таҳқиқи соҳтору таркиби ин комплекс натиҷагирӣ намуданд, ки аз рӯи маҳсулоти ниҳоӣ комплекси номбурда аз ду зеркомплекс таркиб ёфтааст. Яке аз онҳо комплекси озуқаворӣ ва дигаре комплекси саноати сабук (саноати нассочӣ, боғандагӣ, ҷарму пойафзол ва ғ.), [8,9-М].

3. Муаллифи рисола хулоса намудааст, ки дар даҳсолаҳои охир, дараҷа ва динамикаи рушди КАС, баҳусус комплекси агроозуқавории он вазъи феълии иқтисодиёти кишвар, аз ҷумла таъмини бехатарии озуқавории онро арзёбӣ менамояд, ки он ба суботи вазъи иҷтимоии ҷомеаи кишвар, истиқлолияти воқеии мамлакат ва солимии насли имрӯзу фардои он таъсири мустақим дорад. Дар ин замина, дар рисолаи илмӣ дар асоси таҳқиқотҳо ва таҳлили маводи ҷамъоваришуда вазифаҳои ҷорио стратегии комплекси мазкур аниқ, ҳусусиятҳо ва принципҳои фаъолияти соҳторҳои таркибии он дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ошкор ва омилҳои ба ташаккулу рушди комплекси агроозуқаворӣ таъсирбахш муайян ва гурӯҳбандӣ шуданд, [5,11,12-М].

4. Дар кори илмӣ вазъи комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ дар давраи солҳои 2017-2021 мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст. Таҳқиқҳо нишон медиҳанд, ки дар давраи таҳлил ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ тамоюл ба афзоиш дошта, дар соли 2021 нисбати соли 2017 29,3% рӯ ба афзоиш дорад, ки 24,1% ММД ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Ҳиссаи баҳши ҳусусӣ низ дар ин давра рушд кардааст, аз ҷумла дар соли 2021 ҳоҷагиҳои дехқонӣ ва ҳоҷагиҳои аҳолӣ дар маҷмуъ 89,3 % маҳсулоти умумии кишоварзиро истеҳсол намуданд, ки далели рушди соҳибкории хурду миёна дар соҳаи аграрии кишвар мебошад. Дар давраи таҳлил 22 лоиҳаҳои давлатӣ бо шарикони рушд дар соҳаи кишоварзӣ амалӣ гардида истодаанд. Дар соҳаи кишоварзӣ 60,6% аҳолии машғули кори ҷумҳурӣ бо кор фаро гирифта шудаанд. Дар доираи комплекси агросаноатӣ танҳо дар соли 2022 зиёда аз 500 коргоҳҳу корхонаҳо ба кор дароварда шудаанд, ки 22% онҳо ба саноати хӯрокворӣ мансуб дониста мешаванд. Ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ, ки барои коркард ба корхонаҳои саноатӣ ворид мегардад низ тамоюл ба афзоиш дорад, яъне ин нишондод, аз 20% соли 2015 ва 25% соли 2020 то 30% дар соли 2022 расидааст, [14,15-М].

5. Дар диссертатия натиҷагириӣ шудааст, ки кишоварзӣ ва КАС-и ҷумҳурӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар нақши муҳим дошта, ду ҳадафи Стратегияи миллии рушд барои то соли 2030 ба рушду равнақи онҳо алоқамандии мустақим доранд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар баробари

муваффакиятҳо дар ин самт мушкилот низ ҷой доранд. Аз ин лиҳоз, соҳаи кишоварзии чумхуриро мушкилоти аз қабили норасоии нуриҳои минералӣ, воситаҳои кимиёвии муҳофизати растаниҳо ва чорво, сӯзишворию равғанҳои молиданиӣ, тухмии хушсифат, зотҳои сермаҳсули чорво, ҳӯроки чорво ва амсоли инҳо пайгир аст. Албатта, ин ҳама таъсири худро ба афзоиши ҳосилнокии зироатҳо, маҳсулнокии чорво ва дар маҷмуъ ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ мерасонад. Ин аст, ки комплекси аброозуқавории чумхурӣ талаботи аҳолии кишварро дар ҳудуди 62-63% бо маводи озуқавории истеҳсолоти ватаний таъмин менамояд, [11,16-М].

6. Дар рисола вазъи соҳаи кишоварзӣ ва корхонаҳои агросаноатии минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор мавриди таҳлил қарор гирифта, комплекси аброозуқавории минтақаи номбурда баҳодиҳӣ шудааст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки минтақаи мазкур минтақаи агросаноатии тараққикардаи чумхурӣ ба шумор меравад ва маҳз дар ҳамин минтақа иқтидорҳои истеҳсолии соҳаҳои комплекси аброозуқавории кишвар, маҳсусан корхонаҳои ширӯ маҳсулоти ширӣ, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, ордкашӣ, пахтатозакунӣ, нассочӣ, боғандагӣ, равғанбарорӣ, ҳӯрокворӣ, корхонаҳои калони парандапарварӣ ва гайраҳо ҷойгир шудаанд. Минтақаи номбурда ноҳияҳои тобеи чумхурӣ ва шаҳри Душанберо фарогир буда, шумораи аҳолии он 3,1 млн нафар, ё 32,6% аҳолии чумхуриро дар бар мегирад. Минтақа дорои инфрасоҳтори рушдкардаи истеҳсолию иҷтимоӣ ва бозорӣ мебошад. Соҳаи кишоварзии минтақа 13,9% МУК чумхуриро истеҳсол намуда, барои таъмини аҳолии минтақа бо маводи аввалияи озуқаворӣ ва таъмини корхонаҳои саноатии он бо ашёи хом дорои имкониятҳо ва нерӯи зарурӣ мебошад. Дар минтақаи мазкур 36,6 % маҳсулоти умумии дохилии чумхурӣ ва 19,7 % маҳсулоти соҳаи саноати чумхурӣ истеҳсол мешавад. Муаллиф натиҷагириӣ намудааст, ки маҳз ҳамин минтақаи агросаноатии кишвар яке аз аввалинҳо шуда, гузаришро аз истеҳсолоти агросаноатӣ ба истеҳсолоти саноатию аграрӣ анҷом медиҳад, [5,22-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Дар диссертатсия муаллиф хусусиятҳо, принципҳо ва омилҳои ба фаъолияти комплекси агроозуқавории чумхурӣ таъсирбахшро дар шакли нақшавӣ ва схемавӣ гурӯҳбандӣ намудааст. Таснифоти мазкур метавонад аз ҷониби муассисони корхонаҳои навбунёд ва ҳам аз ҷониби коршиносони соҳавӣ ҳангоми банақшагирӣ ва тарҳрезии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва барномаҳои ба рушди комплекси агроозуқавории чумхурӣ алоқаманд, ҳамчун аҳбороти аз нигоҳи илмӣ коркардшуда истифода бурда шавад, [18,19-М].

2. Муаллиф дар рисола дар баробари ошкорсозии хусусиятҳо, майянкунини принципҳо ва омилҳои ба фаъолияти комплекси мазкур таъсирбахш, инчунин, зинаҳои ташаккулу рушди комплекси агроозуқавории чумхуриро дар шакли нақшавӣ бо далелу бурҳонҳои воқеӣ марҳилабандӣ намудааст, ки ин амал барои таҳқиқотчиёни оянда метавонад ҳамчун сарчашмаи боэътиҳод барои таҳқиқи омӯзиши дигар паҳлӯҳои комплекси агроозуқавории кишвар хизмат намояд, [8,16-М].

3. Дар кори илмӣ диссертант соҳаи кишоварзии минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисорро мавриди таҳлил қарор дода, натиҷагирӣ намудааст, ки дар минтақа шумораи хеле зиёди ҳочагиҳои дехқонӣ (фермерӣ) фаъолият доранд ва на ҳама роҳбарони ин ҳочагиҳо дар бораи хусусиятҳои замину об, мавсими кишту тухмӣ, нуриҳо, ҷорабинҳои агротехникӣ ва меъёрҳои онҳо маълумоти коғӣ доранд. Аз ин рӯ, хуб мешуд, ки дар сомонаи Вазорати кишоварзии чумхурӣ “Маркази иттилоотио аҳборотӣ барои ҲДФ” ташкил мегардид ва мутахассисони варзида маълумоти заруриро оид ба масъалаҳои дар боло номбаршуда дар шакли нақшаву схемаҳо барои кишоварзони тамоми манотики кишвар, аз ҷумла барои кишоварzonи минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор пешниҳод менамуданд. Албатта, мавҷудияти чунин як сомонаи фаъол, ки дар он коршиносони варзидаи соҳаи кишоварзии мамлакат фаъолият мекунанд, имкон медиҳад, ки сиёсати агравии Ҳукумати кишвар, паҳншавии инноватсияҳо, ташкили истеҳсолоти аз нигоҳи илмӣ асоснокшуда дар минтақаҳои гуногуни кишоварзии чумхурӣ боз ҳам хубтару беҳтар ба роҳ монда шавад, [2,13-М].

4. Дар рисола дурнамои истеҳсоли маҳсулотҳои асосии озуқавориро барои давраи солҳои 2025, 2030 барои аҳолии минтақаи агросаноатии Марказу Ҳисор бо назардошти меъёрҳои физиологии таъмини озуқаворӣ (ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2018, таҳти №451тасдиқ шудааст) баҳисобгирӣ, коркард ва дар шакли ҷадвал пешниҳод намудааст. Дурнамои мазқурро метавон ҳангоми тарҳрезии барномаҳои рушди минтақа ва ноҳияҳои алоҳидай он ҳамчун сарчашмаи маълумоти асоснокгардида истифода бурд, [3,12-М].

5. Дар рисолаи илмӣ дар заминаи таҳлилҳо самтҳои такмили механизми рушди комплекси агроозуқавориро бо мақсадҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ ва ғизои комили аҳолии ҷумҳурӣ дар шакли алгоритм дар чор самт: муайянкуни мушкилоти рушди КАО (КАС); муайянкуни ҳадафҳои рушди босуботи КАО (КАО); муайянкуни самти ҳаракат барои расидан ба ҳадафҳо ва дурнамои натиҷаҳои интизорӣ аз татбиқи ҳадафҳои болоӣ пешниҳод шудааст, ки ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ натиҷагирӣ шудаанд, [4,11-М].

6. Муаллиф дар заминаи таҷрибаи мамолики хориҷӣ барои соҳаву зерсоҳаҳои комплекси агроозуқавории ҷумҳурӣ, аз ҷумла барои баҳодиҳии вазъи истеҳсолоти агросаноатии ҷумҳурӣ индикаторҳои мониторингиро барои солҳои 2016-2030 банизомдарорӣ, коркарду таҳия намудааст, ки мутахассисони соҳавии мақомоти давлатӣ дар ноҳияву минтақаҳо ба мақсади назарсанҷии ҳолати иҷроиши нақшаҳои тарҳрезишудаи рушди иқтисодиёти агросаноатӣ метавонанд аз онҳо истифода намоянд, [5,21-М].

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ

- [1]. Аюшеева А.О. Формирование интегрированных структур агропромышленного комплекса региона: проблемы и перспективы: монография / А.О. Аюшеева. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2013. – 153 с.
- [2]. Аюшеева А.О. Интегрированные производственные системы / А.О. Аюшеева, И.Б. Челпанов, Б.С. Никифоров. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. – 60 с.
- [3]. Агропромышленная интеграция на Юге России: опыт и тенденции / В.В. Кузнецов, Тарасов А.Н., Еаумов С.А. и др. – Ростов-н/Д: ВНИИЭиН, 2003. – 56 с.
- [4]. Абдуллоев З.Р. Таъкили истеҳсолоти кишоварзӣ. - Душанбе: «Маориф», 1996. – 303 с.
- [5]. Асроров И.А., Эргашев А.Э. Аграрная реформа и её развитие в Таджикистане.// Кишоварз.- 1997.- № 9.– с. 25–35
- [6]. Асроров И.А. Руководство по разработке стратегии социально-экономического развития проблемного региона. – Душанбе: ЦСЭОР, 2004. – 60 с.
- [7]. Ашурев И.С Аграрная политика в условиях переходного периода. – Душанбе: Ирфон. 2006. - 120 с.
- [8]. Ахмадов Р.Р., Тагоев Дж.Х. Некоторые проблемы совершенствование государственного регулирования АПК РТ (статья) // Вестник нац. ун-та - Душанбе, 2007.-№6(38) -С. 104-111.
- [9].Абдувасиев Ф.С., Расулов Н.С. Развитие эффективного продуктообмена и интеграционных отношений в сфере аграрного производства между Россией и Таджикистаном // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2018. Т. 1. № 3 (63). - С. 56-63.
- [10]. Абдуллоев А.А. Сельское хозяйство территориального типа-основа сельскохозяйственного предпринимательства // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. № 2/10-2 (152). - С. 103-107.
- [11]. Бондарев Н.С. К вопросу оценки целесообразности создания интегрированного формирования в аграрной отрасли региона // Актуальные вопросы в научной работе и образовательной деятельности: сборник научных трудов по материалам Межд. научно-практ. конф. 30 мая 2015 г. Ч. 4. – Тамбов: ООО «Консалтинговая компания Юком», 2015. – С. 45-48.
- [12]. Бинатов Ю.Г., Коробейников М.А. Экономика, организация и управление АПК. – М.: Агропромиздат, 1989. – 190 с.

- [13]. Багомедов М.А., Гусейнов А.А., Омаров Ш.К. Социальные альтернативы в региональной промышленной политике // Вестник Дагестанского научного центра РАН. 2011. № 40. С. 98-104.
- [14]. Багомедов М.А. Влияние ресурсного потенциала на социальную сферу региона // Региональные проблемы преобразования экономики. 2011. № 4. С. 343-352.
- [15]. Булеев И.П. Проблемы оценки эффективности интеграции предприятий: синергетический подход // Економика промисловостей - 2009. - № 4. – С. 126-133.
- [16]. Бородин К.Г. Методология ситуационного анализа развития рынков агропродовольственной продукции / Всерос. ин-т аграрных проблем и информатики им. А.А. Никонова. - М., - 2012.
- [17]. Билолов Н.К. Формирование и развитие социальной инфраструктуры села в условиях рынка (на материалах Хатлонской области) / Автореферат канд. экон. наук. - Душанбе, 2019. – 55 с.
- [18]. Бобошерзода Н.К. Такмили сохторҳои минтақавии ҳамгиришудаи агросаноатӣ / дис. номзадӣ аз рӯи ихтисоси: 08.00.05., 2020. – 188 с.
- [19]. Бони Л.Д. Рынок в китайской деревне (1978-2004 гг.). Ч. 2. М: Ин*т Дальнего Востока РАН, 2005. Электронный ресурс. <https://www.disscat.com/content/istoricheskii-optyt-strategemnosti-i-prinitsipa-myagkoi-sily-v-sotsialno-ekonomiceskikh-refor>
- [20]. Баутин, В.М., Козлов, В.В., Мерзлов, А.В. Устойчивое развитие сельских территорий: вопросы стратегии и тактики. - Москва: ФГНУ «Росинформагротех». – 2004. – 312 с.
- [21]. Барномаи рушди саноати ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025.-Душанбе, 2019. – 25 с.
- [22]. Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022. Душанбе, 2019. – 31 с.
- [23]. Бехатарии озукварӣ ва камбизоатӣ №1-2021. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2021. – 170 с.
- [24]. Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2012-2020/ Қарори Ҳукумати ҶТ аз 01.08.2012с.№383.-Душанбе, 2012. –41с. (www/moa.tj)
- [25]. Васильев К.А. Методические подходы к оценке потенциала кластери-зации аграрной сферы региона / Васильев К.А. Шамин А.Е. // Вестник НГИЭИ. – 2016. – № 5 (60). – С.7-18.
- [26]. Винслав Ю. Развитие интегрированных корпоративных структур в России // Российский экономический журнал. – 1998. – № 11-12. – С. 28.
- [27]. Ганиев Т.Б. Аграрная реформа и устойчивое развитие сельского хозяйства Таджикистана / Т.Б. Ганиев.– М.: Диалог-МГУ,1997.-116с

- [28]. Гафуров Х.Г., Одинаев Х. Таджикистан: три концепции развития. Монография – Душанбе, 1997. – 104 с.
- [29]. Гвардин, С.В. Слияния и поглощения: эффективная стратегия для России / С.В. Гвардин, И.Н. Чекун. – СПб.: Питер, 2007. – 192 с.
- [30]. Гузориши пешакии таҳлилии Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҶТ оид ба натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии ҶТ дар соли 2017.–45с.
- [31]. Гусаков Е.В. Теория методология создания и обеспечения эффективного функционирования кластерных структур в АПК / Е.В. Гусаков. – Минск: Белорусская наука, 2020. -381с.
- [32]. Граблюк Л.Б. Анализ хозяйственной деятельности сельскохозяйственных организаций: учеб. пособие / Л.Б. Граблюк. – Минск: РИПО, 2022. – 192с.
- [33]. Грищенкова В.П. Кооперация и интеграция в АПК: Методические указания для практических занятий. / В.П. Грищенкова. – Брянск: Издательство Брянский ГАУ, 2014. - 46 с.
- [34]. Галина Бутко, Ольга Сапарова. Зарубежный опыт оценки роли человеческого капитала в агропромышленном комплексе. //АПК: Экономика, Управление. Ежемесечный теоритический и научно-практический журнал. - М. -2021. - №11. - С.109-113.
- [35]. Фаниев Т.Б., Одинаев Ҳ.А., Комилов С.Ҷ. Асосҳои агробизнес. - Душанбе.: «Диловар-ДДМТ», 2002. - 214 с.
- [36]. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства. –М., 1990. – 476 с.
- [37]. Дубровский В.Ж. Определение ценовых соотношений для регулирования товарообмена в интеграционном формировании / В.Ж. Дубровский, О.А. Родионова, Е.П. Юрков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2007. – № 2. – С. 23-26.
- [38]. Давлатов К.К. Кооперации интеграция в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан. дис. ... доктора экон. наук: 08.00.05/ Давлатов Кудрат Камбарович. – Воронеж, 2008. – 351с.
- [39]. Давлатов К.К. Кооперации интеграция в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан. автореф. дис. ... доктора экон. наук: 08.00.05/ Давлатов Кудрат Камбарович. – Воронеж, 2008. – 39с.
- [40]. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан. Монография – Воронеж: Истоки, 2008. – 218 с.
- [41]. Давлатов К.К. Фактор, влияющие на эффективность развития кооперативно-интеграционных отношений в АПК // Вестник Таджикского государственного университета. - 2007. - № 1. – С. 98-105.

- [42]. Давлатов К.К. Корпоративный анализ развития агропромышленной интеграции в мировом хозяйстве // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. № 2/6 (120). - С. 8-14.
- [43]. Ермалинская Н.В. Кооперация и интеграция организаций в агропромышленном комплексе: учебно-методическое пособие / Н.Г. Королевич, Н.А. Бычков, А.А. Зеленовский. –Минск: БГАТУ, 2019. - 240с.
- [44]. Емельянова И.В. «Экономическая теория кооперации. Экономическая структура кооперативных организаций». Электронный ресурс. <http://selcoop.ru/cooperation/international>
- [45]. Журнал исследований социальной политики Том 5, № 2, 2007; Особенности развития сельского хозяйства в Китае (Сельское хозяйство и продовольственные рынки) // Наука за рубежом. Февраль-март 2014 (№29). // Институт проблем развития науки РАН, 2014. Электронное издание. www / issras.ru
- [46]. Запольский М. И. Эффективность кооперативно-интеграционных отношений в сфере агропромышленного производства: теория, методология, практика / М. И. Запольский; под ред. В.Г.Гусаков. – Минск, 2010. – 256 с.
- [47]. Ильина Л.А. Управление интеграционными процессами в агропромышленном комплексе: монография / Л.А. Ильина, Л.Д. Орлова. – Самара: Самар. гос. техн. ун-т, 2011. – 235 с.
- [48]. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ.-Душанбе: «Ирфон», 2018. - 648 с.
- [49]. Исайнова, М.Ҳ. Таъмини амнияти озуқавории минтақа - самти муҳими рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ [Матн] / М.Ҳ. Исайнова // Паёми Доғишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2020. – № 7. – С.105-111.
- [50]. Институт проблем развития науки РАН. Электронный ресурс. www / issras.ru
- [51]. Костюнина Г.М. Интеграционные объединения мира / Г.М. Костюнина, Н.Н. Ливенцев // Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник / Под ред. А.С. Булатова и Н.Н. Ливенцева. – М., Магистр, 2008. – С. 164-187.
- [52]. Кооперация и интеграция в АПК: учебник для вузов / В.М. Володин, Л.Н. Дубова, Г.А. Баклаженко, Ю.Д. Бахтеев, А.Н. Рассказов/ Под общ. ред. В.М. Володина. – Пенза, 2005. – 244 с.
- [53]. Кузык М.Г. Совершенствование механизмов формирования интегрированных структур с участием государства: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05.– М., 2004. – 188 с.

- [54]. Коуз Р. Фирма, рынок и право: пер. с англ. / Р. Коуз. – М.: Дело, 1993. – 192 с.
- [55]. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства. С основами аграрных рынок. М: ТАНДЕМ 1999. – 499 с.
- [56]. Кундиус В.А. Экономика агропромышленного комплекса. -М. Кнорус, 2010. – 544 с.
- [57]. Кудратов Р.Р., Насыров Р. Инвестиции – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства. – Душанбе «Ирфон», 2005. –144 с.
- [58]. Кудратов Р.Р. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности. - М.: МАКС Пресс, 2005. - С. 10.
- [59]. Курбонов А.К. Исследование экономических отношений собственности в сельском хозяйстве. Душанбе, Ирфон, 2009. – 188 с.
- [60]. Курбонов М.Р. Формирование и развитие интегрированных структур в хлопковом подкомплексе. автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05/ Курбонов Махмадали Раҳматович. – Душанбе, 2010. – 23 с.
- [61]. Курбонзода М.Р. Совершенствование механизма формирования и развития кооперационно-интегрируемых структур в хлопковом подкомплексе / дис. д.э.н., по специальности 08.00.05., 2021. – 294 с.
- [62]. Комилов С. Дж. Теория инновационного развития / С.Дж. Комилов. Монография. – Душанбе: «Шарки озод», 2019. – 264 с.
- [63]. Кабиров Н.Ш. Особенности интеграционных отношений сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях государства: дисс. к.э.н.: 08.00.05. – Душанбе, 2019. – 157с.
- [64]. Кабиров Н.Ш., Носиров Р. Особенности интеграционных отношений сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях.-Душанбе: “Ирфон”, 2020. –144с.
- [65]. Кокова Э.Р. Развитие интеграционных процессов в региональном агропромышленном комплексе. /Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Нальчик. 2014. - 164 с.
- [66]. Крутиков В. К., Федорова О. В. Развитие сельских территорий: инновации, диверсификация. — Калуга: ЗАО «Типография Флагман», 2011. – 215 с.
- [67]. Клищунова, В.А. Домик в деревне. В.А.Клищунова. Народная газета. - 28 февраля 2007 г.
28. Концепция аграрной политики Республики Таджикистан / Постановление Правительства РТ от 31 декабря 2008 года, №658. – 152 с.
- [68]. Камилов М. К. Интеграция в агропромышленно комплексе и перспективы её развития в условиях импортозамещения. / Региональные проблемы преобразования экономики, 2017. -180 с.

- [69]. Кельчевская Н.Р., Пелымская И.С., Андреева Е.В. Развитие ресурсного потенциала регионального агропромышленного комплекса: монография/ Кельчевская Н.Р., Пелымская И.С., Андреева Е.В. –Москва: издательство «Креативная экономика», 2021. – 128 с.
- [70]. Китай: угрозы, риски, вызовы развитию / Под ред. В. Михеева. М.:Московский центр Карнеги, 2005. – 647с.
- [71]. Қодиров Д.Б. Танзими давлатии иқтисодиёти кишоварзӣ дар доираи мактаби институтионалӣ /Д.Б. Қодиров, Н.М. Собиров. // Паёми ДМТ. - Душанбе, 2019. - №9.- С.-330.
- [72]. Қодирзода Д.Б., Собирзода Н.М., Ашурев И.С. Стратегияи инкишофи бахши кишоварзӣ дар асоси шарикии давлат ва бахши хусусӣ // Паёми ДМТ. -Душанбе, 2020. -№10-1. -С. 9-14.
- [73]. Қандиёрова Д.О. Ташаккул ва рушди ҳамгирии минтақавӣ: Ҷанбаҳои назариявӣ / Д.О. Қандиёрова, Д.К. Ҳоҷазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. №4(28). – С. 41-46.
- [74]. Любушкина, Н. В. Современное состояние и направления развития сельской медицины / Вавиловские чтения – 2004. Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 117-й годовщине со дня рождения академика Н. И. Вавилова, 2004. - С. 94-97.
- [75]. Лещева М. Г. Проблемы развития интеграционных процессов в современном АПК // Экономические стратегии [Электронный ресурс]. — URL : <http://www.finanal.ru/001/>. (Дата обращения 25.04.17).
- [76]. Лукьянова М.Т. Внешнеэкономическая деятельность организаций АПК: учебное пособие /М.Т. Лукьянова, Р.У. Гусманов. – 3-е изд. – Москва: «Дашков и К°», 2022. – 308 с.
- [77]. Ларионов В.Г. Продовольственная безопасность, экология и здоровье нации: монография / В.Г. Ларионов, А.Г. златовратский, Г.В. Ларионов, В.В. Ларионов; под общ.ред. В.Г. Ларионова. – 2-е изд., перераб. И доп. – Москва: «Дашков и К°», 2022. – 220 с.
- [78]. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл; пер с англ. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – Т. I. – 594 с.
- [79]. Минаков И.А. Кооперация и агропромышленная интеграция в АПК / И.А. Минаков. – М.: Колос и С, 2007. – 264 с.
- [80]. Минаков И.А. Кооперация и агропромышленная интеграция: Учебник, 2-е изд., перераб. –М: Изд-во Лань, 2016. – 352 с. Электронный ресурс. <https://www.bookvoed.ru/book?id=6687599>
- [81]. Минаков И.А. Кооперация и агропромышленная интеграция. Учебное пособие. –М: Изд-во Лань, 2020. -352с. Электронный ресурс. https://top-1000.ru/kooperatsiya-i-agropromyshlennaya-integratsiya-uchebnik-grif-umo-mo-rf_tovar_2250693.html

- [82]. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. т. 23. - С. 351.
- [83]. Мадаминов А.А. Пути обеспечения устойчивого развития аграрного сектора Таджикистана в период становления рыночной экономики: теория, методология и практика. / дисс. док.эк. наук.- М., 2006.- 329с.
- [84]. Муҳадбердиев Ҳ., Эргашев А.Э. Курси назарияи иқтисодӣ (китоби дарсӣ). -Душанбе, ДАТ, 2001. – 510 с.
- [85]. Макин Г.И. Организация управления в агропромышленном комплексе. –М.: АгриПресс, 1999. – 244 с.
- [86]. Маҷмуаи омори кишоварзӣ // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – 353 с.
- [87]. Менеджмент в агропромышленном комплексе / коллектив авторов. Под ред. Р.Г. Мумладзе. – М.:КНОРУС, 2011. – 382 с.
- [88]. Мехроби И.Х. Региональные текстильно-швейные кластеры: проблемы формирования и развития – Душанбе: «Ирфон», 2018. – 158 с.
- [89]. Маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзӯи «Масоили рушди саноатикунонии истеҳсолоти аграрӣ» (25-уми феврали соли 2021) – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – 350 с.
- [90].Москалев М.В. Формирование и развитие системы продовольственной безопасности. Учебник / Москалев М.В., Виноградова Т.Г., Москалев С.М., Буриченко Л.Б., Семилетова Я.И. – СПб.: СИБГАУ, 2021. – 95 с.
- [91]. Москалев М.В., Ильин Н.П., Виноградова Т.Г., Москалев С.М., Семилетова Я.И., Буриченко Л.Б. Маркетинговые исследования аграрных рынков: Учебник. – СПб.: СПбГАУ, 2021. - 114 с.
- [92]. Маълумоти таҳлилӣ оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016 ва вазифаҳо барои соли 2017. – 23 с.
- [93]. Маълумоти таҳлилӣ оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017 ва вазифаҳо барои соли 2018. – 17 с.
- [94]. Маълумоти таҳлилӣ оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳо барои соли 2019. – 20 с.
- [95]. Маълумоти таҳлилӣ оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 ва вазифаҳо барои соли 2020. – 22 с.
- [96]. Маълумоти таҳлилӣ оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 ва вазифаҳо барои соли 2021. – 24 с.

- [97].Маҷмуаи оморӣ. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ, 2021. – 331с.
- [98].Насыров Р., Тагоев Дж.Х., Кабиров Н.Ш. Особенности интеграционных отношений сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях: монография. – Душанбе: «Ирфон», 2020. – 144 с.
- [99].Нурназаров М.Н., Раҳимов М. Ҳочагии халқи Тоҷикистон. – Душанбе.: “Ирфон”, 1994. – 168 с.
- [100].Никонов, А. А. Спираль многовековой драмы: аграрная наука и политика России. -М.: Энциклопедия российских деревень, 1995.- 574 с.
- [101]. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1990г. / Статсборник. – Душанбе, 1991. – 243 с.
- [102].Народное хозяйство Таджикской ССР в 1985г. / Статсборник. -Душанбе, 1986. – 288 с.
- [103].Низомова Т.Д. Ташкили истеҳсолот дар корхона. –Душанбе: ТНУ, 2012. –352 с.
- [104].Одинаев Х.А. Аграрная политика и меры государственного регулирования в развитии сельского хозяйства / Х.А.Одинаев Международный сельхозжурнал., М.,2002.-№2. - С.24-31.
- [105].Одинаев Х.А. ва дигарон. Асосҳои агробизнес. -Душанбе.: «Диловар-ДДМТ», 2002. – 214 с.
- [106].Одинаев Х.А., Гулаков У.М. Развитие межрегиональной торговли в условиях экономической интеграции. -Душанбе: «ЭР-граф», 2020. – 172 с.
- [107].О Государственной программе развития сельских территорий Республики Казахстан на 2004-2010 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 10 июля 2003 года № 1149 // "Казахстанская правда" от 19 июля 2003 года № 209-210 САПП Республики Казахстан, 2003 г., № 28, ст.264
- [108].Олейниченко Д., Соломонов Р. Развитие пищевой промышленности Таджикистана. Таджикгосгиз., Душанбе, 1961. - С.34.
- [109].Особенности развития сельского хозяйства в Китае (Сельское хозяйство и продовольственные рынки) // Наука за рубежом. Февраль-март 2014 (№29). // Институт проблем развития науки РАН, 2014 Электронное издание. www.issras.ru
- [110].Оҷонсии иттилоотии Sputnik Тоҷикистон. Сарчашмаи интернетӣ. Sputnik Tajikistan news today
- [111]. Пиринев Ҷ.С., Исайнов Ҳ.Р., Давлатов Қ.Қ. Иқтисоди кишоварзӣ. - Душанбе, ДМТ, 2006. – 273 с.
- [112].Пироев С., Раҳмонов А. Масъалаҳои истифодаи босамари замину оби Тоҷикистон. Нашр. «Ирфон», Душанбе, 1985, – 45 с.

- [113].Пути эффективного развития АПК как важной составляющей продовольственной безопасности России: монография / [авторский коллектив]; под общ. ред. В.Г. Ларионова. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2022. – 220 с.
- [114]. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2015 <http://www.president.tj>
- [115]. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016. <http://www.president.tj>
- [116]. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017. <http://www.president.tj>
- [117]. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018. <http://www.president.tj>
- [118]. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019. <http://www.president.tj>
- [119]. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020. <http://www.president.tj>
- [120]. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021. <http://www.president.tj>
- [121].Проблемы развития народно-хозяйственного комплекса Таджикской ССР, Душанбе, изд. «Дониш», 1977. –С.104.
- [122]. Розенберг Д.М. Бизнес и менеджмент: терминологический словарь / Д.М. Розенберг. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 464 с.
- [123].Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан: монография / К.К. Давлатов. – Воронеж: изд-во «Истоки», 2008. – 218 с.
- [124]. Развитие АПК и сельских территорий: проблемы и перспективы: коллективная монография / А.О. Храмченкова, Е.П. Чирков и др.: под общ. Ред. А.О. Храмченковой. – Москва: ООО «Первое экономическое издательство», 2022. – 268 с.
- [125].Региональное экономическое развитие потребительской и сельскохозяйственной кооперации: монография / А.Р. Набиева, А.В.Ткач, О.В.Каурова и др. – Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2022. – 336 с.
- [126]. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – 4-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1986. – 1600 с.
- [127].Советов П.М. Агропромышленная интеграция: концепции, механизмы, эффективность. — Апатиты: Изд-во Кольского научного центра РАН. 2007. –117 с.
- [128]. Седова Н.В. Развитие методологии формирования и функционирования интегрированных предпринимательских структур в

- агропромышленном комплексе: автореф. дис. ... д-ра. экон. наук: 08.00.05/ Седова Надежда Васильевна.– Москва, 2011. – 40 с.
- [129].Самандаров И.Х. Совершенствование отраслей социальной инфраструктуры села Республики Таджикистан. // Журнал Вопросы экономических наук №4. Москва, 2003. –С.23-26.
- [130]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.-Душанбе, 2016. – 103 с.
- [131].Социально-экономические проблемы села в Китае и России (Аграрный семинар Интерцентра, МВШСЭН). Электронный ресурс. <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-ekonomicheskie-problemy-sela-v-kitae-i-rossii-agrarnyy-seminar-intertsentra-mvshsen/viewer>
- [132]. Советский союз. Геогр. описание Таджикистан. В 22 томах. М., 1968, -С.31.
- [133]. Соломонов Ш.М. Развитие социалистической промышленности Таджикистана, изд. «Ирфон», Душанбе, 1967. –С.183-184.
- [134]. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ - Душанбе: Агентии омори назди ПЧТ, 2021. – 173 с.
- [135]. Стадник, А.Т., Чернова, С.Г. Развитие рыночно-индикативного управления в аграрном производстве региона / А.Т. Стадник, С.Г. Чернова // Вестник Новосибирского государственного аграрного университета. – 2014. – Т. 2. – № 31. – С. 187–193.
- [136]. Слепнева Л.Р. Интеграционные процессы в агропромышленном комплексе России в современных условиях: монография / Л.Р. Слепнева, О.А. Новаковская. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. – 130 с.
- [137].Стадник А.Т., Шелковник С.А., Лубкова Э.М., Шилова А.Э. Перспективные направления производства и переработки продовольствия в промышленном регионе: территориальный аспект. //Международный сельскохозяйственный журнал. - 2021. -№1. - С. 57-61.
- [138].Середа Н.А. Приоритеты социально-экономического развития сельских территорий в условиях глобальных вызовов: монография/ под науч. Ред Н.А. Середа. – Москва: ИНФРА-М, 2022. -198с.
- [139].Сомонаи расмии Филиали тоҷикистонии маркази илмӣ-иттилоотии Комиссияи байнидавлатӣ оид ба рушди устуви Бунёди Байналмилалии Начоти Арал . Сарчашмаи интернетӣ. <http://filial-nic-mkur.tj>
- [140]. Сомонаи расмии маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сарчашмаи интернетӣ <http://www.mmk.tj>
- [141]. Толкачев С.А., Тепляков А.Ю. Матрица оценки эффективности народнохозяйственной интеграции отрасли в глобальные цепочки стоимости (на примере легкой промышленности) / В сборнике: львовские чтения - 2019 сборник статей vii всероссийской научной конференции. Под научной редакцией Г.Б. Клейнера. 2019. - С. 311-315.

- [142]. Тағоев Ҷ.Х. Иқтисод, ташкил ва идоракуни корхонаҳо (воситаи таълимӣ).- Душанбе: «Ирфон», ДМТ, 2012. – 336 с.
- [143]. Тагоев, Дж.Х. Тенденции развития социальной инфраструктуры Хатлонской области: анализ, оценка и инвестиционные возможности / Дж.Х. Тагоев, Н.К. Билолов // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. - 2018. - Т.2. -№ 3(43). - С. 48-54.
- [144]. Таджикская ССР. Географиз. Москва, 1956. –С.83-84.
- [145]. Тарелкина Т.В. Управление холдингом / Т.В. Тарелкина // Пищевая промышленность. – №4. – 2002. – С. 8-10.
- [146]. Темирханова З.З. Формирование организационно-экономического механизма развития агропромышленного комплекса на региональном уровне / З.З. Темирханова // Апробация. – 2015. – № 2 (29). – С. 43–46.
- [147]. Тхалиджоков С.Л. Эффективность горизонтальной интеграции // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2006. – № 10. – 275 с.
- [148]. Тағоев Б.Д. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности //Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - Душанбе, 2013. -24 с.
- [149]. Тағоев Б.Д., Исайнова М.Х. Современные проблемы продовольственной безопасности и их последствия для Республики Таджикистан [Текст] / М.Х. Исайнова // Вестник ТГУПБП. Выпуск 2. -Ходжент, 2022. (91). – С. 44-53.
- [150]. Таджикистан доступ к ресурсам для человеческого развития – Душанбе, 2015. – 132 с.
- [151]. Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ, маҷмуаи оморӣ. Тавсифи умумии корхонаю ташкилотҳо// Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – 702 с.
- [152]. Толковый словарь Ушакова онлайн. Электронный ресурс. <http://ushakovdictionary.ru>
- [153]. Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / Д.Н. Ушаков. – Буколика, 2008. – 1247 с. – Режим доступа: <http://ushakovdictionary.ru>
- [154]. Ушачев И. Г. Интеграция — важнейший фактор развития агропромышленного комплекса стран СНГ [Текст] / И.Г. Ушачев // АПК: экономика, управление. 2011. № 7. С. 3–13.
- [155]. Управление АПК как важной составляющей продовольственной безопасности России: монография: в 2 т. – Т. 1 / [В.Г. Ларионов, А.А. Коротких, М.Н. Павленков, М.В. Шендо и др.]; под общ. ред. В.Г. Ларионова. – М.: «Дашков и К°», 2022. – 220с.

- [156]. Ушачев И. Основные направления Стратегии устойчивого социально-экономического развития АПК России / И. Ушачев // АПК: Экономика, управление. – 2017. – № 6. – С. 4–24.
- [157]. Ушачев И.Г., Маслова В.В., Чекалин В.С. экономические проблемы импортозамещения в условиях научно-технологического развития АПК России / И.Г. Ушачев, В.В. Маслова, В.С. Чекалин // АПК: Экономика, управление. – 2017. – № 11. – С. 4–11.
- [158]. Умаров Х.У. Сельское хозяйство и несельскохозяйственный сектор села // Вестник ТНУ -Душанбе, 2022.-№ 3 - стр.28-35.
- [159]. Фасихов И.С. Иқтисодиёти агросаноатӣ ва муносибатҳои бозорӣ / Васонти таълимӣ. – Душанбе: ДМИИТ, 2015. –304 с.
- [160]. Фасеҳзода И.С. Рушди истехсолоти маҳсулоти озуқаворӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти минтақа / И.С.Фасеҳзода, А.Назарзода // Машаллаи илмию сиёсии «Идоракуни давлатӣ»-и Академияи идоракуни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2021.-№3 (52).- С.58-64.
- [161]. Филиппова И.А., Красильникова Е.Э. Перспективы импортозамещения в АПК и промышленности: точки роста и «тормоза» / И.А. Филиппова, Е.Э. Красильникова // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2017. – Т. 13. – № 4 (349). – С. 647–659.
- [162]. Файзуллоева К.Н. Танзими давлатии низоми идоракуни соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маводҳои мизи мудаввари илмию амалий дар мавзуи «Дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ омили асосии таъмини амнияти озуқаворӣ» - Душанбеб «Ирфон», 2019. –С.123-135.
- [163]. Хушваҳтзода Қ.Х., Расулов Д.Т. Рақобатпазирии хоҷагиҳои дехқонӣ (фермерӣ) дар бозори агроозуқавории минтақа. Монография. – Душанбе, 2020. – 340 с.
- [164]. Ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017. - 13 с.
- [165]. Ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018. - 12 с.
- [166]. Ҳисобот оид ба ҷамъбасти фаъолияти вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019. - 14 с.
- [167]. Ҳисобот оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 – 21 с.
- [168]. Ҳисобот оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 – 25 с.
- [169]. Челпанов И.Б. Интегрированные производственные системы / И.Б. Челпанов, А.О. Аюшеева, Б.С. Никифоров. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. – 60 с.

- [170]. Число голодающих людей в мире. Электронный ресурс. <https://news.un.org/ru/story/2015/05/1264211>
- [171]. Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века. Почему не интегрируются страны СНГ / Ю.В. Шишков. – М., НП «III тысячелетие», 2001. – 480 с.
- [172]. Шералиев Э.Н., Тагоев Дж.Х. Земельная реформа: опыт Китая // Паёми иқтисод.- Душанбе.-1999.-№ 4. - С.25-30.
- [173]. Шарифов З.Р. Формирование и развитие рыночных механизмов хозяйствования в АПК Таджикистана (теория, методология, практика): диссер... доктора экономических наук : 08.00.05. - Душанбе, 2009. - 357 с.
- [174]. Эргашев А.Э. Агропромышленный комплекс зрелого социализма – Душанбе: Ирфон, 1986. – 192 с.
- [175]. Экономика сельского хозяйства / Под.ред. В.А. Добрынин. –М: Агропромиздат, 1990. – 476 с.
- [176]. Ю.Г. Козак, О.В. Хахарченко и др. Международный агробизнес. Учебное пособие. – К.: Центр учебной литературы, 2013. -306 с.

ИНТИШОРОТ АЗ РЎЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ

- А) Интишорот дар маҷаллаҳои тақризшаванд, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестацонии назди Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон тавсия шудааст:**
- [1-М].** Бахтиёри И.М. Ислоҳоти аграпӣ дар Ҷумхурии Тоҷикистон: ҳолат, самтҳо ва мушкилот [Матн] / Бахтиёри И.М., Ашуроев И.С. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2015. -№ 2/2 (161). -С.247-252.
- [2-М].** Бахтиёри И.М. Эффективность интенсификации молочного скотоводства [Текст] / Кабиров С., Муллоев Х.А., Насриддинов Ш., Бахтиёри И.М., Ашуроев И.С. // Вестник Таджикского национального Университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2016. - № 2/1 (193). –С.56-60.
- [3-М].** Бахтиёри И.М. Комплекси агросаноатӣ ва таъмини бехатарии озукавории аҳолии ҷумҳурӣ [Матн] / Бахтиёри И.М. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2022. - № 8. -С.192-200.
- [4-М].** Бахтиёри И.М. Такмили низоми идорақунии КАС - самти муҳими рушди комплекси озукавории Ҷумхурии Тоҷикистон [Матн] / Бахтиёри И.М. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2023. - № 10. Қисми 1. –С.113-122.
- [5-М].** Бахтиёри И.М. Дурнамои рушди стратегии комплекси озукавории ҷумҳурӣ дар низоми комплекси агросаноатӣ [Матн] / Бахтиёри И.М., Тағоев Ҷ.Ҳ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2023. - № 5. – С.61-70.

Б) Интишорот дар дигар маҷаллаҳои илмӣ:

- [6-М]. Бахтиёри И.М. Ҳамгирои агроозуқаворӣ: таъмини устувории базори истеъмолӣ ва дастрасии аҳолӣ бо маводи озуқ /Маводи конференсияи чумхуриявии илмию амалии «Афкори иқтисодӣ дар андешаҳои насли ҷавон», (28.06.14). – Душанбе: ДМТ, 2014. –С.47-51.
- [7-М]. Бахтиёри И.М. Экономическая сущность информации [Текст] / Ашурев И.С., Бахтиёри И.М. / Матер. респ. научно – практической конференции «Электронное правительство в Республике Таджикистан: состояние и перспективы развития». – Душанбе: ТНУ, 2015. – С.268-279.
- [8-М]. Бахтиёри И.М. Эффективность интеграции сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий [Текст] / Ашурев И.С., Бахтиёри И.М. // Развитие агропромышленного производства и сельских территорий: Сборник международной научно-практической конференции (Новосибирск 2 марта 2016 г.) /Сиб. научн. исслед. ин-т экономики сельского хозяйства. Министерство сельского хозяйства РФ Новосибирский государственный аграрный университет - Новосибирск, 2016. –С.106-112.
- [9-М]. Бахтиёри И.М. Масъалаҳо ва роҳҳои ҳалли даромад ва ҳарочоти хонавода / Маводи конференсияи чумхуриявии илмию амалии «Самтҳои афзалиятноки рушди шарикии давлат ва баҳши ҳусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», (28.02.17). – Душанбе: ДМТ, 2017. - С.71-79.
- [10-М]. Бахтиёри И.М. Беҳтаргардонии дараҷаи қасбии мутахассисони шӯъбаҳои маркетингии корхонаҳои ҳамгиришудаи агросаноатӣ / Маводи конф. чумхуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Идоракуни рушди захираҳои инсонӣ дар шароити мусоир: консепсияҳо, тамоюлҳо ва таҳдидҳо», (27.10.16). – Душанбе: ДМТ, 2017. - С.286-291(428с.).
- [11-М]. Бахтиёри И.М. Рушди кишоварзӣ: муҳиммият ва дурнамои суботи ТБО [Матн] / Бахтиёри И.М., Тағоев Ҷ.Ҳ. / Конф. илмию амалии чумхуриявӣ дар мавзуи «Таъминоти инноватсионии рушди устувори соҳаи кишоварзӣ», (19.02.18). -Душанбе, 2018. - С.72-75.
- [12-М]. Бахтиёри И.М. Дурнамои рушди корхонаҳои агросаноатӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ дар доираи барномаҳои давлатӣ / Маводи конф. чумхуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Идоракуни давлатии рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва дурнамо», (22.06.19). - Душанбе: «Соҳибкор», 2019. - С.373-376.
- [13-М]. Бахтиёри И.М. Вазъи имрӯзai тамоюли рушди комплекси агросаноатӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маводи конф. байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «Саноатиқунонии кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёт», (27.02.20). –Душанбе: ДМТ, 2020. – С. 297-299.
- [14-М]. Бахтиёри И.М. Асосҳои назариявии рушди соҳторҳои ҳамгирои КАС дар минтақа / Маводи конф. байналхалқии илмию амалӣ дар мавзуи «Амалисозии ҳадафҳои рушди устувор: таҷрибаи хориҷӣ ва миллӣ», (13.11.20). – Душанбе: ДМТ, 2020. –С.403-408.
- [15-М]. Бахтиёри И.М. Баҳодиҳӣ ва самаранокии фаъолияти соҳторҳои ҳамгиришуда дар КАС / Маводи конф. байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи

«Масоили саноатикунонии истехсолоти аграпӣ» (25.02.21). – Душанбе: ДМТ, 2021. – С.134-139.

[16-М]. Бахтиёри И.М. Шаклҳои сохторҳои ҳамгироӣ дар КАС /Маводи конф. чумхур. илмию амалӣ дар мавзуи «Таълимоти бефосилаи қасбӣ-электронӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ», (22.10.21).- Душанбе, ДМТ, 2021.- С.168-173.

[17-М]. Бахтиёри И.М. Навъҳои сохторҳои ҳамгиришуда дар КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маводи конференсияи чумхуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Муаммоҳои ташаккулӯбӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон», (18.11.22). – Душанбе: ДМТ, 2022. –С.304-308(354с.).

[18-М]. Бахтиёри И.М. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сармоягузории рушди комплекси агрозуқаворӣ дар низоми КАС ва агробизнеси мамолики хориҷӣ [Матн] /Тагоев Ҷ.Ҳ., Билолов Н.Қ., Бахтиёри И.М. / Маводи конференсияи чумхуриявии илмӣ - амалӣ дар мавзуи «Дурнамои рушди менечмент ва маркетинг дар шароити иқтисодиёти рақамӣ», (22.11.22). – Душанбе: ДМТ, 2022. –С.358-368(448с.).

[19-М]. Бахтиёри И.М. Сармоягузории рушди комплекси агрозуқаворӣ дар низоми КАС ва агробизнес: таҷрибаи хориҷӣ /Тагоев Ҷ.Ҳ., Бахтиёри И.М. / Маводи конференсияи чумхуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Ташаккули баҳши молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди устувори иқтисоди миллӣ»: Маводи конфронси чумхуриявии илмӣ-назариявӣ, (17.12. 2022, шаҳри Қӯлоб). - Душанбе: «Нашириёти муосир», 2022. – С.303-310 (571с.).

[20-М]. Бахтиёри И.М. Рушди саноатикунонии истехсолоти кишоварзӣ дар доираи сиёсати давлатии кишвар [Матн] / Тагоев Ҷ.Ҳ., Бахтиёри И.М. / Маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «Саноатикунонии босуръат ва масоили амалигардонии он дар Тоҷикистон», (17.02.23). –Душанбе: ДМТ, 2023. – С. 308-314(462с.).

[21-М]. Бахтиёри И.М. Такмили механизми идоракунии комплекси озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] /Тагоев Ҷ.Ҳ., Бахтиёри И.М. / Маводи конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Нақши Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар барқарор гардидани ҳокимияти конститутсионӣ ва ваҳдати миллӣ», (10.11.23). –Душанбе, 2023. - 0,6 ҷ.ҷ.

[22-М]. Бахтиёри И.М. Таъсири рушди истехсолоти кишоварзӣ ба раванди саноатикунонии иқтисодиёти кишвар [Матн] / Тагоев Ҷ.Ҳ., Бахтиёри И.М. / Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – Душанбе: ДМТ, 2023. - №2. –С.77-86.